

# Tartalom

BRASNYÓ István: Nacionalizáció (vers) . . . . .	3
VASAGYI Mária: Pokolkerék (regényrészletek) . . . . .	7
önélet/önélet/önélet/önélet	
BURÁNY Nándor: Egy nyilasról . . . . .	17
*	
POMOGÁTS Béla: Kisebbségi irodalmi kánon (tanulmány) . . . . .	20
*	
PARTI NAGY LAJOS	
NÉMETH Zoltán: Szövegformálás és identitás: a Parti Nagy-poétika posztmodernségének szakaszai (tanulmány) . . . . .	26
PARTI NAGY Lajos: Egérpörkölttemények (versek) . . . . .	42
GEROLD László: Csupántly (esszé) . . . . .	53
*	
ORCSIK Roland: Poszthumusz változás ■ Hajnali partizán (versek) . . . . .	60
Aaron BLUMM: O (vers) . . . . .	61
BARTHA György: kedd: A NAP (vers) . . . . .	62
*	
Aleš DEBELJAK: Európa európaiak nélkül – Nagy Károly ■ Napóleon ■ A felvilágosult Európa ■ A Nyugat és a Balkán ■ Az identitások koncentrikus körei (esszé) (GÁLLOS Orsolya fordítása) . . . . .	63
*	
MIKLÓS Melánia: Titkosan megrendezve (Interjú Szorcsik Krisztával, Mezei Kingával és Nagypál Gáborral) . . . . .	84

## KRITIKA

### KÖNYV

- UTASI Csaba: A sietség ára (*Koncz István összegyűjtött versei*) . . . . . 93  
KOVÁCS Flóra: Az a territórium! (Kollár Árpád: *Például a madzag*) . . . 96  
SZABÓ Szilvia: Egy alliteráló, „dilettáns, debil” részregény  
(Mizser Attila: *Szöktetés egy zsúfolt területre*) . . . . . 99

\*

- LOSONCZ Alpár: Struktúrák és folyamatok (Pászka Imre:  
*A fordított folyamatok struktúrái*) . . . . . 105

\*

- NÁRAY Éva: Barokkos bedekker (*Barok u Vojvodini –  
Barock a Vajdaságban – Barock in Wojwodina*) . . . . . 113



- JUNG Károly: Harangoznak délre, avagy: harangozunk,  
harangozgatunk . . . . . 115

## KRÓNIKA

- NOVÁK Anikó összeállítása . . . . . 120

E számunkat CSERNIK Attila munkáival illusztráltuk

CIP – A készülő kiadvány katalógizálása  
A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Gerold László.  
– 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)– . – Újvidék : Forum  
Könyvkiadó Közvéllalat, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2006. május. Kiadja a Forum Könyvkiadó Közvéllalat. Igazgató: Bordás Győző. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; www.forumliber.co.yu; e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a JP Forum – Izdavačka delatnost 840-848668-83-as zsírósámlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 26-09914-742131-00-04-820); előfizetésekor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj 2006-ra belföldön 1200 dinár. Egyes szám ára 120, kettős szám ára 200 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR – Készült az Ideál Nyomdában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

# Nacionalizáció

*„A háborús bűnössé nyilvánított magyar Kis Peternek az óbecsei Népvagyon Igazgatóságnak átadott vagyontárgyairól készített*

## Leltár

*Ingóság: 1 hosszú kocsi, 1 régi szétszedett kocsi, 1 kétvasú eke, 1 kapálóeke, 1 tragacs, 1 nagy létra, 1 kukoricaültető, 1 régi kukoricamorzsoló, 3 üszőborjú, 9 ökör (ceruzával átbúszva), 1 birka*

*Berendezés: 1 sifonér, 1 asztal, 3 szék, 1 pad, 3 ágy, 2 szalmazsák, 1 pokróc, 1 dunna, 1 lepedő, 2 párna, 1 lámpa, 1 olló, 1 kefe, 1 tálca, 1 fődő, 1 tejeskanna, 1 fazék, 9 porcelán tányér, 2 serpenyő, 1 képráma, 1 fateknő, 1 szita és 10 zsák*

*Moholon, 1945. november 13-án*

*Elnök:  
Hegediš Andras*

E lajstromba vett fenti tárgyak  
A keltezés alapján inkább  
Mondhatók maradványnak,  
Mindegyiket vastagon belepte ekkorra a por,  
Akár a nagy falitükör fénylő helyét, amely hová lett,  
Akár csak kihűlt koromfeketéje a tűzhelyeknek.  
Meg hova lett a kutya a láncról,  
Mely esztendeje hogy csaholt még,  
Amikor azok puskásan az udvarra  
Beállítottak. De nemcsak a kutya,  
Hanem még a kutya lánc is  
Meg a hosszú, nehéz vontatólánc,

Amely sok mindenre volt használható.  
A vasvillák ága a mindennapi almozástól  
Fényesen meredezett  
Az istálló ajtaja mellé támasztva rendre.  
Hegyükkel az eperfa nyakába csapott sarlók  
Mind élesre fenne – nemrég, töréskor,  
Kukoricaszárat vágta velük.  
És ott álltak sorban a sáros  
Répaszedő villák, a tompított hegyű és  
Sokágú réparakodó villák,  
A széles pofájú vaslapát  
S a kamrában ellentéte, a holdvilágként kikerekedett  
Hólapát, a kapák meg a répaegyelő kapák.  
A kamrában a fölaggatott lószerszámok sora,  
Még érződött rajtuk a lóverejték szaga;  
A zablák csörgő karikáiról fölszáradt a nyál,  
A pofaszíjak sallangjain már kihunyt a napsugár.  
A fűrész acélfogsora vacogott a hidegben,  
A keresztvágó fűrész már a télre készülődött,  
Eolhárfa-ként a fagyos szél hangján pendült,  
A kiséfűrész viszont a tavaszi fanyesésre várt.  
A nádvágó kaszák hitték, beáll még a víz,  
Jég lesz, ahogy minden évben, havas zizegés,  
S a nádasban majd külön ösvényeken jár a szél,  
Mintha ráspoly reszelné a levegőt,  
Kasza vágna benne rendet,  
Vagy a ráspoly meg a fenőkö élesítené.  
Vagy a kaszkalapáló üllőn a kalapács, ha nekilát,  
És a kaszák élet leheletnyi vékonyra veri,  
Olyan lesz az, mint templomi ostya, cigarettapapír,  
Már-már áttetsző, akár a toll- vagy hópihék.  
De hova lett az üllő, hova a kalapács,  
A kis kalapács meg a nagy kalapács,  
Hova a fejsze, hova a balta, az ásó, a csákány,  
Hova a tuskóhasogató vasécek,  
Hova a drótkötél, hova a pányvakötelek?  
A mázsa a súlyokkal, a réz mázsakörtékekkel,  
A félkarú tányéros mérleg most  
Mennyit mutathat,  
És a villás ekekulcs meg a franciakulcs  
Hol talál magának csavart megcsavarni,

S a colstok meg a mérőöl miféle  
Távolságot kimérni.  
A harapófogó, ahogy az harapott,  
Drótot, szöget; vagy a véső – hogy  
Az mit tudott! A hidegvágó:  
Ha valaki látta... Ugyanúgy a metszőolló  
Meg a furdancs.  
A fogasboronák, a lánchorona,  
A petrence, a szalmahúzó horog,  
A szénavágó, a lóvakaró, a tehénvakaró, a fejőszék  
És a szecskavágó mintha sohasem lett volna.  
Meg kerékpár sem bizony, külön saját igazolvánnyal.  
Ki csapta hóna alá rajzta-blaként  
A gyúródeszkát s mellé a nyújtófát,  
És nyomta fejébe a nyeles csíkszedőt,  
Majd vonultatta tova a kerítés léceiről a tejesköcsögöket,  
Dobolva a sajtár fenekén, meneteltetve  
Bruegheli vonulásban a kisvasút felé,  
Szénvonóval hadonászva és sütőlapátot nyergelve.  
Hova lettek vajon a lóhajtó subák,  
Amint beköszöntött a tél,  
Ki tömte ki szalmával a faklumpákat,  
Hogy lábára húzva ne érezze a föld hidegét,  
S pattant föl vén állami lókötőként  
A megvasalt talpú szánkóra,  
És nyargalt el vele haránt a messzeség iránt,  
Vitte a csörtögő, akós fazekakat, vajlingokat,  
Nagy lábasokat meg sok egyéb vásárfiát  
Meg a répavágót, a tökgyalut, a kályhacsöveket...  
Az aprójószágot miként fogdoshatták össze  
A már tapasztalt csirkefogók,  
Bevárták vajon az estét, hogy elüljenek,  
A pulykákat rudakkal a fák ágairól lökdösve le,  
A gyöngytyúkba belefojtva a csármálást,  
A kacsákba a sáporást, a ludakba a gágogást,  
Itt, a Capitoleumtól időben oly messzire.  
A borjak bőghettek a tehenek után,  
Itatóvödrüknek lába kelt,  
Ahogy a lavóroknak meg a nyáron kifőzött szappannak –  
Milyen gazdaság lehetett ez,  
Ahol még egy fületlen ibrikre sem telt?

Szalmahordó kosarakról nem is szólva,  
Vizeskorsókról, vizeskannákról meg  
Vashordókról, lajtról, miegyébről,  
Amiben tűzvész esetére vizet tároltak  
A nyári asztagoknál; miként az előírva állt.  
Vagy a fiákerről, amin vasárnap misére mentek,  
Mert messze volt a templom. De  
Oda menni kellett.  
S énekelni: „Boldogasszony anyánk...” Menni,  
Még télidőben is. Szánkón, a többi szánkó nyomán,  
Kiborotválkozva, pedrett bajusszal –  
De hova lett a gyöngyház nyelvű borotva  
És a festett ládikájú kistükör oválisa?  
És hogy ürültek ki oly hirtelen  
Az ólak, az aklok; tűntek el  
Utódaikkal meg a moslékosdézásával együtt  
Az anyakocák, akár a porcelán komatálak,  
Vagy a malacdrótozó fogó,  
Az agyarszedő csípőfogó,  
A káposztagyalu, a káposztáshordó,  
A mákdaráló, akár csak a bárd,  
Vagy a húsdaráló, a hurkatöltő,  
A számtalan tepsi, az üst meg az üstláb.  
Meg a zsírosbödön, vagy sárga  
És vörös levükben a befőttek.  
Ment minden. Amikor a jövevények az ötből  
Két lovat kocsiba fogtak, s gazdájukat –  
Kezéből kiverve szöges végű görbebotját –  
Odakötötték a kocsi után, majd lovai nyomán  
Jó tizenöt kilométernyit megfuttatták,  
S a kötél nem a kezén volt, hanem a nyakán:  
Ez világosnak tűnt, mint jelkép.  
Harmad- vagy negyednap többekkel együtt agyonverték.  
Személyes holmiját vissza nem adták.  
Talán a zsebében felejtették az iratokkal  
Meg a pénzzel a bukszát.  
Ingatlan vagyona a  
Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságra szállt.  
És ennek a földjébe ismeretlen helyen elásták.

## Pokolkerék

E diárium a három üveg téntával, öt pennával és a kalendáriummal (amiket a Fodrász a görgélyi kántortól kapott volt hajtekercesk igazgatásáért s nekem átjuttata) 1797 Szent Mihály havától 98 Perpétua napjáig kecskebőr burokban tölté üdejét nádkunyhómban mélyre ásva, minek oka: Kozma és Damján vt. napján a fizetetteket szétereszték, és minket, rabokat a vályogházakba költöztetének a helyükre – grabancukat még ott lelénk széthányva –, s lőn költözésünk oly nagyváratlanban, hogy füzetkémet nem juta üdő kikaparni.

Merthogy a télüdön a fagyos föld az ásók élet elvását, újat meg a zsidó nem szándékoza szállítani többé – hol az emberség, a mentskáját, ordétát a güblis házban az Inzsellérnek, hogy a rabok is meghallák és odafülelének, állják elejét az özönvíznek, utasítá az Inzsellért nervózusan pénzt is követelve –, Szent Gergely-nap hajnallásán a hajcsárok másmylen földnyívó szerszámot osztának. A vaslapátot a szerházból Dereglyés hajcsár maga hozta, és hogy elvevém, a nyélen e bizodalmas üzenetet lelém: Pangárnál Ások keresmeg Lotar. Ali Aga fija Kemal Mart 11-ik 98-ik. E sort ízibe lekaparám, s még tikszó előtt átszökék a Sápi Sáringán túlra.

Korán kiderüle március tavasza: ámbár messze volt még a floréal, mi lágyfűvű földeken iramodánk setétlő limbusok felé napkeletnek, pitypanggal kiverzselt réteken futánk a vízvesztette földön túlnan, messzikedvtől ittasultan rikongva lovanckodánk, merthogy szabadságot vevénk s jutánk ösmét nádvadonhoz, mit emberi dulás még el nem ére, s nedüledús flóra illatában járánk lebtibe, eljutánk Sarong setét vízéhez, mondám is töstént a Fodrásznak folyónk nevének változását, hogymint forrásánál egykoron Sár lőn, s szép vize Kláriánál lennebb malomkerék-sustorgásról úgy ömerszik mint Sári, Piperes zöldkkes limbusánál jó a tetszése a víznek és a benne

hajlengó sűrű sárhajfény-csillárkáról neve lőn Sáring, Pákaszélestől már csolnakot horda, és az öblös hajókat vontatók vezényletére használtatt e név: Sááá-ríín-ga, Óborszentmihályon magát átfodrozza serengős Sáronga, ám Görgélynél mélyhínárú és szürkebarna, ottan már Saronga, majd a fekete víz neve rövidüle hol fölhőre harangoznak, Sarong a punruvetuki halmoknak alatta. Unadalmas beszédem a Fodrász meg se hallá, s ahelyt, hogy kiüdülnénk a hangafús pagonyban, mikorára felpirula az égalj kiáltozásba kezdett volt földre horgadva, riadtan szétvigyázék, láttat tán valaki, ha itt vagyunk-é, és akkor a hirtelen naptámadatban táncra gerjede, és ígygen zöngedeze a felvilágosultak frizőre: Tan tánnri kálti, tan tánnri özi kelti, turunnlar... Eljőve Hajnalistennő, eljőve maga a Hajnalistennő, emelkedjetek fel, emeljétek orcátok a magasba, eljőve... És hogy döngölé a lankát csontos lába, lanyhula az iszapföld alatta s megnyíla és mindkettőnket elnyelé egy mélységes barlang szádja.

Pardieu!, kiálték fel a csudálattól, hogy szétvigyázék, s töstént keresém a Fodrászt osztakozni a látomásban, pillogva kérdők egymástul, hajnali fűfakadásbul miként jutánk ez ösmeretlen oppidumba, fortélynak tulajdonítánk, mit túlvilági erők merészelenek önnön multságukra mívelni mívelünk, avagy lőn halomásunk és – feledve a visszautat a földi létbe – leborulni indu-lunk hamarost az magas egekben lakó Felség zsámolyának elébe.

(Az írást gyakorlott kéz alkotta groteszk rajz követi: cigánykereket hányó, kézen álló sovány alak, cipője, kalapja a levegőbe repül, vékony ujjai fűbe markolnak, lába magasba lendül, szakálla kócos, szeme kiguvad. A mellette táncoló férfi foltos kaftánja csaknem földig ér, mezítelen sovány lába alatt barlangszerű szakadék rajza palotával és virágokkal, a táncoló feje fölé írva: Fodrász. Az írás alatt a fej körül kisebb-nagyobb apró betűkkel: Eljőve Hajnalistennő. Távolabb fodros vízen tizenhatalcadik századbeli, teherszállításra is használt széles testű kisebb folyami hajó, parancsnoki hídján két kerek ablak, vitorláit leeresztve, orrán csigadisz, fedélzetén negyven év körüli szakállas, bajszos sötét hajú férfi, bal kezét csipőjén tartja, jobb kezével a hajófedél peremére könyököl, fején a kor divatjának megfelelő karimás kalap, szürke mentéje prémes, felette cifra betűkkel: Lothar. Az erőlködéstől dülledt szemű, eltorzult arcú tizenkét hajóvontató haja rövidre nyírt, ingük ujja, nadrágjuk szára feltűrve, felettük ugyanolyan cifra betűkkel mint a fenti név ez olvasható: Sááá-ríín-ga.)

Az látványtól, mit tiszta valónak észlelénk, midőn a föld elnye le minket újdonságunkért támadt túlságos örömeinkben, szemünk igencsak megkaprodzott, és úgy érzünk azon nyomban, hogy éltünk felszerencsült és a rabsorból csakugyan kiszabadított minket a történet. Szép zöldbe bújva feküdt volt a kastély, setét gyep bársonyla körulte a lassú hajnallásban, pusztángos kertben labirint szívéből aszfodélosz sietett az égnek, és rózsák szirmosulának a küszöbnek előtte és liliumféle fehérle ezerszám, és hogy belépénk a nagyterjű szobába, az asztalfőn a lélekkel játszóató fátyolos Hekatét látánk – ő volt, a florenzi képről ösmerém –, ezernyi rőt fürt simítá vállát s árnyékkal borítá a szeplőket orcájának gyömböri fehérjén, s ő haragtól berzesnyes szemmel tekinté átellenbe: a sivolyi tüzes ember, az órjás Hé magasla az étékkal teli asztal túlfelén egy egész ártányt faldokolva, és az tüzes háromakkora volt mint az trombitás Rézmán, ki őt a sivolyi hidnál Medárdkor meglátá s kinek a vállára szálla nagyot ordétva, sűrű setét bajuszárul ösmeré fel a Fodrász, mert az morcos Hét szintúgy többször is látta a vizet és a malmok kerekét visszaviszálni Piperesnél, és míglén hangtalan hangon válták a szót a tor felett ők ketten, iglice lábú, főstött orcájú némberek ficáncolának a setét Hének körulte. Addig nem távozunk, míg ösmeretet nem szerzünk e helyről, hangoskoda a Fodrász, mert már nem óhattuk magunkat az ételektől s a bordói illata étvágyunk erősen felingerlé. És ezért-é avagy kíváncsiságból-é avagy hogy juthassunk az társaság ösmeretébe, illőn kérdők, ki nagy szerűségekhez szerencsétetünk itten, urak lennénk mi is ámbátor lafancban, merthogy sorsunk úgy hozá, per pedes apostolorum, mezítláb kényszerülénk érkezni éppen – minek okát elmondhatnánk illőképpen –, lévén hogy oda-fenn polizei és hajcsár, kommandáns és strázsa és seregnyi ágens felvigyázására vagyunk ártatlanul bízva, és hogy kényszerítettünk végezni sok izzasztó s meddő munkát, ámdebár majd ha itt megnászoltanak minket, illendőség szerént hálálkodva fognánk elköszönni és nesztelenül sebtén messzire fognánk menni.

S hogy ama jófalú házban az asszony nép ruhátlan testét látva meghevülénk, úgy dönténk, itt hosszabb üdőt is örömet múlatunk vigadva, és választ meg se várva a néma társasághoz surranánk, a sivolyinak orra előtt hadonászáink, asszony cselédek felé kapkodánk, Hekaténak orcápirító beszéddel ordétánk, ám ők maradának mély, merev csendben, fel nem érhetém, mifajta révületben, avagy lépteit az mi üdők más miképpen lépte s e palota véletlen került létünk terébe. És hogy szertenézék hirtelenében, amorf szobrokat láték s a falon függötenek sok összevissza képek, és világló kockában futkosának zúgva zajló önhajtotta gépek, és elestének volt ott a kockában sok katonák, és az ajtónak mellette, hogy elijedve kifelé szaladánk, meglátám az florenzi Föstményt az Kerékkal, bizonyos hogy azt látám, alsó pereméről az írást tisztán olvasám, és a képértő Fodrászt az Föstményre figyelmessé tevém, és hogy

nézénk azt a Föstményt magunk is benne levénk s eltévedénk, és az Föstményből ajtó tévesztével más irányba futánk, és aszfodéloszi illat helyett posványbűzbe jutánk. Sarong helyén nyálkás morotva setétle. És útveszejtve csapongánk az bűzhödtt sárnak körötte, mígnem megvilágla a barlang nyilatja, és füremedénk a ruvatuki irtmányokra, onnan az erdőnötte csipcsói martra, tovább, a sáperdi locsogóra, de onnan nagy sietve fordulánk a szádhhoz vissza vén fa rönkjét görgetni fölébe, miről ama hely könnyen megömerszik.

(Torzító tintarajz követi ismét a szöveget: hosszú asztalnál virágos (csipkés?) ruhában fátyolos nő ül faragott széken, csigás haja kibontva, lábán szalagos cipő, talpa virágmintás párnába süpped az asztal alatt, bal tenyerével állát támasztja, jobb kezével az asztalon szétterített térképszerű írásra mutat, feje felett cifra betűk: Hekaté. A nővel szemközt vagy négyszer nagyobb, fújott képű torz férfialak faldokol, figyelmét a lakmározás köti le, előtte tálcán egész disznó, a férfi mindkét kezében húsdarab, felette vastag betűkkel: Nagyugró Hé. Hat mezítelen nő veszi körül, fejükön virágkoszorú. A rajz alatt a többinél nagyobb betűkkel: Addig nem távozunk, míg ösmeretet nem szerzünk. A rajz a barlangban történés jeléül két szabálytalan körrel keretezett. A keretek között apró betűkkel: Lépteit az mi üdönk másmiképpen lépte.)

Fel nem is foghatánk, mi oka, hogy eltűnésünk senki észre nem vette s miként lőn, hogy mire a fácánok felkakatolának, mi már a Sáring-martot vājánk ösmét, Pangárnál a Fodrász, én a csicsói sásos közelében. De a Fodrász még futtunkban kiókumlárta, ösmétleg oda kell hagynunk e sebekkel elhintett földet, és meg kell láttatni a Hentes és a Koldus szemével ugyancsak, mi világban él Hekaté, s ha otthona ajtaján majdan bezurranánk, mindnégyünket bizton megvendégelnek, és ha az nagyugró sívolyi embernek ösmeretségébe jutánk, setét boráival ráköszönünk bátran. És ösmétleg szemlélhetném az Föstményt! És azeste kapám nyelébe mély rovással íram: Jer szeredán Pangárhoz csudát látni! Sürgős! Márc. 12. Lothár. És ez írással a Dereglyést a Henteshez szalasztám, szintúgy üzene vele a Koldusnak a Fodrász, ki a nyáron rebarbarás ruhrévi tarhóval enyhíté hajszolónk nőjének hasfájását és szünteté viszketegét tórozsa-itallal, s némi hajcsárbarátságot könnyedkén kimódola ígyen. Harmadnap holdnyugtakor átszökék Pangárra, s onnan könnyebb úton, a csipcsói cserjés alatt osonánk a Hentessel és a Koldussal a Fodrász meg én, jutánk a sáperdi locsogóhoz, előbbeni utunk rövidítve délnek fordulánk mezőt űzni, pityangos rét után Sarong-marton nádvadonba jutni, ruvatuki vágáson szétvigyázni, tölgyrönköt meglelni, elgörgetni, bar-

langba lebújni. És jutánk Punruvatukra, de a szádot nem találánk, az irtmányon négyfelé ippaszkodánk, csakhogy a rönköt sehol meg nem látánk és a bükkösben erdőlve is hiába fáradánk, pedig a Fodrász hajkot rótt a fákon és minden jelét megolvásánk, és a Koldus az erdőszélen akkor elbotla, megvan, ide jertek, ide, itt van, la, kiáltozá, de az vakondtúrás vala, és hogy barlang létesne a pocsétákon túlnan, szintúgy semmi ásatag sem árulkoda róla. Hol lehet, kérdők egymástul, de nem látánk már semmit, in nihilum redigit, állítám meg őket a hangos szóban, rókalik volt csupán, az is semmivé lett légyen, mondám. Zörgött és csergett a hangom. Összefurulyásodott törökbúza-levelél szól ilyen gazdátlan földön a böjti szélben.

Félbetört a kapanyél. Kezem sebzé. A kés a csonka fát mégis könnyeden metszé: Kerüld ki Ruvatukot, szökevény! Csicsó martját vájó Lothár. 98.márc.14-én. S míglen ez írásról vérem mosám, két polizei lépe hozzám.

(Halvány tintával készült a rajz, amelyen hegyes orrú és állú, sírós arcú, vállig érő ritka hajú, szemölcsös [szepplős? sebhelyes?] arcú, rendkívül vékony férfi két kézzel botra támaszkodik, fején rongyos kalap. Mellette kerek fejű, elálló fülű, mezítlábas nagy darab ember széttárja hatalmas kezét. Kettőjüknél – hely híján – aránytalanul kisebbnek ábrázolva: az első szövegekről ismert Fodrász és karimás kalapjával Lothár. Ez utóbbi feje fölött: In nihilum redigit.)

Nem okozza nehézséget kigázolni az bajból, mit orvul hoza ránk Dereglyés hajcsár, midőn fába vajt üzenésünk a polizeiok előlülőjének még azon órában bemutatá, mire azonmód (állítólagos) nyomunkba szegődtenek volt számos fegyveres zsandárok, sárréten úsztak-kúsztak, káromoltak, vakaróztak, hússukba piócák bújtak. Hajszolóink a tájat nem ösmervén szerterohangáltak, a náddal fődött palácsi és ruvatuki rét setétjén tévetegen szétbámultak, hol mintha látottanak volt minket a korai révészek, arra, arra, mutatának az éjlepte martra, s az üldözők nádat szétcsapdosva siettenek a szökevényeken még setétben rajtaütni, de hahogy egyet sem találnának, a kommandánsok a vádat ejteni és az ügyet – merthogy kevés a munkás – töstént örökre feledni kényszerülnének, ámde hahogy minket elkapnának, az helyi kóterban szökésünkről vallást kikorbácsolni fognának, hogy ó törvény szigorával ítélkezzenek felettünk. De a jelzett úton nem találának minket! Merthogy személyünk mindvégig vájóhelyén üdöze a sárongai martban, ezt a vájók is ta-

núsíták, meg azt is, hogy azüdött a Koldus lábát ficamítá a remédi réten, meg hogy a Hentest hiúz támadá a Gonoszlik tóvíz közelében, s hogy Pangárnál a Fodrász meleg forrást fakasztá éppen s én a csicsói láposban vájóknak a Nagy Építőmester építményének csudáit magyarázám minden részletében, mert hova vezényletünk szóla, az helyünket mi el nem hagyánk – a hajcsárok is tanúskodtanak róla –, félelemmel táplált kitartással híven maradánk ott, hol sanyargata minket kettős fogság, mert már a pusztá létel is gyötrelmetes rabság, vala az hát rabságban fogság, de oly végtelen, hogy üdöje napjait meg sem számlálhatnánk. És mivel aznapi üdőzésünk helyének hollétében már magunk is kételkednk, szökésünk vádját tagadva a vallatóknak igencsak könnyeden felelénk, mire százlábúként futamla tőlük a kétely. Szerencsénkre! Mert miként vízfenékre pottyant királyi ékszer meglelésének öröméért a hú alattvalók egész folyót szárítottanak volt ki Albionban, úgy titkunkért a foglalók akár vérünk elfolyatni lettek volna készek. Vetkezetlen fekvém le mégis, hogy vallatás végeztével lakhelyünkre visszaeresztének, reszketés, hánytató nyughatatlanság úrkodott felettem egész éjjel, mert akárhogy is léssen, nagy csudának tudám, hahogy kalandunk büntetés nélkül érhető véget. Napestekor setét főlhók futkosának az égen, s társaimért aggodalom rohara rám, feledkezém szerszámomról, át se adám. Éjféli holdfénynél olvasám: Jöjj el jóltevő halál! Garai jegyző Gyöngyösi Pál, 98 mártiusán.

(Barna tintával készült rajz: a fentebb ábrázolt sovány ember [fájó] lábához kapkod. Távolabb a Hentes nálánál nagyobb macskaszerű állattal birkózik, a következő sorban ujjait a Fodrász a partoldalba vájja, ahonnan víz buggyan ki, hosszan elfolyik mellette, jelentőségét az egészen a papírlap bal alsó csücskéig húzott párhuzamos hullámvonalak jelzik. Kb. öt centire a Fodrásztól a parton ülő Lothár látható kalapban, jobb kezében könyv, bal keze ujját felemelve magyaráz. Felettük nehezen olvasható írott betűkkel: A Koldus lábát ficamítá. A Hentest hiúz támadá. A Fodrász meleg forrást fakasztá. A Nagy Építőmester építményének csudáit magyarázám. A rajzok alatt: Az helyünket el nem hagyánk, kettős rabságban maradánk.)

Mostanság kivált sokat töprengek távoli rokonom, Óborszentmihályi Óbor Linusz hadrikáló fián, Kúnón, ki magát Obr Knónak nevezé habogva és nevét Knokokónak kukorékolák és kodácsolák a kártyacimborák, kik asztalomnál rendre lerongyolíták. Amint atyja végakarata szerint tanácslója levém, sietve válasát sugallám jegyesétől, őzgaládi hócombú Bűn Borbálától, hogy ez nőt térde fölé húzott szoknyával az erdön futni a Bakonyban meglátám (ez bimbót magamnak szakajtam), hamarost, még Linusz elhantolásának hetén Kúnótól a vagyont mind elnyerém (esztendő teltével el is veszejtém), s gyászban gyöngült három hűgát vigaszt reméltetve ágyamba fektetém. És lőn Kúnó budai hajlékomban örök vendég, gyenge kártyás, ám ügyes szemrebentésével csalásban méltó társ, évégett jól tartám, esztendeig marasztalám, hosszú útjairól oda tért meg mindég. A stultus. Cápákhoz tévedt ángolna. A ragadozók törvényeit buzgón magolta ahelyt, hogy marásuktól töstént védekezett volna. Mert irgalmatlan passionnal mételezetten mindenféle figurák gyűltenek össze otthonomban, kapun surrangató princeps, szűrszabó, ripacs, halottmosó, kalóz, tollnok, jöttek inkognitóban püspökök, hercegek és grófok és nyomukban ugrabugra gnómok, és betoppantak volt hóhérok és aufklérista spílerek ugyancsak, kiknek majdan fejét vevék ugyanazon kártyás bitók, ámde asztalomnál még szép békében verék együtt a blattot, jöttek krózosok és koszos patvaristák, mind egyazon szenvedelemtül fertéztetett póri és királyi vér, és fészkekben, mit orcátlanul a Józanság Birodalmának nevezének, kortyolgatva a szerémi bor legsűrűbbjét birtokuk, asszonyuk, nyájuk, házuk, kincses oltáruk elblattolák, ámde jöttek ösmét s velük újabb cimborák, ánglusok és taljánok és francok és török vérből valók és messzi spánok, és hogy az birodalmomban az asztalt körülülék, a játékban magam is elvegyülék, hahogy szerencsém jónak tartám. Történe levélserengéskor ezerhétszáznyolcvanhétben, hogy Antiochiai Ignác napján poklom küszöbét átlépé a ragúzai herceg (magát ugyan morlák hajós Flávióinak mondá, ám kilétét elárulák a szolgák), ki saját szavai szerint a világ kincsei javából annyit összehorda, hogy el nem bírá hajója s egy kisebb vihar Korfunál könnyeden elsüllyeszté. De megmenté magát a morlák egy fára füstött képen a szárazra kiúszva! Hogy hol szerezte volt kártyán, maga se tudta, csipkés Szicílián vagy Orán sós iszapján vagy a szűnyogos Themze hídomladékán. És fel se is mutatá az képet, töstént asztalhoz ülék, mert az kép füstésén megtapadott tengermorajt és szigethomokot, kagylóbúgást és babérillatot érzék, mit már oly rég hiányolák, és az képet a káró ásszal egyhamar (hamismód) elnyerém. És behozá az Föstményt a szolgál és a leplet róla fellebbenté, és szilfának tövében ott ült volt Hekaté és fátylát a marton szétteríté, s hol a kelme fűhöz ére, támadtanak ottan apró vizek, ahajt meg halmoknak mögötte az Rouage-t látám háromszáz paddal és kétannyi lábítóval, többször is megolvasám s minden részletét kiösmerém, az Nagy Kerékmű vala s benne háromszáz kis

kerék és ugyanannyi görgő egymásba fogódzva, és lendült vala a gépszörny toronymagasba. Az Föstmény hátán: Fiorenza. 1479. Hekaté... Minden mást letörle a tenger és az üdő, semmi ciprus, se babérrózsa sárga vagy bordó, csakcsupán lenn három maradék bötű, akárha most írták volt volna, setétlett a fűszálakat tartva: ...rdo.

Ámde Kúnó azidőtt magával nem bíra: széltében úrként folyvást parancsola, szolgám pírongatá gáncstalan ordétva, fördöm szutykosítá, szajhám taszajtgatá, bakancsom, strimflim, hacukám, kalpagom sajátjának mondá, rizsporom, drága otkolónyom magára szórá, imígy proccolón orrát jócskán fennen hordva házam odahagyá s elcsatragola hónapokra, és tért meg rejtőzve idegen rongyokba, és midőn gyöngült kóborláza, követgetőze, mindhiába, nem enyhülék, s aztán hogy agyarkodánk így kiálta: tűrésed nem terhelem tovább! légy átkozott magányodban, mint a visszamarsban hadját vesztett dux!, úgy-é – vágtam rá haraggal, mert személyemet magam is gyávának tudám –, hát iszkiri! post tenebras lux!, mire borús képpel hosszakat sóhajtvá kapumon kifelé indula. Megsajnálám. Marasztalám vendégszeretőleg, atyjának tett ígéretem szerént beneficiátusa maradék ösmétleg. És hogy attól fogva az Föstményt nézé folyvást, asztalhoz ültetém egy este s hagyám, hogy elnyerje tőlem egy könnyed skízzel, és Klétusz abbé, ki szintúgy elveszíté a játzsmát, megáldá az Föstményt, hinté szenteltvízzel.

Még azon éjjel odahagyá házam Óbor Kúnó. Történt volt azután fél évre, Elemér püspök napján: fivérét egy általfutó pillantással felösmerni vélte Júnó – a boncnok jelentésén Mária Efrémia nővér, a legidősb hűg, a barna, a kövér –, midőn az olvadó hó alatt a mohácsi marton lelt csonka tetem fedetlen férfiaságát meglátva fejét oldalra kapta s a szájára szorított fátyol mögül aprót bólinta, nem nagyobbbat mint fagyhalál rettentésétül mozdul a levél jeges szélben megpirulva. Nem vala nagy temetés, a gyászolókat hűsznak számítá szolgám, és megsűgá nékem a castrum doloris alatt a kárászos címert lefelé fordítván, hol a hidegágy fejénél állék a gyászörtségben s a sacellumban fűvó trombiták funerációs hangjátul lőn minden érzékem gorombulva, és a tetemre oly erőst figyelék, hogy képébül semmit ki nem lesék, titokzatos vala az a hulla, csakcsupán mintha orra vére hullna. Mint részeges fő ha bortul kábul emlékezetem attul kezdve mindent kitörle magábul, mert vége se lőn a liturgiának, még a sírnál pestilentiába dőlt a gyásznép, s merthogy az ispotályt már megtöltötte a ragályoktul alélt budai népség, legaljára szorulának lépcszejének. Szenvedésöket idegen szem elől rejtteni készen kuláns szolgám házamba szállítá a gyászolókat sebtén, honnan a kaszás hamarost elvitte mindet, el a kocsisom is és minden szolgám, s zöldkárpitos setétségben lázból ébredőn, magam kerestében magamnak ezt szólám: fogott az átok, mit Óbor Kúnó szórt rám!

Átesvén a kóron, gonddal terhelve valék, mivel (titkos) bécsi utam halasztni kényszerülék. Mert ragályból lábalásom első hetén eltékozlám minden jövedelmem, adósságom pediglen nem hogy helyretéteték, hanem kamrám üres lévén ösmerősimtől pénzt könyörgni kényteték. Jární ugyan már tudék, nem futni is, mégest gazdag kártyásim után füremedék, mint vihar szelének nyomába leng az aprócska szellő, mindhiába, senkinek se kellő, midőn böjtelő havában a palatínus maskaradéján múlatni kéreték – maga Leopold szignóját hordá az cirkalmas papír –, és lőn világos a világ, mint nyárdéli nadír, merthogy elcsavará fejem az ezer forént prix (a legdrágább jelmezért ígérte a féte). Ezüst páncélt ölték, sisakján arany kukojsza-ág fényle. És tündökle a sorban sok más kelme éke, volt kinek bíbor takará testét, ahajt meg egy paszomány gyémántja világlá bé az estét, s a firhangok mögül előbújtanak soselátott cickás ruhák, a hangászok mindre a hosszú tust húzták, s hogy érkeztenek új maskurák, fogtanak volt a muzsikamesterek új melosba, döngött a dob, friss ütényre visongt a furollya, s a licitet az értéklő – rögvest pénzben – kétszer elsipítá, és a jelmez számát a nyereménnyel egy libériás a táblára ír – parókája félrecsúszott – a pódiumon a magasban. Utolsónak menék, merthogy lőn a győzelemben biztos bizodalمام, visszaserzem, vissza minden birodalمام, vélém, s mint tokjába szorult lárva fulladva vergődék, ám hogy maskurám mindenki jól lássa körkörbe fordulék, járásom pedig lőn kormorán tapicskolása. Pillogva ámula maskurás és vendég, s akkor szétnyíla a nagyajtó firhangja s Szent Ég! belépe Óbor Kúnó, ám nem levén rajta semmi kiváló, csakcsupán hétköznapi gúnya, felhördüle a bálnép, ez tréfának is csúnya, kiálták a szalában itt is, ott is, és akkor Óborfi tisztelge a nádornak egy lezser kniksszel és előmutatá a kacagány fonákját és fordula vele egyszer, kétszer, és függeszténk szemünk a zsíros ruhára, és csudák csudája: az Föstmény vala varrva a bunda visszájára!

Was für ein Bild! Négy képértő – lencsével is – sokáig vizsgálá az Föstményt, és hogy nagyvégre feltekinte, az pénzt Kúnónak itélék töstént, ki az ovációt meg se hallá, hanem főhajtva járkála fel s alá, majd díját az asztralról el se véve odahagyá a szalát. Hogy kilépett, a tél szele sokáig lengeté a kárpit mindkét szárnyát.

(Az írást itt a Nagy Kerékmű rajzának bizonytalan [reszkető?] kéz vázolta négy változata váltja fel, amelyeken a kettőskerék átmérője hetven láb, a padok és hajtópédálok élesen kiemelve, az első változaton a fapadok támla nélkül feltüntetve, az utolsón szíjjal is ellátva, a padok száma háromszáz, szélessége két láb, hossza másfél láb, a hajtópédálok száma hatszáz, az öntöttvas vājólapatoké száz, hosszuk hat, szélük öt láb. A padok száma soronként harminc, a kettőskerék széle – kivéve a második változatot, ahol nincs jelölve – ötvenöt láb, a padok vasforgója valamivel kevesebb mint négy láb, a kerékmű hátsó részére szerelt, kifelé nyíló faajtóval, felvezető hat lépcső-

fokkal és elöl egy nagy és hátul két kis üveges ablakkal ellátott, bádogtetejű, faházféle kémlőfülke területe tizenötször tizenöt láb, magassága nyolc láb. Egyéb bejegyzések magyar és francia nyelven a megfelelő részeknél [nehezen olvasható, apró betűs dülöngélő írással, áthúzással, javítással]: Sár[ing]vágó Nagy Kerékmű avagy Rouage, azaz folyómedret kotró taposógép: kerékagy [moyeu], keréktalp [jante], kerekek egymásba fogódzása [engrenage], kerékkötő [enrayure], zápok [rais], a hajtó rab [nyíl fölé írva: galére, a nyíl a padra mutat] padja [banc] fából, lábító [pedal], kis kerék, görgő [roulage], támla [dossier], szíj [courroie], lapát [pelle] vasból [fer], pad forgója [rotateur] vasból [fer]. A kettőskerék két oldalán a helyenként áthúzott számok és számítások a kivájt és a kerékvágás mentén kívülre, a kerékmű külső oldalától a rajz szerint harminc-negyvenkét lábnyira dobott földmennyiségre, a kerékvágás [trace], azaz meder [lit] mélységére [profondeur], a kerékvonal [cikloide] szélességére [largeur] vonatkoznak.)



*Csernik Attila munkája*

önélet önélet önélet önélet önélet önélet önélet önélet önélet önélet önélet önélet

■ **Burány Nándor**

## Egy nyilasról

Előrebocsátom, nem elírás a cím, az eszem sem ment el teljesen, tehát észnél vagyok, s a neonáci mozgalmakat, csoportosulásokat sincs szándékomban támogatni, amikor megemlékezek egy újvidéki nyilas emberről, illetve viselkedéséről az 1942-es januári véres razzia idején.

Személyesen nem ismertem ezt az embert, nem tudhatom, hogy került a nyilasok közé, mi mindent csinált Újvidéken a háború idején, a német megszállás meg a nyilas hatalomátvétel után. Rengeteget olvashattunk arról a leírhatatlan sok embertelenségről, amiket a nyilasok mindenekelőtt a zsidókkal szemben elkövettek, ezek elfogadott, figyelmeztető történelmi tények, a minősítéseket is elkönyvelte a történelem, s eszembe sincs, hogy ezeket revideáljam.

A nyilas embert, akiről írni akarok, nem láttam soha életemben, hetvenedik évem felé jártam, amikor egyáltalán hallottam róla. Nincs, nem is lehet hát semmi olyan személyes kapcsolat, rokonszenv, amely arra ösztönözne, hogy megpróbáljak kiigazítani, jóvátenni valami, a nyilasokkal szemben elkövetett igazságtalanságot. Erről szó sincs. Egy történetet próbálok meg elmondani, amit eléggé szokatlannak tartok, ami – mikor elmesélték – mély nyomot hagyott bennem, s ami hozzásegített noha kissé késve – mért menekülnénk az önróniától? – „törékeny, sok sebtől vérző” szellemi integritásom gyermekbetegségeinek súlyosabb következmények nélküli kinövéséhez.

Valamikor december végén estefelé apósomékhöz látogattunk. Egy üveg vörösborot vittünk a nyolcvanadik születésnapjára. Franjo dalmát volt, imádta a tengert, s a háború utáni ínséges időkben is minden nyáron leutazott gyerekeivel a tengerre, s szülőfalujában, a Biograddal szembeni sziklás szigeten élő rokonoknál töltöttek két-három hetet.

Feleségem sokat mesélt a kalandos utazásokról, tőle hallottam azt is, hogy Franjo apja hadihajón szolgált az első világháborúban, s mikor hajójukat kilőtték, ő meg egy bajtársa egy deszkába kapaszkodva lebegett a tenger hullámaiban, míg ki nem mentették őket. A bajtárs később felépült, az ő

szervezete azonban nem tudott megbirkózni a hideg vízben való hosszú tartózkodás okozta betegséggel.

Nagy volt a szegénység azokban az évtizedekben a dalmát szigeteken (is), rengetegen kivándoroltak Ausztráliába meg az új világba. Akadtak a politikusok között, akik megpróbálták a szegénységen segíteni. Tette ezt az egyik úgy, hogy összeszedett egy szerelvényre való gyereket, fölpakolta őket a vonatra, s elhozta a gazdag Bácskába. Ezek között volt Franjo is. Újvidéken kirakták őket, valamelyik iparosmesterhez kerültek, hogy ennek műhelyében szakmát tanulva majd munkával keressék meg a megélhetéshez szükséges pénzt.

Franjo öregkorában is áldotta annak az öntömesternek a nevét, aki beavatva a szakma titkaiba, kenyeret adott a kezébe.

Mikor a családba kerültem, régen túljutottam már a fiatalság évein, ahogy mondják, benőhetett már a fejem lágya, voltak azonban dolgok, amelyek minden racionális érvelés ellenére sem hagytak nyugton. Egyik ilyen volt a 42-es razzia. A magyar csendőrség, honvédség meg más fegyveresek olyan szörnyű öldöklést rendeztek a város szerb és zsidó lakossága körében, hogy súlyosságának jellemzésére nem találunk szót, s amelyről a szerbek évtizedek után is csak a határtalan gyűlölet hangján tudnak beszélni. Ha semmi közöm nem volt is a razziához, ha maradéktalanul elítélem is az ott elkövetett szörnyű embertelenségeket, mégsem tudok teljesen nyugodt lenni, bujkál bennem valami irracionális büntudat, megmagyarázhatatlan félelem, irtózok a gondolattól, hogy egy délszláv társaságban valaki a gyászolók közül habzó szájjal kezd beszélni jelenlétemben a magyar honvédek gaztetteiről, az ártatlanok ezreinek lemészárlásáról, s nekem védtelenül kell eltűnnöm a támadást... Többször találgattam magamban azt is, mit gondolhat minderről az apósom meg a felesége, akik az ellenállási mozgalommal is kapcsolatban álltak, de akiknek – feleségem erről többször biztosított – semmilyen nemzeti előítéletük nem volt, s ezt irántam tanúsított viszonyukból magam is éreztem.

Nem volt hát semmi bajom, de mintha ez se lenne jó, s keresnék magamnak, többször meg akartam kérdezni, hogy éltek ők át a razzia napjait, végül mindig meggondoltam magam, attól tartva, hátha mondanak valami olyat, amivel akaratlanul megzavarják a kölcsönös megértésen, megbecsülésen alapuló békénket. Talán a bor tette, talán... Nincs rá magyarázat, nem is fontos, de miután a második üveg vöröset is fölbontotta az öreg, kimondtam a kérdést: – Hogy éltek át a véres napokat?

Mintha levegőben lógott volna már a kérdés, nem okozott meglepetést, Franjo alig észrevehetően elmosolyodott a nem létező bajusza alatt, kortyolt egyet borából, aztán hátradőlt a rekamién, s a gyűlölet leghalványabb jele nélkül mesélt, egyszerűen úgy, mintha nem is velük történtek volna meg azok a szörnyűségek. Szülők mondanak így mesét gyerekeiknek.

– Itt a másik utcában laktunk akkor, az udvarban körül több lakás. Az udvar végében lakott egy nyilas. Alighanem bútorgyára vagy bútorüzlete volt. A kislányunk – nézett a feleségemre – kétéves volt akkor, aranyos kis

szösz, ahányszor ő végigment az udvaron, s a gyerekek kint játszottak, mindig megsimogatta a haját, nagyon szerette a kicsit. Hát ő szölt akkor este, hogy másnap reggel majd jönnek a honvédek meg a csendörök, fegyvert keresnek meg partizánokat, de mi csak legyünk nyugodtak, ő majd garantál mindenkiért, itt csak tisztességes emberek élnek, nem lesz senkinek semmi baja, megmutatunk mindent, amit kérnek, s aztán mennek tovább. Így is történt. Jöttek, legelőbb ő beszölt velük. Benéztek a szekrénybe, az ágy alá, igazoltattak bennünket, aztán mentek.

– Ennyiböl állt? – néztem rá hitetlenkedve, várva a folytatást, azokat a jeleneteket, amelyek alapján tulajdonképpen megítélik történelmünknek ezt a borzalmas eseményét. Ha a razzia valóban úgy zajlott volna le, ahogy Franjo elmesélte – noha ő a szintiszta igazat mondta –, nem következtek volna be azok a mérhetetlen nagy károk, amelyek ezreket borítottak gyászba az itt élő népek közül. Franjo is érezhette, hogy amit mondott, az a kép nem egyezik azzal, amit én addig a razziaról hallottam, hát kis gondolkodás után fontosnak tartotta még hozzátenni: – Később, mikor kinéztem az utcára, akkor láttam már, arra messzebb halottak feküdtek az úttesten, aztán mikor jöttek a kocsik, s fölrakták őket, csorgott végig a vér...

Így volt akkor a környéken, de öök, az ő udvaruk megúsza (ott úgy zajlott le a razzia, ahogy elrendelői talán elképzelték). Ezt pedig mindenekelőtt vagy kizárólag annak a nyilas embernek köszönhatték, aki talán kabátja hajtókáján hordta a nyilaskeresztes jelvényt, de ez nem gátolta meg abban, hogy naponta szeretettel simogassa meg az udvaron játszadozó szláv kislány szösz fejét, s a sorsdöntő pillanatban ne pártja gyűlöletet szító parancsára, hanem a krónikusan szeretetre szomjas emberi szív halk sugallatára hallgasson. Éppen amikor ez legnehezebb volt, de amikor a legnagyobb szükség is volt erre. Hőstett volt, nagy hőstett. Több mint hatvan év után is megemelem kalapom előtte, a nyilas ember magatartása előtt. Nemcsak tudta, mit kell tenni, merte is. Tudom, helytállásával nem volt egyedül, de hogy bajtársai közül sokan képesek lettek volna az övéhez hasonló emberi magatartásra, azt nem állíthatjuk.

Mikor Franjo elmesélte razziaélményét, úgy tényszerűen, indulatok és kommentárok nélkül, akkor még nem gondoltam erre, de ma is hálás vagyok neki, hogy megajándékozott ezzel az élménnyel, nélküle nem tudtam volna megszabadulni az elviselhetetlenül nehéz terhektől. Ennek köszönhetem, hogy sikerült, részben legalábbis.

Nem sokkal azután, hogy a történetet az apósomtól hallottam, beszélgettem volt feleségével is, aki ekkor már mint elvált öregasszony az idősök otthonában élt. Említettem neki, hogy mesélte el Franjo a razzia napjait. Jót mosolygott rajta, s csak egy pillanatra lepődött meg a kérdésemen is, hogy és mi lett aztán, '44 végén a nyilassal. „Látod, akkor szólhattunk volna” – emelte föl a tekintetét, de nyomban legyintett is rá: „Ki tudja, mit, milyen disznóságokat csinált az aztán még...”

Ki tudja...

# Kisebbségi irodalmi kánon

Az erdélyi magyar irodalom tükrében

Az erdélyi magyar irodalom, általánosságban a Trianon után kifejlődött kisebbségi magyar irodalmak kettős szellemi és fogalmi térben helyezkedtek el, és éppen ennek az elhelyezkedésének a mikéntje adja meg a kisebbségi irodalom létmódjának magyarázatát. Az első fogalmi teret az irodalmi regionalizmus és az egyetemesség (európaiság) adottságai határozzák meg, a másodikat pedig egyfelől az irodalom nemzeti kötődése, másfelől az irodalom függetlenedése mindattól, ami tradicionálisan nemzeti. E két fogalmi ellentétpár természetesen egymással is összefügg: a regionális és a nemzeti elv éppúgy közel áll egymáshoz, mint az egyetemesség igénye és a nemzeti elv elutasítása.

Az első fogalmi térnek tehát a regionális és az egyetemes irodalmiság a vonatkozási pontjai. Az erdélyi múlt, mert ezúttal mindenekelőtt erdélyi példakkal szeretném megvilágítani gondolatmenetemet, lévén, ez az irodalom hozta létre a legfontosabb intézményeket és műveket, nos, az erdélyi múlt nagy magyar írói természetesen nem voltak regionális jelenségek, a regionális irodalom természeti és táji kötődései mindazonáltal ugyanúgy szerepet kaptak náluk, akár a Dunántúl vagy a Felvidék íróinál: Kemény Zsigmond „erdélyisége” ugyanolyan irodalomtörténeti realitás, mint Vörösmarty „dunántúlisága” vagy Mikszáth „felvidékisége”. Vonatkozik mindez az 1918 utáni erdélyi magyar irodalomra is, amelyben a táj és a történelem motívumainak, például Kós Károly műveiben Kalotaszegnek, Tamási Áronnál a székelységnek vagy éppen Molter Károly esetében az erdélyi magyar kisvárosnak szemlélet-, prózapoétika- és stílusalakító szerepe volt.

A trianoni megrázkódtatásokból lassan magához térő és feladataira ráismerő erdélyi magyar szellemi életben kétségtelenül volt némi hajlandóság arra, hogy valamilyen erdélyi regionalizmust alakítson ki. Ez mégsem következett be, részben azért, mert az erdélyi magyarságnak – összehasonlítva a

Felvidék vagy a Délvidék magyarságával – létszámát, valamint kulturális hagyományait és intézményeit tekintve már korábban is igen nagy, sőt meghatározó szerepe és súlya volt a nemzeti művelődésben, részben azért, mert az erdélyi magyar irodalom már az 1918 utáni kényszerű újjászületésében sem volt pusztán regionális képződmény, minthogy nemcsak saját hagyományai alakították, hanem a magyar nemzeti irodalom egyetemes hagyományai értékrendje is, például olyan írók és művészek közvetítésével, akik akkor már a nemzeti kultúra központi műhelyeinél és irányzatainál kaptak szerepet: a legjobb két példa erre a „nyugatos” Kuncz Aladár és a modern művészetben már rangot szerzett Kós Károly – mindketten Budapestről tértek haza.

A transzilvanisták őszintén hittek a sajátos erdélyi fejlődés és a sajátos erdélyi kultúra eszméjében, ám korántsem hirdettek elzárkózást és nemzeti öncélúságot, mint a német „Heimatlidung” hívei. Ellenkezőleg, az önként vállalt regionális elkötelezettséget magas rendű európai igényességgel kötötték egybe, a szűkösebb erdélyi láthatárt az egyetemes emberi horizont felé kívánták tágítani. Az európai tájékozódás is a történeti Erdély nemes örökségéhez tartozott. A regionalizmusnak azzal a progresszív változatával tartottak rokonságot, amelyet Charles Ferdinand Ramuz, a Vaud kantonbeli svájci francia író képviselt, aki a „vidéket” és a „világegyetemet” szerette volna kibékíteni, szülőföldjén keresett biztos támaszt, egyszersmind túl akarta haladni a tájirodalom szűk körét.

A regionális irodalom eszméje, elsősorban Kuncz Aladárnál, egy korszerűsített európai tájékozódás kiindulása volt. Kuncz a Nyugat mozgalmában indult, a francia irodalom vonzókörében nevelkedett, európai polgárnak tudta magát. A világháború súlyos tapasztalatai nyomán kényszerült szakítani korábbi esztétizmusával és világfiás életelveivel. A cselekvő európai humanizmus szószólója lett, elsősorban Romain Rolland és Thomas Mann eszméit követve. A transzilván regionalizmust úgy tekintette, mint ennek a cselekvő humanizmusnak közép-európai őrhelyét, s az erdélyi irodalomtól azt várta, hogy az országhatárok fölött átívelő európai szellemiség gondozója legyen. „Úgy látszik – jelentette ki –, hogy a végsőkig kiélezett, legtöbbször erőszakoltan összeforrasztott nagy egységekkel szemben a népi és műveltségi részlegességek mindinkább öntudatra ébrednek, s a maguk sajátosságaihoz való visszatérésben az európai kultúra felfrissítését készítik elő.” Kuncz Aladár érdeklődéssel figyelte az Európában kifejlődő regionális és nemzetiségi irodalmakat, az *Erdélyi Helikon* szerkesztőjeként szervezte meg sorozatos ismertetésüket. E regionális és nemzetiségi irodalmakat mintegy műhelynek képzelte el, amelynek vállalnia kell Európa jövődjé szellemi egységének és az egyetemes emberi eszményeknek szolgálatát.

Az erdélyi magyar irodalom tehát egyfelől abban a fogalmi térben helyezhető el, amelynek a regionalizmus és az egyetemesség (európaiság) a szélső

pontjai: regionális hagyományokból és tapasztalatokból táplálkozik, de mindig az egyetemesség távlatát kívánja megteremteni és Európát szólítja meg. Másfelől nemzeti (nemzetiségi) kérdésekre (sorskérdésekre) kell válaszolnia úgy, hogy ne maradjon meg pusztán a nemzeti retorika és a népszolgálat körében, hanem valóban eljusson a költészet időtlen magaslataira.

Azok között a fogalmak között, amelyeket a magyar történelem szentesített és a közmegegyezés elfogadott, a nemzet és az irodalom fogalma egymással mindig szoros kapcsolatban állt. Teremtő kölcsönösség jött létre közöttük: egyfelől a nemzeti történelem és azok a törekvések, amelyek e történelem során érvényesülni kívántak, és igen gyakran vereséget szenvedtek, mindig meghatározták irodalmunk önmagáról hagyományosan kialakított tudatát, nemegyszer küldetéstudatát, nem kevészer abban az értelemben, hogy az irodalomnak kellett helyreállítania a nemzet megbomlott szellemi egyensúlyát vagy megtört kulturális és politikai egységét, másfelől az irodalomban nyilvánult meg az az identitás, konstituálódtak azok a személyiségjegyek, amelyek a magyarság nemzeti jellegét, mondhatnám így is: kollektív személyiségét alkotják.

A magyar történelemből a nemzet és az irodalom fogalmi szinte Janus-arcra néznek reánk: ami az egyik oldalról szemlélve egy történelmi emberközösség küzdelme a megmaradásért, az a másik oldalról magas rendű művészi, irodalmi értékek történelmi folytonossága és rendszere, ami az egyik nézetben gondolat, költői kép és versforma, az a másikban emésztő küzdelem és gyötörődés avégett, hogy egy emberi közösség otthonot találjon saját szülőföldjén, a nemzetek közösségében, és lehetőséget kapjon arra, hogy kifejleszthesse a maga szellemi és erkölcsi értékeit.

Az erdélyi irodalom is ilyen Janus-arcot mutat felénk: egyfelől a maga nemzeti (nemzetiségi) felelősség- és szerepvállalásában, másfelől abban az irodalmiságban, amelynek mértéke mindig az esztétikai érték, és sokak véleménye szerint sohasem e nemzeti szolgálatvállalás. Ez a szolgálatvállalás mindazonáltal elválaszthatatlan az erdélyi magyarság irodalmától, minthogy voltak korszakok, az utolsó és leginkább brutális alig másfél évtizede ért véget, ha egyáltalán véget ért, amidőn az irodalomnak kellett vállalnia azt, hogy minden áttételezés nélkül a nemzeti élet egyetlen otthona, műhelye és megnyilvánulása legyen. Ebben a helyzetben az irodalom nem pusztán a kultúra központi régiójában foglal helyet, ahogy ezt a közép- és kelet-európai hagyományok megszabták, és nem is egyszerűen „a szellemi élet mindenese”, ahogy ezt ugyancsak a közép-európai irodalmakról szólván – *Közép-Európa* című tanulmányában – Németh László megállapította, hanem maga a nemzeti élet, az önazonosság hordozója, a megmaradásnak egyetlen stratégiája. Azaz nem pusztán irodalom, ha mindenekelőtt természetesen irodalomnak kell is lennie.

Az utolsó két évszázad folyamán alighanem két nagy fordulatot (paradigmaváltozást) ért meg az európai irodalom (a világirodalom). Ez a két fordulat természetesen átrendezte az irodalmi kánonok szerkezetét is: régebbi művek kerültek új megvilágításba és elfogadott művek veszítették el egyértelmű tekintélyüket. Az első paradigmaváltozást, mondhatom így is: kanonizációs átrendeződést a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely az egész kontinensen, de főként a közép- és kelet-európai régiókban, tehát a német, a lengyel, a cseh, a szlovák, a horvát, a szerb, a román, az orosz és természetesen a magyar kultúrában szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét, és az irodalmat tette meg a nemzeti szellem és identitás legfontosabb letéteményesének. Ennek a fordulatnak a nyomán bontakozott ki a magyar nemzeti irodalom is, mondjuk Berzsenyi Dániel és Kölcsey Ferenc romantikájától kezdve, és ennek a „herderi” fordulatnak a szellemisége él tovább az erdélyi magyar irodalmi kultúrában Reményik Sándor költészetétől és Kós Károly regényeitől kezdve máig: Sütő Andrásig, Kányádi Sándorig. Mindmáig részben ez a kulturális paradigma határozza meg az erdélyi magyar irodalmi kánont.

A második nagy fordulatot a huszadik század átalakult világképe és új bölcselete indította el, méghozzá két módon, két áramban: egyrészt az egzisztencialista filozófia, másrészt a modern nyelvfilozófia, s ha az első nagy fordulat Herder, a második Heidegger és Wittgenstein nevéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében válik az irodalom előtt álló nagy kihívássá egyrészt maga az emberi létezés, amelyre elsősorban az irodalom, a művészet képes választ adni, minthogy az emberi lény leginkább a művészi alkotásban tud azonosulni önmagával és a léttel, ahogy Heidegger írta nevezetes, *Hölderlin és a költészet lényege* című tanulmányában: „A költészet a lét és a dolgok alapító megnevezése – nem tetszőleges mondás, hanem az, ami által válik csak minden nyilvánvalóvá, amit aztán a mindennapi beszédben megbeszélünk és elintézünk.” A másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy az ember a nyelv által azonosítja önmagát, és az emberi létezés valójában a nyelv által történt létezés, amiből az is következik, hogy az irodalom nem etikai vagy bölcseleti mondanivalója, hanem csupán nyelvi és poétikai felépítése által létezik, következésképp a műalkotásnak nincs nemzeti felelőssége és morális célzata.

A magyar irodalom „heideggeri” fordulata tulajdonképpen már a két világháború között végbement (Kosztolányi Dezsőnél, Szabó Lőrincnél, József Attilánál), s az elmúlt két évtizedben bontakozott ki a szemünk láttára a „wittgensteini” fordulat is, például olyan írók műveiben, mint Esterházy Péter, Nadas Péter vagy az erdélyi Kovács András Ferenc és a felvidéki Tózsér Árpád. Mindez nem teszi érvénytelenné a „herderi” szellemiség és kultúra hagyományait és jelen idejű érvényességét: azok, akik az emberi létezés ab-

szurd tapasztalataival vagy éppen magával a nyelvvel küzdenek, nem kell hogy elutasítsák a nemzeti közösség iránt érzett felelősségtudatot, különösen a kisebbségi létben, ahol többnyire nincs is mód arra, hogy valaki kivonuljon a szellemi küzdelmek arénájából és magát a létezését szemlélve vagy a nyelvfiziológiák tanításai között búvárkodva építsen magának személyes identitást.

Talán nincs is szükség ilyesmire, a műalkotás értékét ugyanis nem az dönti el, hogy valaki milyen paradigmához igazodik. A valóban értékes műalkotásokat sohasem lehet egyetlen irodalmi paradigmához hozzákötni, és az irodalom általában mindig több, mint pusztán irodalmi értékek együttese. Alighanem igaza van T. S. Eliotnak, aki a következőket jegyzi meg: „Az irodalom »nagyságát« nem lehet kizárólag irodalmi értékmérővel meghatározni, bár nem szabad elfelejteni, hogy azt, vajon valami irodalom-e, vagy sem, csakis irodalmi értékmérővel határozhatjuk meg.” Vajon miben állnak azok az „irodalmon kívüli” minőségek, amelyek megszabják valamely műalkotás „nagyságát”? Ezek között minden bizonnyal ott vannak a műalkotásban kifejezésre jutó gondolat és erkölcs értékei, következésképp a nemzeti identitás és kultúra fenntartásának értéke is. Erre utal különben René Wellek és Austin Warren ismert irodalomelméleti kézikönyve (*Az irodalom elmélete*) is, midőn az írói alkotások értékelésének két alapvető kritériumát a következőképp jelöli meg: „a művészet mint öncél és a művészet mint közösségi rítus és kulturális kötőerő”. A „közösségi rítus és a kulturális kötőerő” pedig kétségkívül magába foglalja a nemzeti szerep- és feladatvállalást, azaz az irodalom „herderi” paradigmáját és szemléletét.

Az irodalmi paradigmák általában különben sem érvényesülnek a maguk vegytiszta mivoltukban, és éppen az erdélyi irodalom példázza azt, hogy a „herderi”, a „heideggeri” és a „wittgensteini” irodalomfelfogás tulajdonképpen nemcsak összefér egymással, hanem szintézisbe is hozható. Ez az irodalom és éppen a mögöttünk lévő évtizedek során, számos olyan művet kínál számunkra, amely átfogó módon több irodalomfelfogást és paradigmát is képvisel. Így Kányádi Sándor nagy ívű költeménye, a *Halottak napja Bécsben*, Szilágyi István mítoszregénye, az *Agancsbozót* vagy Sütő András bibliai fongantatású drámai példázata, a *Káin és Ábel* egyszerre és egymástól elválaszthatatlanul mutatja a „herderi” és a „heideggeri” paradigmák tulajdonságait, hiszen mind a három az emberi létezés végső dolgait ragadja meg, egyszerre mind az erdélyi magyarság, az egész magyarság „sorstapasztalatait” fejezi ki. Vagy Szilágyi Domokos, Szócs Géza és Kovács András Ferenc költészetének vagy egy „wittgensteini”, tulajdonképpen nyelvkritikai és van egy „herderi”: az erdélyi magyarság tapasztalatait összegző karaktere. A jelenben, mintha ez a szintetikus irodalommodell alapozná meg az érvényes kanonizációt, legalábbis ha a kánont úgy tekintjük, miként azt *A bizony(talanság) ábrándja. Kánonképződés a posztmodern korban* című tanulmányában Szegedy-Maszák

Mihály definiálta. „A kánon – olvassuk itt – határozza meg, milyen kulturális termékeknek van meg nem kérdőjelezhető értéke valamely értelmező közösség számára. Ismeretek tára s egyben a történelem megtestesülése. A kánonná állandósult hagyomány annyit jelent, hogy bizonyos szövegek s értelmezések megőrzendővé, »mértékadóvá« válnak, tekintélyre tesznek szert.”

Ez a tekintély, például az erdélyi magyar irodalom vonatkozásában, ma is részben az irodalomnak a nemzeti életben vállalt felelősségére és szerepére épül. Az irodalom és a nemzeti irodalom fogalmát az erdélyi magyar irodalom tekintetében ma sem lehet egymással szembeállítani. Az erdélyi irodalom, akárcsak a múltban, azt példázza a jelenben is, hogy az irodalom nemcsak szó és grammatika, ahogy Kosztolányi híres versében a zászló nemcsak „bot és vászon”. Az erdélyi magyar irodalom művészet és erkölcs, az egyéni lét metafizikai értelmezése, ugyanakkor egy emberi közösség vallo-mása és üzenete, amely az egyetemességet ostromolja, a nagyvilág előtt tesz tanúságot egy nép élni akarásáról, küzdelmeiről, és a nemzetek közösségének lelkiismeretét szólítja meg.

*Az előadás az Illyés Archivum Nemzeti tudományok című tudományos ülészakán hangzott el 2005. november 24-én*



# Szövegformálás és identitás: a Parti Nagy-poétika posztmodernségének szakaszai

„Fogtam egy nyelvet, amely megírt egy történetet.”  
(Parti Nagy Lajos)

„Nincs az, hogy világszerű, vagy nincs az, hogy szövegszerű. Mert hát miből áll a szöveg? Elsősorban anyagból. A világ a nyelven keresztül van. Igazán problémát nekem ez nem okoz. Másfelől szeretem a hagyománynak és a hagyományatlanságnak a határán való mozgást. Abban a pillanatban, amikor nagyon-nagyon elkezdene előremenni a szöveg, akkor el kell bizonytalanítani egy kicsit az olvasót, de csak annyira, hogy amikor már elhitte volna, hogy ez az egész csak szórakozás és szövegből van, akkor visszavezessem oda, hogy ez egyszersmind világ.” (Parti Nagy Lajos)

„Olyasmiket, hogy, gondolom, a regiszterkeverő beszédmód, illetve az interpenetráció miatt tűnhetnek posztmodernnek, a gyakori idézethasználat, a hagyomány rongálása, kifordítása, átépítése miatt, nevezzük intertextualitásnak, meg persze a nyelvhez való viszonyom miatt, hogy nem a nyelven keresztül mondok ezt azt a világról, hanem a nyelvben, másként fogalmazva: a nyelv mond el engem, a mód, ahogyan használom.” (Parti Nagy Lajos)

Az irodalmi nyelv értelmezésébe és kanonizációjába kitörölhetetlenül írják bele magukat a korszak kontextusai: ahogyan egy szövegről gondolkodunk, sok esetben nem más, mint ahogyan egy korszakról tudunk/szeretnénk gondolkodni. A megkonstruált korszak és a benne elhelyezett szöveg viszonyát ebből a szempontból folyton mozgó határokként érdemes szemlélünk, ellenkező esetben az egyik csupán a másik illusztrációjaként képes működéskébe lépni.

A korszak mint legtágabban értelmezett, világirodalmi kontextusokkal és összefüggésrendszerrel rendelkező fenomén a műalkotás értelmezőjének szituációjába kerül: előértelmez és pozíciókat ír elő. Vagyis az irodalmiság és az irodalmi szöveg létmódját illető kérdések olyan kontextusokat írnak bele a művészi alkotásként észlelt jeltárgy értelmezéseibe, amelyek tulajdonképpen a vizsgált szövegek irodalmiságának biztosítékaiként működnek. A szöveg már megírásának és olvasásának pillanatában elszenvedője és kiaknázója az irodalmiság ekként felfogott kontextusainak: úgy olvasódik, hogy esztétikai tárgy legyen.

A többközpontú világirodalom kontextusai közül az utóbbi évtizedekben a posztmodern tűnik olyan értelmezési keretnek, amelyben elhelyezhetők a korszak és Parti Nagy szövegei. A posztmodern kifejezés genealógiája egyúttal a fogalom értelmezésébe is bevezethet bennünket. John Watkins Chapman 1870-ben a posztmodern festészetről mint az impresszionizmus meghaladásáról értekezik (Hauer 2002: 11.), Rudolf Panwitz 1917-ben Nietzsche gondolatainak hatása alatt a „posztmodern ember”-ről ír: ez az öntudatos, értelmes, kisportolt, vallásos ember feletti ember a modernizmus emberfelfogásának kritikájaként jelent meg (Hubík 1991: 4., Hauer 2002: 12.). 1934-ben Frederico de Onis a latin-amerikai irodalom kapcsán használja a posztmodernizmus kifejezést a századforduló egy specifikus modernista irányzatára: a tanulmány valószínűleg Borges és Márquez posztmodernizmus-felfogására is hatást gyakorolt (Hubík 1991: 5.). 1942-ben a latin-amerikai irodalom német nyelvű antológiájában is felbukkan a „posztmodernizmus” kifejezés (Hubík 1991: 5.). 1947-ben Arnold Toynbee posztmodern korszaknak nevezi az 1875 utáni időszakot, és mint az anarchia és a totális relativizmus periódusát tárgyalja (Hauer 2002: 12.). 1949-ben Joseph Hudnut angol építész *The Post-Modern House* című művében kiterjesztette a fogalom érvényességi körét az építészetre is, s ezzel a posztmodernizmus jelentése új dimenziókkal bővült (Hubík 1991: 5–6.). 1950-ben az USA-ban már több történelmi-szociológiai tanulmány használta a fogalmat, Bernard Rosenberg a *Mass Culture* antológia előszavában a posztmodern fogalmát az ún. univerzális tömegkultúra leírásához használja fel, amely unifikálja az architektúrát, az életstílust, a gondolkodást stb. (Hauer 2002: 12.). Ugyanebben az évben Peter Druckernél a kifejezés a „posztindusztriális társadalom” értelmében fordul elő (Hauer 2002: 13.).

Az ötvenes évektől kezdődően egyre elterjedtebbé váló kifejezés genealógiáját célszerű az irodalomra szűkíteni. Wolfgang Welsch szerint az észak-amerikai irodalmi diskurzusba Toynbee könyve nyomán került be a fogalom, és Irwing Howe, valamint Harry Levin értékelését emeli ki, amely szerint a posztmodern az újító szándék kimerülésével, konszolidációval, a nivellizált formák megjelenésével jellemezhető fázis (Welsch 1994: 24.). Leslie Fiedler

1969-ben a Playboy hasábjain fejtette ki nézeteit arról, hogy a posztmodern irodalom eltörli az elit és tömegkultúra/irodalom, a professzionalizmus és az amatőrség, a művész és közönsége, valamint a kritikus és az olvasóközönség közti határokat (Welsch 1994: 25.). Az árkok betemetésének és a határátlépéseknek a stratégiáját címében is viselő tanulmány (*Cross the border – Close the Gap*) szerint a posztmodern író olyan „kettős ügynök”, aki a technológia világában éppúgy otthon érzi magát, mint a csodák birodalmában, s aki képes összekapcsolni a mítoszok vagy az erotika dimenzióit egy többjelentésű szövegkonstrukcióban, amely lényege szerint kevert, pluralista (Welsch 1994: 26.). Míg Irving Howe és Harry Levin számára a posztmodern negatív fogalom, valaminek a hiányaként jelenik meg, addig Susan Sontag, Ihab Hassan, John Barth és Leslie Fiedler nemcsak új, de pozitív töltésű folyamatként értelmezik (Hauer 2002: 14.). Hatvanas évekbeli esszéiben Susan Sontag a posztmodern által inspirálva értekezik az „új szenzibilitás” irodalmáról, és az értelmezés hermeneutikája helyébe a művészet erotikáját emeli (Hauer 2002: 14–15.). Ihab Hassan ellentétpár-listái pedig új vitaalapot teremtettek a posztmodern irodalom természetéről folytatott vitákhoz.

A hetvenes évektől a posztmodern olyan eltérő stratégiák fedőneve lett, amely megnehezíti a fogalom értéksemleges használatát, másrészt viszont kitörölhetetlen felhívásként írja bele magát azon irodalmi szövegek értelmezéseibe, amelyek a 20. század második felében láttak napvilágot. Bár a posztmodern definíciói és értelmezései kapcsán a neomarxistáktól (Eagleton, Jameson) egészen a neokonzervatív (Newman, Kramer) meghatározásokig haladhatnánk (Hutcheon 2002: 2.), témánk szempontjából több haszonnal kecsegtet, ha a posztmodern irodalom nyelvkezelési eljárásai és szerzői névsorai kapcsán igyekszünk eltérő véleményeket szembeállítani, majd pedig egy saját koncepciót kialakítani annak érdekében, hogy a posztmodernről tett állításaink ellenőrizhetőek legyenek.

A szerzői névsorok kérdése, tudniillik, hogy ki számít posztmodern szerzőnek, a kánon kérdését is felveti. Szegedy-Maszák Mihály a posztmodern kánonképződésről a következőket írja: „Azok, akik posztmodern kornak nevezik a jelent, tulajdonképpen a metafizikai hagyomány részének tekintik a megkülönböztetést lényeges és esetleges, régi és új között. A kánont szerintük a »bricolage«, az egymással összeegyeztethetetlen művek halmaza váltja föl, mely legalábbis kérdésessé teszi a művészet s irodalom rendszerező igényű vizsgálatának létjogosultságát. A különböző kulturális termékek úgy helyeződnek egymás mellé, hogy elveszítik történeti sajátosságukat. A posztmodern regényben vagy épületen olyan elemek keverednek egymással, amelyek eredetileg a legkülönbözőbb korszakokhoz tartoztak. Kétegy fogalmazódik meg azzal a gondolattal szemben, mely szerint a kultúra valahonnan valahová halad.” (Szegedy-Maszák 1995: 79.) Szegedy-Maszák kétegyeit

fejezi ki ezzel a kánonfelfogással kapcsolatban, és valóban: a posztmodern fogalom használhatóságát veszélyezteti, ha a dadaizmus szövegeit, egyes 19. századi irodalmi alkotásokat vagy éppen Cervantes elhíresült regényét posztmodernként tárgyalnánk. Az irodalom és a kultúra időbeliségét figyelmen kívül hagyó álláspontok valószínűleg olyan leegyszerűsítő, bipoláris rendszert hoznának létre ezzel, amely az irodalmi és kulturális folyamatok összetettsége helyett „örök” modernizmusra és posztmodernizmusra szűkítene az irodalomtörténet egészét, hasonlóan az „örök” romantika és klasszicizmus koncepciójához. Éppen ezért posztmodern irodalomról inkább csak az 1950–1960 utáni időszak kapcsán van értelme beszélni.

Vagyis a posztmodern fogalma sem mentes a temporalitásban működő erők tevékenységétől. Az amerikai irodalomkritikában már a második világháború után színre lépő nemzedék kapcsán felvetődött az igény, hogy az elitista modern költészet (T. S. Eliot, Ezra Pound, William Carlos Williams) – jegyezzük meg, nem egységes – poétikáján túl új terminust találjanak azokra a formálódó, radikálisnak is nevezhető intézményellenes, experimentális költészetfelfogásokra, amelyek egy részét ma már nem neveznénk posztmodernnek. Míg Donald Allen *New American Poetry* (1960) című antológiájában főként Charles Olson körének szövegeit, addig Jerome Mazzaro *Postmodern American Poetry* (1980) című tanulmánykötete Randall Jarrell, Theodore Roethke, David Ignatow, John Berryman, Sylvia Plath, Elizabeth Bishop és Robert Lowell költészetét tárgyalja posztmodernként, vagyis – más irodalomtörténészek szerint – az ún. vallomásos költők líráját (Kodolányi 2003: 276–277.). Ebből arra következtethetünk, hogy a posztmodern jelző beleírása a költői névsorokba a kanonizáció biztosítékaként jelenik meg, miközben a kánon részeként működésbe lépő lírai életművek egyúttal a posztmodern meghatározásaiként funkcionálnak.

Hasonló a helyzet Paul Hoover esetében is, aki *Postmodern American Poetry* című, 1994-ben kiadott válogatásában az amerikai posztmodern költészet (és költők) összegyűjtésére tesz kísérletet. Az eredmény meglehetősen heterogén és elgondolkodtató: a Black Mountain-i költők (Charles Olson, Robert Creeley, Robert Duncan, Denise Levertov, Ed Dorn stb.) mellett a San Franciscó-i reneszánsz és beatnemzedék tagjai (Allen Ginsberg, Jack Kerouac, Lawrence Ferlinghetti, Gary Snyder, Gregory Corso stb.), az ún. New York-i költőiskola (Frank O'Hara, John Ashbery, James Schuyler, Kenneth Koch, Barbara Guest), a Language-költők (Charles Bernstein, Bob Perelman, Bruce Andrews, Lyn Hejinian, Ron Silliman stb.), az ún. női, feminista költészet (Susan Howe), a Black Arts mozgalom költészete és az afro-amerikai identitásköltészet (Amiri Baraka, Clarence Major), az ún. performance-költészet (John Giorno, Jayne Cortez, Jimmy Santiago Baca), a blank generation költészete (Dennis Cooper) vagy a minimalista Elaine

Equi lírája is besorolást nyert az antológiába. A kötet előszavában Hoover szembeszáll Fredric Jameson véleményével, miszerint a posztmodern törést jelent a 19. századi romantikával és a 20. század eleji modernizmussal szemben, valamint hogy „esztétikai populizmus” jellemzi. Hoover szerint a posztmodern költészet korunk avantgárd költészete, s inkább a romantika és a modernizmus extenziójaként írható le, amely rezisztens az uralkodó ideológiákkal szemben, s a decentralizált autoritás, illetve a pluralizmus jellemzi (Hoover 1994: xxvi–xxvii).

Albert Gelpi ezzel szemben abból indul ki, hogy a 20. század első felének modernizmusával szemben az első félénk, de szándékos kenyértörésre csak a hetvenes-nyolcvanas években kerül sor, dekonstruktorok, marxista kritikusok és fiatal költők részvételével: ezek a költők a L=A=N=G=U=A=G=E, a Sulfur, az Acts és a Poetics Journal című folyóiratok köré csoportosultak: Gelpi főként Bruce Andrews, Charles Bernstein, Lyn Hejinian, Ron Silliman, Susan Howe költészetét sorolja ebbe a vonulatba, a nyelvorientált lírafelfogás és a dezilluzionált posztmodern körébe. Elemzése végén a posztmodern irodalom meghatározását adja, azzal a szándékkal, hogy a modernizmust elkülönítse a posztmodernről. Gelpi képlete eszerint: Modernizmus – Romantika = Posztmodernizmus (Gelpi 1990: 517–541.).

Brian McHale a modernizmusból a posztmodernbe átvezető út prózaírói közé Samuel Beckettet, Alain Robbe-Grillet-t, Carlos Fuenteset, Vlagyimir Nabokovot, Robert Coover-t és Thomas Pynchont sorolja (McHale 1987: 12–25.), vagyis a francia nouveau romant és a latin-amerikai mágikus realizmust is beemeli a posztmodern diskurzusbába. Sokszor idézett megállapítását viszont, amely szerint a tudás modernista problematikáját a létezés kérdései váltották fel a posztmodernizmusban, vagyis az episztémológiai kérdések helyére ontológiai problémák kerültek, Faulkner *Absalom, Absalom!* című regénye kapcsán veti fel (McHale 1987: 10.).

Bollobás Enikő az amerikai költészetéről írott monográfiájában Charles Altieri nyomán „posztmodernizmusok”-ról beszél, miközben az avantgárd és a posztmodern között nem tételez éles választóvonalat: a Language-költőket és a női, feminista költőket az *Avantgárd kísérletek a hetvenes évek után* című alfejezetben tárgyalja, amelyet a *Posztmodernizmusok a költészetben: avantgárd mozgalmak a hetvenes években* fejezetbe sorol, miközben például a beatköltők is – hasonlóan Hoover antológiájához – posztmodernként jelennek meg. Vagyis koncepciója éles ellentétben áll a Gelpiével, főként a Gelpi által paradigmaváltó posztmodern líraként jellemzett Language-költészet megítélésében. Bollobás a posztmodern regény előzményeiként többek között Norman Mailer, J. D. Salinger, Jack Kerouac, William S. Burroughs és Ken Kesey írásait tartja számon, a „kanonikus posztmodern” első hullámának szerzői monográfiájában John Barth, Thomas Pynchon, John Hawkes,

Donald Barthelme, Robert Coover, William Gaddis és Vladimir Nabokov, a „második hullám” posztmodern prózaíróiként pedig William H. Gass, Ronald Sukenick, Raymond Federman, Jonathan Baumbach, Walter Abish, Don DeLillo és Paul Auster jelennek meg. A női és afro-amerikai posztmodern irodalomba többek között Toni Morrisont, Alice Walkert, Joyce Carol Oatest, Lydia Davist, Kathy Ackert, Gloria Naylor, Rita Dove-t, Ursula K. Le Guin-t, illetve Ishmael Reed-et, Clarence Majort, Charles Johnson és Samuel R. Delany-t sorolja.

A különféle monográfiák, összefoglaló tanulmányok sorát még hosszan lehetne folytatni; rendkívül tanulságos például a Hans Bertens és Joseph Natoli által 2002-ben szerkesztett *A posztmodernizmus kulcsfigurái* című antológia/tanulmánykötet, melynek írásai egy-egy jelentősnek érzett posztmodern művész, irodalomtörténész, teoretikus, költő, prózaíró, építész, festő, zeneszerző stb. pályaképét rajzolják meg. A szépirodalmat a könyvben Peter Ackroyd, John Ashbery, Paul Auster, John Barth, Georges Bataille, Jorge Luis Borges, Italo Calvino, Angela Carter, Robert Coover, Don DeLillo, Marguerite Duras, Umberto Eco, John Fowles, Carlos Fuentes, William H. Gass, John Hawkes, Jenny Holzer, Toni Morrison, Thomas Pynchon, Ishmael Reed, Salman Rushdie, Graham Swift és Kurt Vonnegut képviselik, miközben a válogatásból kimaradt posztmodernnek között a két szerkesztő Richard Brautigan, William Gibson, Donald Barthelme és Bret Easton Ellis nevét említi (Bertens–Natoli 2002: xv–xvi). Bár a névsor egyértelműen a Nyugat irodalmi (és társadalmi) meghatározottságaira utal, nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a posztmodern globális érvényre tör: Soraj Hongladarom például Saksiri Meesomsueb költészete kapcsán értekezik a thai irodalomban megjelenő posztmodernizmusról (Hongladarom). Bár a névsor a globalizált posztmodern stratégiának köszönhetően szinte minden „nemzeti” irodalomból (ha ez a jelző még egyáltalán fenntartható a posztmodern korban) feltölthető, érdekesebb kérdésnek tűnik inkább azoknak a koncepcióknak a vizsgálata, amelyekben posztmodernként jelennek meg bizonyos szövegszervező eljárások.

Bollobás Enikő az amerikai posztmodern irodalom tanulmányozása során külön értekezik posztmodern költészetről és posztmodern regényről, miközben konzekvensen ragaszkodik a posztmodernizmusok többes számú terminus technicushoz, hiszen „másként jelenik meg a posztmodernizmus a költészetben, másként a prózában, és megint másként az irodalomelméletben és a kultúraelméletekben, de még az egyes műfajokon és diszkurzusokon belül is nagy szórást mutatnak a posztmodern jegyek” (Bollobás 2005: 527.). A posztmodern költészetre Bollobás szerint a Nyugat „egocentrikus humanizmus”-ának meghaladása, a rendtelenség iránti tolerancia, az anti-metafizika, a meghatározatlanság poétikája (vagyis a jelölők végtelen játéka),

a modernista distinkciók eltörlése (mint például a „magas-” és tömegkultúra között), a személyesség és önreflexivitas, a költői forma radikális megújítása (mint a vers, illetve a nyelv anyagszerűségének tapasztalata) és a lírai hang gyengülése jellemző (Bollobás 2005: 528–531.). A prózában a posztmodernség a totalizálhatóság tagadása, a centrum/periféria viszonyainak eltűnése (a marginális felülírása), a reprezentáció tagadása (minden „pusztán másolat, változat, utáncolat, paródia, szimulakrum” [Bollobás 2005: 647.]), a fikcionalitás hangsúlyozása, a szerző halála koncepció nyomán a nyelv és az olvasó szerepének abszolutizálása (az olvasatok pluralizmusa), a modernizmushoz fűződő ambivalens viszony, a formai eklektika, entrópia, apokaliptikus vízió, a lineáris narratíva ellehetetlenülése, a játékoság és az okozatiság megkérdőjelezése felől értelmezhető (Bollobás 2005: 646–651.).

Kulcsár Szabó Ernő már a nyolcvanas évek végén írott tanulmányában amellel érvel, hogy a modernség, az avantgárd, a posztmodern és a transzavantgárd fogalmainak használhatósága érdekében különbséget kell tennünk a fogalmak minőségjegyeit illetően (Kulcsár Szabó 1987/88: 137.), majd a posztmodern szövegek valóságviszonyának három vetületére utal: „a jelölt vagy jelöletlen idézésben megtestesülő intertextualitásra, a szövegek areferens jellegére, és a hagyományos szövegstruktúrák teljes felszámolásával létrejött, nyitott szerkezetekre” (Kulcsár Szabó 1987/88: 143.). Erre a gondolatmenetre, a szétválasztás differenciáló logikájára épül Bónus Tibor meghatározása is, amely a neoavantgárd és a posztmodern előzményeként értett „új szenzibilitás” közötti hasonlóságok és különbségek játékára figyelmeztet: „A neoavantgárd és az új szenzibilitás közötti különbségek sokszor nem is annyira a stílári jegyekben, sokkal inkább a nyelvi magatartásból kiolvasható éni és nyelvszemléletben mint e jegyek funkcionális kontextusában figyelhetők meg. Hiszen a szintaxis fellazítása, a propozicionális láncolat destabilizálása és rekonfigurációja, a beszédhelyzet s a szemantikai szint inkongruenciája, a referensek diszjunktív sora, a szubjektum hibrid, instabil helyzete egyaránt jellemző mindkét irányzati kontextusra, míg azonban a neoavantgárd nem dinamizálni, de eltüntetni akarta a jelentés és a jelentés megképződésének módja közötti nyelvi feszültségeket, addig az új szenzibilitás inkább ráhagyatkozott ezek produktív erejére.” (Bónus 2002: 14–15.) Kulcsár-Szabó Zoltán szerint pedig az amerikai és német posztmodern líra „olyan eljárásokra enged következtetni, amelyek akár a posztmodernség lírai-műnemi-műfaji jegyeiként is interpretálhatók (?): az olvasatok konzisztenciatorések rendszere általi (félre)vezetése; a létrehozható »értelemegészek« szükségeszerű részlegességének jelzései; e jelentésalkotások egymásra is utaló, de össze nem »illeszthető« jellege; a »használt« nyelv folytonos változása, dinamikus volta; reflexiók a nyelv épülésére, »destruálódására«; »nyelvrombolás« a szövegalkotás minden szintjén; a beszédpozíciók elkülönülésének és összekapcsolódásának dinami-

kája, a megszólalás nyelvi-hagyomány általi determinációja; a »beszélő(k)« nyelvi »kompetenciájának« kérdésessége/szociokulturális transzformációja stb.» (Kulcsár-Szabó 1996: 33).

Linda Hutcheon a posztmodern szubverzív potenciáljának textuális kiterjesztése kapcsán a posztmodern politikájáról beszél, amely átértékeli hatalom és tudás, élmény és esztétikai tapasztalat, identitás és reprezentáció modernitásból örökölt formáit. Az identitás multiplikálhatósága (vagyis a személyiség játékos felcserélhetősége), a detotalizált történelem (a marginális nézőpontból elmesélt múlt), a linearitás megtörése (a történet elmesélhetetlensége), a teleologikus és okszerű narráció installációja és szubverziója (a történet befejezhetetlensége), a plurális és megszakított történelem (az egymásnak ellentmondó „igaz” történetek egymást nem kizáró megjelenése), a manipulált valóság (pontosabban az episztemológiai bizalmatlanság a hitelességet illetően), a fikció és a történet lezárhatatlansága (vagyis az olvasó meséli tovább, zárja le a lezárhatatlan szöveget), múlt és jelen, fiktív és tényszerű határainak fellazítása és transzgressziója (illetőleg a folytonos bizonytalanság, bizonytalanságban tartás eszményi állapota), a múltnak a jelen felől, illetve a szövegek felől való feltételezettsége (csak saját nyelvünk és kulturális jelen időnk felől vagyunk képesek értelmezni a történelmet és más szövegeket, egyszóval az idegent), a szöveg önreflexiója (amikor a szöveg reagál saját megszületésére, az írás körülményeire), a paródia szubverzív és dekonstruktív potenciáljának kihasználása (a paródia mint a múlttal való párbeszéd lehetősége, az újrafelhasználás), az ironia differenciáló műveleteinek életbe léptetése (az ironia retorikai mechanizmusai kettészakítják a szöveget, s ezáltal a dialogikus funkciót teremtik meg), az eredetiség kétségbe vonása (vagyis az intertextualitás: az eredetiség helyébe az újrafelhasználás, újírás, a múlt szövegdarabkáiból barkácsolt bricolage-szöveg lép), a reprezentációk denaturalizálása (eltűnnek a természetes viszonyok, pontosabban technikaként, médiumként szembesülünk a jelentéssel), a populáris és magas művészeti formák határainak eltűnése, a nemi szerepek felnyitása, az autoritás krízise (a szerző helyébe a szöveg, a nyelv lép), a differenciák negációjának új lehetőségei (az európai kultúra ellentétpárainak felforgatása), a decentralizálás műveleteinek és a marginális nézőpontoknak a felértékelődése, a valóságnak textuális konstrukcióként való felfogása, a detotalizálás műveleteinek totalizálása: mind posztmodern relációk mentén értelmezhető folyamatok (vö. Hutcheon 2002: 61.).

Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azonban azt a tapasztalatot, hogy az időbeliség minduntalan beleírja magát egy fogalom értelmezhetőségébe, vagyis a posztmodern kifejezést is szükséges kitenünk a temporalitás differenciáló műveleteinek. Erre a tapasztalatra utal Paul Hoover megoldása is, aki eltérő poétikai fogásokkal élő szövegeket sorolt egymás mellé poszt-

modern költészeti antológiájában: eljárása felveti azt a kérdést, hogy vajon milyen tényezők játszhattak szerepet válogatásában. A probléma feloldása, úgy tűnik, abban rejlik, hogy többféle posztmodernnt szükséges elkülönítenünk. Susana Onega például kétféle szépirodalmi posztmodernről beszél<sup>1</sup>: az egyik a posztstrukturalizmussal függ össze, nem hisz a reprezentáció és jelentésadás lehetőségében, sőt metafikciós kritikáját adja annak, vagyis mélységesen antihumanista; a másik viszont törekedik a jelentésadásra, sőt lokális, átmeneti és provizórikus igazságokat igyekszik bevezetni (Bertens), politikailag neokonzervatív irányultságú, és mélységesen humanista (lásd Bertens–Natoli 2002: 1.).

A történetiség tapasztalatának érvényesítése során, úgy vélem, a fogalom értelmezése háromféle posztmodernfelfogást tesz lehetővé. Ez a háromféle posztmodern természetesen nem élesen elváló szövegalakítási eljárásra utal, ezt az „egyidejű egyidejűtlenségek” koncepciója nem is tenné lehetővé: arról van szó inkább, hogy egyetlen narratíva részeként válnak értelmezhetővé az egymástól eltérő, egymással vitában álló posztmodernfelfogások. A háromféle posztmodern koncepcióját Parti Nagy Lajos szövegeinek tanulmányozása közben alakítottam ki, éppen ezért a koncepció részeként a Parti Nagy-életmű szakaszait is értelmezni próbálok. Emellett megpróbálok összhangba hozni – igaz, csak vázlatszerűen – a lírai és prózai, valamint az irodalomelméleti posztmodern egymást feltételező nyelvjátékait. Annál inkább lényegesnek tűnik egy ilyen kísérlet, mert az olyan állítások, amelyek minden irodalmi műfajban, megszólalásmódban más, egymástól eltérő posztmodernfelfogásokat érvényesítenek, tulajdonképpen a fogalom használhatóságát veszélyeztetik.

Az ún. korai posztmodern kapcsán olyan értelmezési kiszögelléspontok jelölhetők ki, mint a hangsúlyozott önreflexió és az önmagát író szöveg megjelenése, az irónia többértelműsítő használata, az egzisztenciális kérdések felvetése, a szerzőség elrejtése, a maszkokkal és az identitással folytatott játék/küzdelem, a „nagy elbeszélések vége”-koncepció, valamint az ún. valóságának, a realista írásmódnak és a szubjektivitásnak a mély krízise, amely az ellenszegülés, lázadás motívumait használja fel. Az irodalomelméletben az egzisztenciálfilozófia és a heideggeri–gadameri hermeneutika feleltethető meg ennek a létfelfogásnak. A szépirodalomban az egzisztencializmusra adott válaszként<sup>2</sup> is értelmezhető korai posztmodern művek nem-romantikus nonkonformitás-koncepcióval jellemezhetők, illetve az identitáskérdések po-

<sup>1</sup> Álláspontjához Hal Foster és Hans Bertens meghatározásait is felhasználja.

<sup>2</sup> „Játékosan komoly, fekete humorú prózaműveket, történelmi ízekkel és politikai felhangokkal árnyalt regényparódiákat hozott létre. Viszont a szintaxis még stabil, az irónia még leképezhető: a korábbi irány képviselői még *nem jutnak el a mimetikus alapokat tagadó álláspontig.*” (Országh–Virágos 1997: 295.)

lifóniájának felfogása felől olvashatók. Többek között John Barth első regényeit, a *nouveau romant*, a korai mágius realista regényt, Charles Olson és a Black Mountain School, illetve a San Francisco Renaissance költészetét, Mészöly Miklós regényeit, Ottlik Gézától az *Iskola a határont*, Nadas Péter *Emlékiratok könyve* című regényét, Weöres Sándor *Psychéjé*t sorolnám ide, illetve Parti Nagy Lajos *Angyalstop* és *Csuklógyakorlat* című köteteit. Ebben a két Parti Nagy-kötetben már nyomokban megjelenik a fiktív szerző maszkjának problémája (Troppauer Hümér); a romantikus és neoavantgárd lázadás-motívum helyébe az ironikus versbeszéd lép, eltűnik az avantgárdra jellemző eredetiségkoncepció, megjelenik viszont a *nouveau roman*ra jellemző leírás-kultusz; a két kötet verseiben a szubjektivitás mély krízise tapasztalható.

Míg a korai posztmodern az egzisztencializmusra adott posztmodern válaszként értelmezem, addig az ún. második posztmodern<sup>3</sup> a neoavantgárd felől érkező kihívásokra reagál a szépirodalomban. Poétikailag itt, a posztmodern második hullámának képviselőinél az „referenciális szövegalkotási modell” (Kulcsár Szabó 1996: 261.), a deretorizálás és depoetizálás, „a tébolyult szerteágazó cselekmények, a szétrobbantott jellemkép, a túlartikulált formák”, a „defamilizáció”, „derealizáció”, „antimimetikus alapállás”, az „önreflexivitás” és „metafikcionálás” (Ország-Virágos 1997: 296.) érhető tetten. Ide sorolható a New York-i iskola, a Frank O’Hara szövegeire jellemző versszerűtlenség, túlhajtott mimetizmus, Ashbery és Koch költészete, Bob Perelman, Charles Bernstein, Bruce Andrews, Lyn Hejinian, Ron Silliman, azaz a Language-költők, Ronald Sukenick, Raymond Federman, illetve Italo Calvino kései prózája, a magyar irodalomból Esterházy Péter *Bevezetés a szépirodalomba* című könyve, Garaczi László *Nincs alvás!* című kispróza-kötete, Kukorelly Endre versei, Tandori Dezső és Oravecz Imre költészetének középső szakasza, a drámában a Győrey–Schlachtovszky szerzőpáros szövegei. Parti Nagy Lajos esetében a *Szódalovaglás* ennek a paradigmának a kiemelkedő jelentőségű darabja: illetve ennek a poétikának köszönheti kialakulását az ún. „nyelvűs”-paradigma. Ide sorolhatóak még az olyan elbeszélések, mint a *Waldtrockenkammeri átiratok* és a *Szende*. Az irodalomelméletben a posztstrukturalizmus, a dekonstrukció és a recepcióesztétika felel meg a posztmodernizmus második hullámának.

<sup>3</sup> Virágos Zsolt szerint a „posztmodernizmus az amerikai irodalmi kultúrában két hullámban jelentkezett. Az 1960-as évek elején tűnt fel az a csoport, mely még nem jutott el a mimetikus alapok tagadásáig” (Pál 2005: 901.), és amelyhez Virágos Zsolt John Barth, Robert Coover, Thomas Pynchon, Donald Barthelme, John Hawkes, Don DeLillo, Kurt Vonnegut „metafikciós, önreflexív prózá”-ját sorolja. A „második, végtelenen újító irány fő képviselői” Virágos szerint Ronald Sukenick, Raymond Federman, Gilbert Sorrentino, Ishmail Reed és William H. Gass, és jellemzőjük a „szélsőségesen antimimetikus alapállás” (Pál 2005: 902.).

A harmadik posztmodern az irodalomelmélet „kulturális fordulat”-ához köthető egyrészt<sup>4</sup>, másrészt a hatalom kérdésköre izgatja, a „másik”, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfelvetések, a mainstream-ellenes attitűd. Mindez a fikció és a referencialitás határán, mindkét elem felhasználásával történik. A harmadik posztmodern élesen hatalomellenes, nyíltan politikai-ként viselkedik, a patriarchális, totalizáló, asszimilacionista, homogenizáló és globalizáló tendenciák ellen emel szót a sokszínűség és az eltérő tradíciók megőrzése céljából. Az irodalomelméletben a kulturális antropológia, az új-historizmus, a fekete esztétika, a neokolonializmus és az ún. posztmodern feminizmus kapcsolható ide, azok az irodalomelméleti iskolák, amelyek a nyelven keresztül az azt létrehozó identitást, médiumokat, társadalmi erőket és hatalomgyakorlási technikákat olvassák. A szépirodalomban<sup>5</sup> ide sorolható a feminista és posztkoloniális irodalom, az amerikai identitásköltészet, Salman Rushdie, Toni Morrison regényei, Elisabeth Bishop kései költészete, a magyar irodalomból Esterházy *Harmonia caelestise*, a *Javított kiadás*, Garaczi László *Pompásan buszozunk!* és *Mintba élnél* című regényei, az ún. posztmodern történelmi regények, Tasnádi István *Kokainfutár* és *Titanic vízirevű* című drámái, Parti Nagy Lajos *Se dobok, se trombiták* című tárcakötete, a *Mauzóleum* című dráma, *A test anyyala*, valamint *A hullámszó Balaton* legtöbb elbeszélése és a *grafitnesz* némely verse.

A Parti Nagy-életmű eddigi pályaszakaszai ennek fényében a következőképpen oszthatók be:

0. korai versek – későmodern poétikák

I. az ironia alakzatán keresztül „megtagadva fenntartott” modern poétika

1. a patetikus népies szürrealizmus ironizálása
2. az avantgárd ellenköltészet ironizálása
3. a tárgyias líra ironizálása

<sup>4</sup> Erre Bényei Tamás is utal: „A másik fontos tényező az irodalomtudomány kulturális fordulata, a posztstrukturalista irodalomszemlélet kulturális színezetű meghonosodása, aminek főként a második posztmodern regénykánon létrejötté szempontjából volt nagy jelentősége. A nyolcvanas évek posztmodern prózájára, amelyet Linda Hutcheon nyomán gyakran *historiográfiai metafikciónak* neveznek, nem az esztétikai természetű önreflexivitás jellemző, hanem az antropológiai vagy politikai jellegű.” (Pál 2005: 891.)

<sup>5</sup> „A posztmodern prózáról szólva nagyjából két, egymást követő kánon és posztmodern poétika kristályosodott ki. A hatvanas-hetvenes évekbeli (Italo Calvino, John Barth), illetve a nyolcvanas évektől kezdődő (feminista és posztkoloniális irodalom, Toni Morrison, Salman Rushdie).” (Pál 2005: 887.)

## II. az irónia destrualó funkciójának kiterjesztése

1. a nouveau roman technikái a lírában
2. a dilettáns versbeszéd parodisztikus poétikája
3. a parodisztikus poétikai ellenköltészet

## III. a szövegszerűség poétikája

1. a „nyelvhús”-paradigma
2. az üvegkristály-paradigma

## IV. a „nyelvhús”-paradigma kiterjesztésének fokozatai

1. a dilettáns szöveg/szubstandard nyelvhasználat átpoetizálása
2. a „nyelvhús”-paradigma mint kultúrkritikai attitűd
3. a „nyelvhús”-paradigma politikája
4. a „nyelvhús”-paradigma mint műfordítás-elmélet

A hármas posztmodernfelfogás értelmében:

0. (késő)modern poétika: 0., I.1, I.2

1. korai posztmodern: I.3, II.1, II.2, II.3, III.2

2. második posztmodern: III.1, IV.4

3. harmadik posztmodern: IV.1, IV.2, IV.3

0. A korabeli magyar lírai köznyelv irónia és önreflexió nélkül való felhasználása, az ún. népies avantgárd, a tárgyias líra és az avantgárd poétikáinak keveredése. Olyan normakövető versek tartoznak ide, amelyek nem válnak el az akkori magyar költészet horizontjától: a Parti Nagy-líra kezdeti szakasza.

*Mint a vekker, Valahol, Feltámadás, Hasonlat, Sirató, Öregasszony görbe háttal, Este*

I.1 A patetikus, elégikus, ún. népies avantgárd ironizálása: viszont a szöveg nemcsak ironizálja, de bizonyos komponenseiben fenn is tartja az ironizált szöveg poétikai horizontját. Főleg a Nagy László-i és Juhász Ferenc-i lírai megszólalásokra, versfelfogásra utaló nyomok, részletek árulkodók ebből a szempontból.

*Betlehemi kassza, Gyászvers-próba Nagy László halála napján, A nulla jeremiádjá, Üzenet, Angyalstop*

I.2 Az avantgárd ironizálása. Itt kell megjegyezni, hogy Parti Nagy esetében nem mutatható ki a neoavantgárd olyan erős hatása, mint nemzedéktársai, Kukorelly Endre vagy Garaczi László költészetében. Talán az egyetemes rezignáció által felfüggesztett szubverzivitás okán tehető meg ez az észrevétel. *Szomorú, lassú ének, Félig foncsorozott, Nyár kiadó, Kutyaözörgés*

I.3 A nyugatos hagyomány és az ún. objektív lírafelfogás ironizálása, miközben az irónia az egyetemes rezignáció helyébe játékos-parodisztikus szöveg-

részleteket épít. Jellemző az önreflexió, vagyis a lírai alany kibillentése egy rögzített pozícióból, illetve a nyugatos-tárgyias versbeszéd választékosságának paródiája.

*Trubadúr-ének, Zene esővel, két cukorral, Vagy egy teljes*

II.1 A nouveau roman nyelvi teréhez hasonló lírai alakítástechnikák olyan Parti Nagy-versekben jelennek meg, amelyek homályba vonják a lírai alany pozícióját, ahol leírások veszik át a jelentésadás terepét, amelyekben a lírai világ átláthatatlansága és homályja folytán a valóságábrázolás illúzióként lepleződik le, s a nyelv labirintusként jelenik meg. Mindez a lírai és az értelmező nyelv pluralizmusaként reprezentálódik.

*Krétapálya, Tollhullatás, Elrepullman, A szép teremtés, Papírdal, Földközeli, Garnidallam, Doboz, Holdvilág, Fültérkép*

II.2 A dilettáns versbeszéd parodisztikus felhasználása kísérlet az irodalom hierarchikus viszonyainak átrendezésére, az „alacsony” és „magas” irodalom regisztereinek áthangolására. Jellemző attitűd a fiktív, dilettáns szerző megjelenése (Troppauer Hümér), és ezen keresztül a Rejtő-poétika beemelése a lírai szövegalkotába. Ezek a szövegek azonban még előtte vannak a Parti Nagy-féle nyelvteremtésnek, a „nyelvhús”-paradigmának.

*A fiumei kettes számú tengerész-szeretettől teraszáról látni a tengert, Dall, Holnap indul a század csuklógyakorlatra, Jaj cica, Diletták*

II.3 A diktatúra hatalmi viszonyainak kibillentése az ebben a versfelfogásban megjelenő mély politikai érdeklődésről tesz tanúbizonyságot. A liberális szövegpolitika ebben a poétikában a kommunizmus esztétikai felfogásának és szövegalkotási elvárásrendszerének a parodizálásában érhető tetten. A diktatúra hierarchikus viszonyai szintén a paródia kódjain belülre kerülnek itt.

*Nóta, Három nyugta, Csasztus, Sej*

III.1 A „nyelvhús”-paradigma, amelynek megnevezését a szerzői kijelentések is erősítik, a Parti Nagy-életmű legnagyobb hatású poétikai és szemléleti váltása. Hatása a nyolcvanas évek végétől egészen a legutóbbi időkig kimeríthetetlennek tűnik: ez az a „nyelv”, amelyen a Parti Nagy-szövegek – legyen az líra, epika vagy dráma – több mint kétharmada megszólal. A nyelvi megelőzöttség, a legszabadabban értelmezett intertextualitás, a szétszedhető, összerakható, tetszés szerint gyúrható, „mancsolható” nyelv poétikája ez: felszabadító, produktív költészetfelfogás. Ennek a poétikának a nyelvi ereje vált biztosítékává a Parti Nagy-szövegek kanonikus helyének a kortárs magyar irodalomban.

*Szódalovaglás, Szende, Waldtrockenkammeri átiratok, Notesz, Rókatárgy alkotmánykor, Őszi Hedwigek, Emlékmű, Kacat, bajazzó, Kafének*

III.2 Az ún. üvegkristály-paradigma a „nyelvhús”-paradigma megjelenése után, majd azzal párhuzamosan kialakuló szövegalkotási eljárás. Szemléleti-

leg és nyelvhasználat terén viszont visszanyúlik a „nyelvhús”-paradigma elé, a korai posztmodern poétikájával tart kapcsolatot. Az egyetemes rezignáció és az önreflexiónak kitett személyesség mellett a fragmentáció, valamint a megsokszorozódott valóság képe tűnik kiemelendő feltételnek. Az üvegkristály-paradigma a tárgyias költészet szépségeszménye felől jelenik meg, illetve ezt a költészetfelfogást teszi ki a fragmentáció szemléleti vagy szövegszerű átírásának. Magát a kifejezést a *Dallszöveg* képvilágából merítettem.

*Dallszöveg, Kis őszi rádióvers, A Csorba-kert*

IV.1 A dilettáns versbeszéd és szövegfelfogás, illetve a szubstandard nyelvhasználati formák parodizálása a „nyelvhús”-paradigmán belül olyan következményekkel jártak, hogy nem mint imitációk, hanem mint egy önálló poétika eseményei váltak értelmezhetővé. A nyelv kontrollálhatatlan, felszabadított működése lép az egyszerű imitáció helyébe. A fiktív szerzői maszkok cserélgéteése egyúttal az eltérő köznyelvi regiszterek átpoetizálásában és parodizálásában is tetten érhető.

*A test angyala, Sárbogárdi Jolán: A test angyala, Ibusár, Mauzóleum, A fürdőző leány, Aviatikus vers Keés Aranka Máriához, A dublini vegyszeres füzet, Őszológiai gyakorlatok*

IV.2 A „nyelvhús”-paradigma mint kultúrkritikai attitűd főként a *Se dobok, se trombiták* tárcáiban jelentkezik: a szöveg az egyes nyelvhasználati formákon, a nyelven keresztül olvassa és veti alá kíméletlen kritikának a rendszerváltás után beálló társadalmi folyamatok visszasságait. A szövegben megjelenő nyelv deformáltságának mértéke és minősége a kritika irányára is utal.

*Fröcskös, Önök a Mosoly-show vendége máma, Zsírvasárnap, A díjbeszedő pakkja, Biller, Nyúlbunda, Europink, Turbógrill*

IV.3 A „nyelvhús”-paradigmán belül megjelenő politikai irányultság olyan liberális szövegpolitikaként jellemezhető, amelyet a tolerancia, illetve a másság, az idegenség tisztelete vezérel. A rögzült hierarchiákat eltörlő, a marginálisnak hangot adó politika az irónián és a paródián mint a nyelv esendőségén keresztül mutat rá a társadalom és a hatalom terrorjának nyelvi természetére és tarthatatlanságára.

*Társadalmi segítő, A szemetelő esőben, A hullámozó Balaton, Selyemgyár, Hősöm tere, Petőfi Barguzinban, Szívolapát*

IV.4 A „nyelvhús”-paradigma megjelenése a Parti Nagy-fordításokban önálló fordításelméleti poétika meglétére enged következtetni. Ennek kulcsszavai a felturbózás és a megnyelvezés: a szöveg mint csábító lép olvasója elé. Az „eredet”, az eredeti jelentés visszakeresése helyett ennek a fordítói poétikának a középpontjában a nyelvi poénokból építkező, átglyűrt nyelvű szöveg lép: a célnyelvi közönségre gyakorolt hatást tartva szem előtt. Éppen ezért Parti Nagy fordításai rengeteg nyelvi elemet vesznek át a szerző „saját” szö-

vegeiből, illetve intertextuálisan a magyar irodalomra utalnak, parodisztikus idézetei a magyar irodalomból jönnek: az „eredeti” szöveg megoldásainak helyébe a magyar nyelv játékos lehetőségei lépnek.

*Dalok az Operettből* (Witold Gombrowitz), *Michel Tremblay: Sógornők*, *Ion Luca Caragiale: Karnebál (Farsang)*, *Carl Merz–Helmut Qualtinger: Karl úr*

## IRODALOM

Bertens, Hans–Natoli, Joseph szerk.: *Postmodernism: The Key Figures*. Blackwell Publishers Ltd, Malden–Oxford, 2002

Bollobás Enikő: *Az amerikai irodalom története*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005

Bónus Tibor: *Garaczi László*. Kalligram, Pozsony, 2002

Gelpi, Albert: *The Southern Review*, Summer 1990, pp. 517–541.  
<http://www.writing.upenn.edu/~afilreis/88/gelpi.html>

Hauer, Tomáš: *S/krze postmoderní teorie*. Univerzita Karlova v Praze – Nakladatelství Karolinum, Praha, 2002

Hongladarom, Soraj: *Postmodernism in Thai Poetry: Saksiri Meesomsueb’s Tukta Roi Sai*. In <http://homepage.mac.com/soraj/web/Poetry.html>

Hoover, Paul szerk.: *Postmodern American Poetry*. Norton & Company, New York–London, 1994

Hubík, Stanislav: *Postmoderní kultura. Mladé Umění K Lidem*, Olomouc, 1991

Hutcheon, Linda: *A Poetics of Postmodernism: history, theory and fiction*. Routledge, New York–London, 1988

Hutcheon, Linda: *A Theory of Parody*. University of Illinois Press, Urbana–Chicago, 2000

Hutcheon, Linda: *Irony’s edge: the theory and politics of irony*. Routledge, London and New York, 1995

Hutcheon, Linda: *The Politics of Postmodernism*. 2nd edition, Routledge, London–New York, 2002

Jameson, Fredric: *Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, London, 1991

Kodolányi Gyula: *Amerika ideje*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debreceni Egyetem–Magyar Szemle Alapítvány, Debrecen, 2003

Kulcsár-Szabó Zoltán: *Oravecz Imre*. Kalligram, Pozsony, 1996

Kulcsár Szabó Ernő: *A különbözőzés esélyei*. *Literatura*, 1987–88/1–2. 137–146.

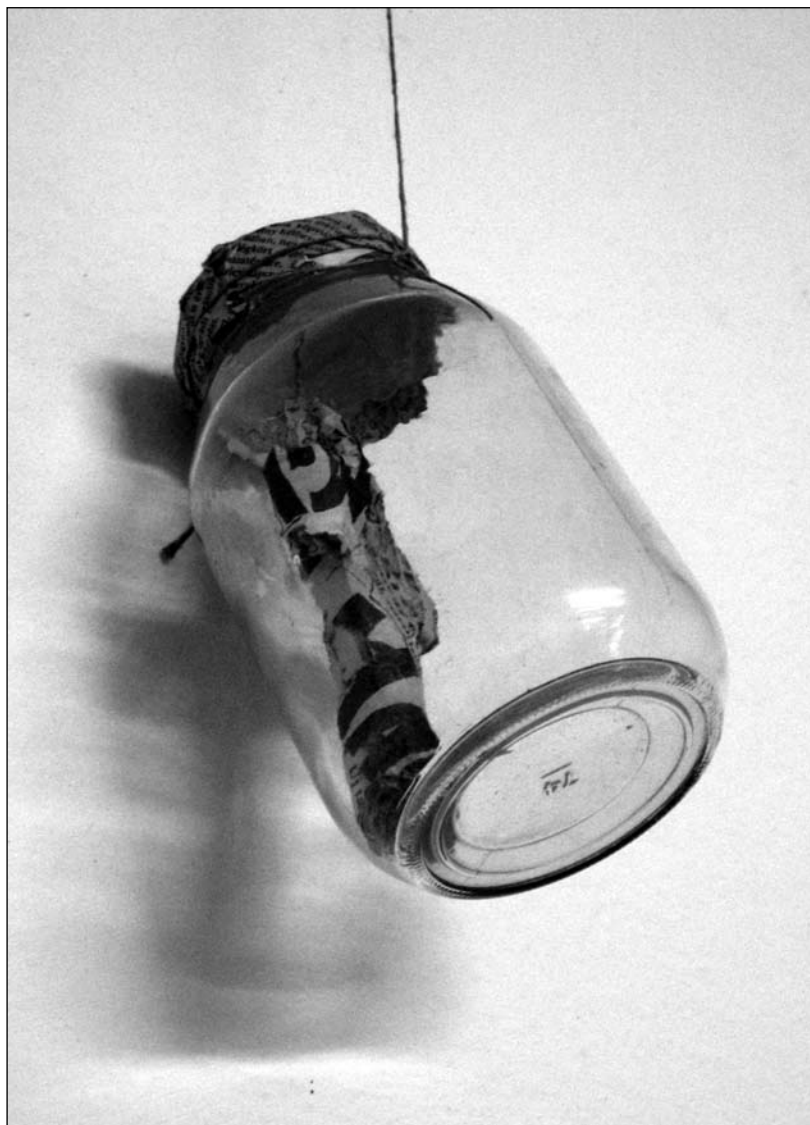
Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Argumentum, Budapest, 1993

Kulcsár Szabó Ernő: *Beszédmód és horizont*. Argumentum, Budapest, 1996

McHale, Brian: *Postmodernist fiction*. Routledge, London–New York, 1987

Országh László–Virágos Zsolt: *Az amerikai irodalom története*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1997

- Pál József szerk.: Világirodalom. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005  
Szegedy-Maszák Mihály: „Minta a szőnyegen”. Balassi Kiadó, Budapest, 1995  
Szegedy-Maszák Mihály: Irodalmi kánonok. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1998  
Szirák Péter: A magyar irodalmi posztmodernség értelmezéséhez. In uő szerk.: A magyar irodalmi posztmodernség. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001. 9–53.  
Welsch, Wolfgang: Naše postmoderní moderna. Zvon české katolické nakladatelství, Praha, 1994



# Egérpörkölttemények

A Fjodor-Kuzmicsszki Virtuózok daloskönyvéből

*(Tatjana Tolsztaja és M. Nagy Miklós Kszsz alapján  
Varga Viktornak szeretettel nyírfáfile-ba másolta Bene-  
dikt Karpics)*

## Egérpörkölt-nyitány

*(ad notam Ragulettó)*

A pörköltünk egér, bundánk és bocskorunk.  
Sültünk, föltünk egér, egér fasírtunk.  
Kezdetben víg gacaj csendül az ajkán,  
Ám ot lóg csalfán végül füzérben.  
Egér a blaska, egér a flaska,  
Szép nagyra nőnek, nincs semmi gond.

Kik múldunk túnt egén könnyünkben pocskolunk,  
Nincs nekünk egy darab könyvünk sugárzik.  
Mulló az élvezet, tartós a kanpó,  
Hess, hess, fertőzés, hess, hess, Vörös Szán!  
Ne hidgyj a könyvben, hidgyj az egérben,  
S Fjodor Kuzmicsban, bármitt is mond!!!

\*

## Életegérmozás-dal

*„Élet, egérmozásod  
Mért izgat úgy, mondd, miért”*

(Puskin)

Egér, életmozásod  
Mér nem adnám semmijér?  
Mér töttök meg véled minden  
Tepsőt, lábust, kondinért?  
Egér, egér, magyarázd meg  
Mért izgatc úgy, mond miér?  
Mért izgatc úgy, mond miér?

Élet, élet, magyarázd meg,  
Mér fogdoslak megfele,  
Ahányan csak arragyüssz,  
Lebundászlak gomorámban,  
Megforgatlak a marállban,  
S jól kisütlek, basszaküsz.  
S jól kisütlek, basszaküsz.

\*\*\*

## Sugárzás-dal

*„Sej a könyvnek nagy a sugárzása  
hogy a ragya méjes méjre ássa”*

*„Kicsike gunyhómba meghívlak,  
Ott leszünk rádióaktívak,  
Úgy a szép az élet, ha páros,  
Eggy óciányi sugár mos”*

Fekszöl mind a meleg hulla,  
Kinek párnába a tolla.  
Goborzónak sok az alja,  
Ha meleg sugárzás nyalja.  
Élet, te varjú tollpihe,  
Egysző' mindenki elpihe'.

\*\*\*

## (Amúri) Szanitéc-dal

Szanitécszán, szanitécszán,  
Hegygerincem borsózik mán,  
Gyön értem a vörös csukja,  
Mintha csúsznák véres tésztán,  
Ketrecit a számra csukja.  
Egyszó mincáz nagy a muri,  
Vadamurrog sebvére,  
Fogd a kampót kedvére.

Szanitécszán, szanitécszán,  
Eggyeznie köll a létszám.  
Ha nem kőne eggyeznie,  
Lődörögnének csak hétszám,  
Úgyhogy gyia, gyia, gyia.  
Egyszó mincáz nagy a muri,  
Vadamurrog sebvére  
Fogd a kampót kedvére.

\*

## Következmény-dalok

Sógorom a kacska kecskény,  
Mérne pont ez következmény  
Belöllem és belőle,  
Mindent lefed,  
Úgyis lefed Fjodor Kuzmics  
Hédmér földes fedője.

(Áldassál a neve néki,  
Őt dicséri agg és gyétyi,  
Őt dicséri korcs és pógár,  
Kinek felvitte a dógár.)

Nincsen ojan következmény,  
Amibül ne következném.  
Fejlábvég és kakastaréj,  
Varvaruska értem ne ríj,  
Ne itazsd az egereket,  
Hangszálajid be ne reked!!!

\*

## Tüzike-dal

Hógojókat gyúr az asszony,  
Meforgatja tüzikében,  
Mer az élet tiszta hasszon,  
Hozzá a kvász csúszik szépen,  
Kvász, kvász, kanna kvász,  
Abba ül a kanavász,  
Orrod attól gumbicás.

Hógojónak sok az alja,  
Forgassuk meg tüzikében,  
Asszonszeméj, ha megnyalja,  
Főgyullad a didergéstül.  
Kvász, kvász, kanna kvász,  
Abba ül a kanavász,  
Orrod attól gumbicás.

\*

## Balaltüzike

Áll egy ifjú hógojó a réten,  
Tüzikében meforgatva szépen.  
Dúli dúli a szájba, dúli dúli elolvad.

Szívem hógojója a réten,  
Tüzikédbe meforgatom éppen.  
Dúli dúli elolvad, dúli dúli a számba

\*

## Virág-dal

A sarkon túl, a sarkon túl  
Eggy nagy vérbő kankalin dúl,  
Harap a kejh, ó,  
Kiáltsuk, hejhó!  
Túl, túl, túl,  
Az édes szél hancúrozni indul.

Kankalinnak megtiltani nem lehet,  
Hogy nyíjjon, ha nyílik a más virág is,  
Itt van a tavasz,  
Kiálcsuk, szevasz!  
Begy, begy, begy,  
Az édes szél hancúrozni megy.

\*

## Lopott holmi-dalok

Lopott holmi körbejár,  
Mi arra figyelmeztet,  
Amaz lopja emeztet,  
Míg kijön az igazság.

Minden pógár kicsit lemezt'  
Elenedne, alanodna,  
Emez amaszt, amaz emezt,  
Húzd a cihát valagodra.

Hogyha el nem igazodna,  
Az igazság gazosodna,  
De mer jól eligazodik,  
Fjodor Kuzmics, lekfő kertész  
Velejéig kigyomla.

\*

## Danolunk-dal

Jó a dalunk, kedvelünk,  
Szemernyit se merkedünk,  
Szopogassad minálunk,  
Jó rozsodás a nyálunk.

Jó a delünk, kudvalunk,  
Döngöjjük az udvarunk,  
Lábunkszára ráverünk,  
Csak úgy döng kadáverünk.

Jó a kedvünk, danolunk,  
Többé nem szomorkodunk,  
Koporsónkra kiülünk.  
S eltesszük a kanalunk.

\*

## Telefonszám dal

Kettő kettő tizenkettő öt hat bé,  
Nem lácc engem Ferde Verka már többé.  
Kettő kettő tizenkettő öt hat cé,  
Látatlanyba Ferde Verka szerecc-é?  
Kettő kettő tizenkettő öt hat há,  
Nem lácc engem többet, mivel meghóttá’.

\*\*\*

## Guruljborsó-dal

Guruljborsó nem gkoporsó,  
Ellenkezőleg,  
Mindenkinek maga sorsa  
Láb és kezőleg,  
Ki-kitörkölt egérpörkölt  
Lefetyezőleg.

\*

## Küsz-dal

Küszméretű ragadozó,  
Meleg vérrel, tele kvással,  
Sose törődgy, galambocskám,  
Ne törődgy az elmúlással.  
Zsebkendőbe köhöggy küszzencs,  
A szomszédban szanitálnak,  
Jó teszed, ha egészséges  
Leszöl most má jó tenpóban.

\*

## Jekimani-dal

Hej, be nehéz nekimenni vazsárnap  
A végtelen jekimani mocsárnak!  
Aki annak nekiľjugyi,  
Sose jön meg onnant, ugyi,  
Az ijenre huggyozásnyit se várnak.

\*\*\*

## Csecsenkűsz-dal

Csecsen és kűsz,  
Kűsz és csecsen,  
Mér, hogy mindig  
Közém frecsen,  
Talpam alól  
Egerecsem,  
Csak úgy recsen.

Csűszen és kecs  
Kecs és csűszen  
Mér hogy mindig  
Nékem űzen  
Fejem fölűl  
Rám-rám tűszen  
Bűszen s noszán

\*\*\*

## Kugyejári kugyejom

*(Szanitűc-űsszeeskűvűk dala)*

Fel vűrűsűk, Kugyejűrok,  
Szűjba lesz verve a műlt,  
Nagy munka vár ma reűtok,  
Fjodor Kuzmics hova bűjt!?

Kugyejári kugyejom,  
Máma nincsen kegyejem,  
A kampója védi ója,  
Ez neki az élet sója,  
Leverve a fjodoradalom.

Míg az összes pirog egybesül,  
Világ Kugyejárja egyesül.  
Kugyejár, te sárló kalapács,  
Te főkampó, te nem, nem, nem vitács.

\*\*\*

### Holdfényvijas-dal

Érzem, zenőd szoriska jót,  
Fütyandi meg riasztovics,  
Mondgy egy holdfényvijasztalót,  
Már kongat nékem a kocsis,  
Már kongat nékem a kocsis.

Kezed nékem mondgyon szorit,  
A hold szemembe halni jár,  
Ha majd a vijasz beborít,  
Gyere a többi holmijér,  
Gyere a többi holmijér!

### Faszopánc-dalok

Davadol a faszopánc az erdőn,  
Szopadal a dalidali dó,  
Aszongya a torka morka: hejhőőő,  
S libabőröm hullik mint a hó.

Dalol a faszopánc,  
Fadöl a tenyere,  
Nyakica csavaránc,  
A sellőbe vele.  
Sehenyú, sihonya,  
Sihonyu, jehenye.

Küsszentettem szellőcskémet,  
Küszöböm, hogy imádott,  
kűsz-zselét és sellőkrémet,  
kerüljenek el a rémek,  
mint szagot a virágok!

\*

## Ajtó-dal

*„A megdagadt ajtó cuppan mint a csók”*

Cuppan az ajtó mint a csók,  
Beh sokan vagytok, kis kacsók,  
Repül a szán, repül a szán,  
És hull a porhó mirzaszám.

Cuppan az ajtó, mint a csók,  
Ha átölelnék az egérkacsók,  
Egy csók mint száz, ezret is megér,  
Nem adnám én a csillagos egér’.

\*

## Teórija-dal

*„Fakó minden teória  
A lét aranyló fája zöld”  
(J. W. Goethe)*

Fakó minden teórija,  
Kis egerem, gyia gyia!  
A lét aranyló fája  
Könnyes szemem kivájja,  
Gyija Gőtém, tarajos,  
Bevergyük a pofája.

Teórija, gyia fakó,  
Kvászából kőne három akó,  
Aranylik a hordó fája,  
Ennyit tán a létrül máma.  
Gyija Gőtém, tarajos,  
Bevergyük a pofája.

\*\*\*

## Tagsági könyv-dal

Tagsági könyved, tagsági pál,  
Kihull a könnyed a párt után.  
És mikor beugrol a beugrol a taggyűlésre,  
Hess innent tagdíjhátralék.

## Fjodor-Kuzmicsszk parti esték

Krüszk fjodorszkom némán a kert halkó  
Szentiment a föld és az ég  
Fjodor-Kuzmicsszk part, hol lenni ó mi jó  
Szennyezett ámde tündérszép

Fjodrozott a víz aztán kuzmicsszk  
Színsugárját csévézve ránk  
Vers kélt vers után, áldassék a víz  
Öblítsük véle hálás szánk.

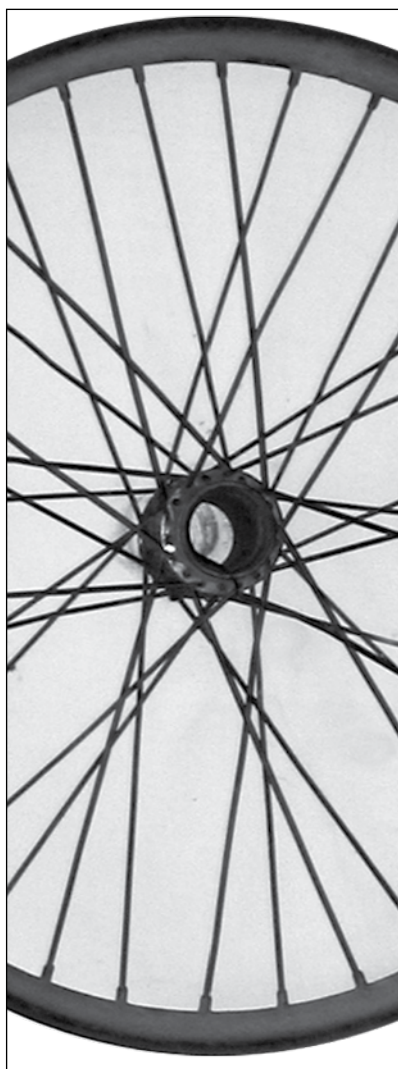
## Altató

Csicsijja, hej, bealkonyul,  
Nyugosz juhéj, gilinca, nyúl,  
Nyugosz gübics, handzsálbogár,  
A jekimáni nagy mocsár,  
Nyugosz ki vak, nyugosz ki lát,  
Akaszd le hát páposzkulád,  
S ne félj,  
ne félj.

Csicsijja hej, gunyhóba bú  
A láthatatlan méla bú,  
Ugyana böny' szemhéj alatt  
Alusz ki lát, alusz ki vak,  
S ki tíz gilincát is megér,  
Csicsingat fészkin az egér,  
Alusz a jó egértej is  
S te is,  
te is.

Csíhadgy le hej, ki élsz, ki holsz,  
Akármimerre bujdokolsz,

Akár ha látsz, akár ha vaksz,  
Előlünk bujton nem maradsz  
Érted ragyog kampónk hegye,  
Hogy álmodban nyugtod legye'  
Aluggy pógárunk, kedveszünk,  
Mer el  
viszünk.



# Csupántly

Tisztújítás. Nagy Ignác színműve mentén írta Parti Nagy Lajos

Ezúttal<sup>1</sup> Nagy Ignác választási vígjátékának átírása esetében egészen sajátos szempont kínálkozik vezérelvül: az átíró személye. Annak ellenére, hogy minden egyes esetben az egyik fontos tényező az átírást végző író, aki magától értődően él saját nyelvi és stiláris eszközeivel (ezek ismeretében kéri fel!), ezúttal mégis fölöttébb meghatározó, hogy a reformkori darab Parti Nagy Lajos keze nyomát viseli. Az utóbbi két évtized magyar irodalmában ugyanis aligha van nála karakterisztikusabb dikcióval rendelkező író. Erről versei, prózája és drámái, illetve slágerektől jelentős versekig, valamint színművek „nyomán” és „mentén” elkövetett – át-, újra- vagy szétírásai tanúskodnak. Könyvei (*Csuklógyakorlat*, *Szódalovaglás*, *A hullámzó Balaton*, *Esti kréta*, *Ibusár*. *Mauzózeum*, *Sárbogárdi Jolán: A test angyala*, *Grafitnesz* stb.) mellett Parti Nagy kivételes s egyedi írói beszédmódját legújabbán két drámai szöveg átírása példázza: a tizenkilencedik századi, de máig elévülhetetlen román író, Ion Luca Caragiale *Farsang*<sup>2</sup> (1885) című vígjátéka és a szintén tizenkilencedik századi magyar regényíró s publicista, Nagy Ignác *Tisztújítás*<sup>3</sup> című szerelmet és politikát párosító cselkomédiája, amelyet közvetlenül a 2006-os magyar parlamenti választások előtt vitt színre Parti Nagyot az átírásra felkérő budapesti József Attila Színház.

A két átírás több vonatkozásban más, elsősorban abból adódóan, hogy a két darab nyelvi közege, annak ellenére, hogy mindkét színmű szereplői túl-

<sup>1</sup> Egy fejezet a Drámából dráma című, XIX. századi és régebbi magyar színpadi művek XX. századi átírásaival foglalkozó dolgozatból, amely az NKÖM kézirat-előkészítő pályázatára készült.

<sup>2</sup> I. L. Caragiale: *Karnebál*. Réz Pál fordítása nyomán írta Parti Nagy Lajos. Színház, 2005/8.

<sup>3</sup> Nagy Ignác: *Tisztújítás*. Színház, 2006/6.

ságosan is igyekeznek finomkodva, pipiskedve beszélni (ettől nevetségesek!) – lényegesen különbözik.

A *Farsang* szereplői, melyet Parti Nagy Lajos „Réz Pál fordítása nyomán” dolgozott át, azt a „társadalmi-nyelvi mélypontot képviselik”, amely a soknemzetiségű, következésképpen kultúra, életstílus, foglalkozás tekintetében a bábelien vegyes külvárost jellemzi. És ennek, az ábrázolt világ hiteles bemutatására törekvő Caragiale által lefelé stilizált színpadi nyelvnek (ahogy a mű egyik fordítója, Szász János<sup>5</sup> írta) Parti Nagy Lajos az eredetivel egyenértékű kongeniális átdolgozását hozta létre. Amit, ahogy a *Farsang* új „fordítását” méltató Tompa Andrea írja, azáltal tudott, sikerült megvalósítania, hogy „nem szavakat fordít, mint a filológusok [...] És nem világot fordít, mert akkor adaptálna”, hanem „[t]eátralitást fordít. Absztrakt és teátrális nyelvi világot teremt”, amely minden lehető műfaji és színházi igényt kielégít, úgy mint helyzet- és jellemábrázolást, autentikus korrajzot és ennek mai nézőpontból történő ironikus szemléletét, amely az időszerűséget sem nélkülözi, mindennek eredménye a komikum szünni nem tudó, nem akaró áradása, tobzódása.

A *Tisztújítás* világa s ebből adódóan nyelvi közege is más.

Annak ellenére, hogy szereplői mind társadalmi, mind pedig politikai hovatarozásuk szerint a nemesség és a polgári értelmiség típusfigurái, az alispán, a szolgabíró, a köznemesek, illetve a főorvos, az ügyvéd, az aljegyző, a jurátus, valamint a zsidó fogadós dikciója alapján a reformkori magyar vidéki élet hiteles képe rajzolódik ki. Ahogy Erdélyi János<sup>6</sup> írta negyed század magyar irodalmát áttekintő tanulmányában: a darab „hazai levegőben mozog”. Első összefoglaló irodalomtörténetünk szerzője, Toldy Ferenc<sup>7</sup> szerint a *Tisztújítás* „eleven, elmés vonatkozásokkal csipős dialógjaival” tűnt ki s hatott. Amint a darab ősbemutatójáról kritikát írt Bajza Józseftől<sup>8</sup> tudjuk, ki szerint a „jókorá számmal összesereglett közönség nagy tetszéssel fogadta e vígjátékot”, amely reménye szerint „pesti magyar színházunk életében egy új korszak kezdője volt”. Ezt támasztja alá a tizenkilencedik század közepe talán legjelentősebb színházi emberének, Szigligeti Edének<sup>9</sup> néhány évtizeddel későbbi megjegyzése: „folyvást tele ház előtt negyvenszer adatott”. Míg egy, több mint száz évvel későbbi, elsősorban külföldieknek, illetve közép-

<sup>4</sup> Tompa Andrea: Hol karnebál van, ott karnebál van. Színház, 2005/8.

<sup>5</sup> I. L. Caragiale: Az elveszett levél és egyéb komédiák. Kriterion Kk., Bukarest, 1988

<sup>6</sup> Erdélyi János: Egy századnegyed a magyar szépirodalomból. 1855 = EJVM, Szépirodalmi Kk., Bp., 1986

<sup>7</sup> Toldy Ferenc: A magyar nemzeti irodalom története. A legrégebbi időktől a jelen korig. Szépirodalmi Kk., Bp., 1987

<sup>8</sup> Bajza József: Magyar játékszíni krónika. = BJM: Franklin-Társulat, Bp., 1900

<sup>9</sup> Szigligeti Ede: Dráma és válfajai. Kisfaludy-Társaság, Bp., 1874

és általános iskolákban tanító tanárok számára készült összefoglaló<sup>10</sup> szerint „a torz nyelvi ötletet, a városi szójátékot, a napi érdekű kiszólást” egyaránt használó Nagy Ignác inkább parodizáló stílusával, mint „párbeszédei szellemességével” hatott.

Attól függetlenül, hogy az elmúlt másfél században mikor írtak a *Tisztújítás*ról, a hazai levegőt és a vígjáték eleven stílusát, a táblabíró világ autentikus nyelvét kivétel nélkül dicsérték.

Az átírára vállalkozó Parti Nagy Lajos számára természetesen nem a reformkori levegő, s nem is a felkérés háttérében meghúzódó esetleges választási időszerűsítési szándék, hanem a Nagy Ignác-i stílus és nyelv lehetett a vonzó, amint egy interjúban<sup>11</sup> erre utal, miszerint nem kívánta „[v]álasztási kabarévá aktualizálni”, inkább megpróbálta „ad absurdum vinni a nyelvet, karikírozni”, mert „ettől élesebb, keményebb” lett a szöveg. Erre Parti Nagyt az a Nagy Ignácétól eltérő kiindulópont jogosította fel, mely szerint a *Tisztújítás* szerzője „[sz]ámára az irodalom elsősorban történet volt”, míg az ő számára „nyelv, amely történeteket generál”. Ez nyilván úgy értendő, hogy Nagy Ignác történetstílust konstruált, s a vígjátéki helyzetek határozták meg a beszédmódot, Parti Nagy Lajos viszont a nyelvi, stiláris ötletekkel alakította ki a komikus szituációkat. Az elmozdulás nemcsak a két írói habitusból vagy a két kor több mint másfél századnyi messzeségéből következik természetesen, hanem az átírás esetében megkerülhetetlen kényszerből, hogy maivá kell tennie egy régvolt világot, hogy egyszerre kell régivé és maivá tennie Nagy Ignác vígjátékát, keverni kell nemcsak a két kort, hanem az idő folyamatosságának látszatát is meg kell teremteni. És erre valóban legalkalmasabb útnak a korokat egyesítő nyelvi polifónia kínálkozott.

Hogy ebben a törekvésében Parti Nagynak milyen sikere volt, arra a *Tisztújítás* előadásáról írt kritikák igen eltérően vallanak. A Népszabadság<sup>12</sup> kritikusa dicséri, mert Parti Nagy „nem barkácsolt mai színművet a régiéből, nem szabta át azt a mai viszonyokra, inkább a nyelvújítási mozgalom nyomán megújuló, alakuló, képlékeny nyelvben, mintsem a cselekményben, a jellemekben, a társadalmi-történelmi viszonyokban tobzódott – szemlátómást nagy élvezettel”. S mert az átírás nyomán „[i]nkább nyelvújítás-paródia, mintsem politikai célzatú komédia szól a színpadon”. A Vasárnapi Hírek<sup>13</sup> olvasói arról értesülhettek, hogy az előadás, melyben „[v]alósággal ömlenek a Parti Nagytól már korántsem meglepő szójátékok és stílparódiák [...], ak-

---

<sup>10</sup> Németh G. Béla: Türelmetlen és késlekedő félszázad. Szépirodalmi Kk., Bp., 1971

<sup>11</sup> Az író választása. 168 óra, 2006. február 2.

<sup>12</sup> Zappe László: A vígjáték nem kampányol. Népszabadság, 2006. március 20.

<sup>13</sup> Tamási Orosz János: Besenczi elveszti ártatlanságát az üzletszerű *Tisztújítás*ban. Vasárnapi Hírek, 2006. március 12.

kor válik igazán élvezhetővé, amikor egy kicsit elcsitul ez a »verbális vihar«.

Koltai Tamás, az *Élet és Irodalom*<sup>14</sup> színházi kolumnistája azt emeli ki, hogy Parti Nagy „a rá jellemző nyelvparádéval javította föl a darabot, ami ráfért, ha már a semmi kis cselekményhez – két becsstelen jelölt között a harmadik becsületes nyeri el az alispánságot és a szeretett özvegy kezét, mert azok ketten inkább az »esélytelen« mellett korteskednek, hogy kiüssék egymást a nyeregből – kegyeleti okokból nem nyúlhatott».

Akkor most tulajdonképpen miről is van szó?

Nagy Ignác reformkori vígjátékát átíró Parti Nagy Lajos, miközben – ahogy nyilatkozta – persze húzott, beleírt, összevont („A darab mentén írtam egy másikat.”), nyelvújítási paródiát írt, verbális vihart kavart vagy nyelvparádét mutat be?

Véleményem szerint Parti Nagyot aligha az foglalkoztatta, hogy nyelvújítási paródiát csináljon vagy hogy verbális vihart támasszon, ő egyszerre akart hű lenni az alampúhöz és a színház jelenidejűséget követelő imperativusához, korhű és ugyanakkor korokon felüli kívánt lenni, s ennek érdekében teremtett egy nyelvet, amit (bár) „nem beszél élő ember”, de a színházban gesztusként funkcionál. Az átírás rétegezetségét felismerő Koltaival kell egyetérteni, aki szerint „[a] szöveg archaikus körmönfontysága nem szűnik meg, a régiesség patinaszerűen rakodik rá a nyelvújított, kifacsart, ismerősen mai szóhasználatra és nyelvtani szerkezetre, föltárva a beszélő gondolkodásának orbitális primitívusát».

Ez a beszéd teremt vígjátéki helyzeteket és karaktereket.

S ezzel eljutottunk ahhoz a megkerülhetetlen kérdéshez: hogyan, milyen formában éri el célját a *Tisztújítás* átírója?

Maga Parti Nagy nyilatkozta<sup>15</sup>, hogy a „végén egy mondat se maradt az eredetiből”, ami enyhe túlzás, tény viszont, hogy a szövegen belül át- és beírással jelentős nyelvi elmozdulások történtek.

Nagy Ignác vígjátékában az alispánságra pályázókat két dolog, a politika és a szerelem foglalkoztatja: szeretnék, ha pártjuk, s vele együtt ők is, győznének a tisztújításon, ugyanakkor viszont a három alispánjelölt mindegyike szeretné elnyerni a szép pesti özvegy, Aranka kezét (még inkább vagyonát!), annál is inkább, mert a kettő, a nő kikötése szerint összetartozik: annak adja a kezét, akit alispánnak választanak. Beszédmódjukat szándékaik határozzák meg. Igyekeznek meggyőzőek lenni, s ennek megfelelően fogalmaznak, legtöbbször igencsak bonyolultan, sőt, túlbonyolítva mondandójukat.

Heves, a pesti ügyvéd, kinek feltett szándéka, hogy kitűnjön, „akármibe kerüljön is” ez, a haladás rendíthetetlen hívének tünteti fel magát, ekkép-

<sup>14</sup> Koltai Tamás: *Átírva fönt és lent. Élet és Irodalom*, 2006. március 17.

<sup>15</sup> Kozár Alexandra: *Választási „buzgonária” nőügyekkel. Népszava*, 2006. március 4.

pen érvel önmaga és elvei mellett: „Majd valamennyi megyében testté vált már a haladás szent igéje, csak tinálatok tesped minden a régiben. Itt a kisllek nem akarják magukat a század szelleme által e felhőkbe karoltatni, nem akarják meghallani, hogy a felőlünk-nélkülünk politikája felett minő halotti dalt zengnek a közjólét vértanúi kelettől nyugatig, északról délre.” Nem kétséges, ezzel a replikával Nagy Ignác<sup>16</sup> nevetségessé kívánta tenni Hevest, akárcsak azzal a mondatával, mellyel az özvegyet próbálja meghódítani: „...egy szerető férj oldalán, aki nagysádot imádná, s minden pillanatát örömelevezetté varázsolná...” Mindkét replika önmagában is komikus, Parti Nagy azonban továbbírja ezeket. Az elsőt: „...míg máshonn a haladás szent igéje lábra kapott, tinálatok a setét tespedés kisllelkűsége magát az új idők szellemének orvossága által felhőkbe karoltatni nem hagyja, punnyadt füleivel a közjólét vértanúinak kiáltását meg nem hallja, amint halotti dalt zengenek a múlt betegek fölött északról délre, kelettől nyugatig”. A másodikat: „...egy szerető férj oldalán, ki önt imádná, ki minden percéből az örömelevezet nektárját facsarná elő...” De idézhetnénk a következő példát is: „Öntse ki nagysád érzelmeit szívembe, hol minden gondolatai legzajosabb visszhangra találnak” – írja Nagy Ignác, Parti Nagynál ez az udvarló/hódító mondat így módosul: „Nagysád, édes nagysád! Bátran öntse ki forró habdagalyát szívem medrébe, hol a legdübörgőbb viszonzásra talál.” A *Tisztújítást* átíró Parti Nagynak nincs szüksége a fentiekhez hasonló épületes mondatokra, melyekből garmadával lehetne idézni ahhoz, hogy az abszurdumig tovább cifrázza őket. Olykor elég egy teljesen érthető, helyénvaló mondat is. Mint amilyent Farkasfalvy alispán, a maradiság megtestesítője mond, miután értesül arról, hogy a csinos özvegy találkat beszélt meg az alispán egyik vetélytársával: „A nagyműveltségű Aranka ilyen alacsonyagra képes!” Partinál ez kissé népiesre/vidékiekre változtatva így hangzik: „Hát ez lapul a magas műveltség rokolyája alatt!” Máskor egyetlen, még az iméntinél is ártatlanabb mondatot használ fel Parti Nagy, hogy nevetségesen dagályossá változtassa valamelyik szereplő stílusát. Heves a végső szerencsés kimenetelben bízva mondja jurátusának: „Még ezt az éjszakát virrasszuk át, aztán majd alhatunk.” Parti ebből a következő mondatmonstrumot formálta a haladásszólamokkal élő Heves jellemzésére: „Még ezt az éjszakát virrasszuk át a haladás punnyadt ellenszelében csapdosó fákylángja mellett, aztán bő jutalmunkképpen majd alhatunk a hon pihegő kebelén.” Amikor Heves kérdésére, hogy jól eláztak-e már a lefizetett korteskedők, Schnaps, a kocsmáros csak ennyit mond: „Tökéletesen”, akkor az alispánjelölt kedvét kereső fogadós Partinál így válaszol: „Miként a lúgos csiperke, tekintetes uram.” Nagy Ignácnál a Darabos nevű jurátus meg-

<sup>16</sup> A Nagy Ignác-részleteket a Magyar drámaírók 19. század I. Szépirodalmi Kk., Bp., 1984 kiadásából idézem.

jegyzését: „Amint látom, jól eláztak már a nemesurak”, Parti Nagy így írja tovább: „Amint látom alaposan felvirradt már a nemesurak kedve. Mint az énekes malac. Hazaüdvi boldog jóestét kívánok mindenkinek.” Több esetben viszont az alapszövegtől függetlenül keletkezett Parti-mondatok váltanak ki komikus hatást. Például az, melyben a szavak (trambulín/lángkebel) korokat kapcsolnak össze „...időnk méhe trambulín minékünk, kiket zajló lángkeblére ölelend a jövő”. Vagy: „Mi az én tapló értelmem az ön lelki csipkékééhez” – mondja elismerésként Tornyai Arankának, aki őt a két bűsz vetélytárs mellett nevető harmadikként az alispánsághoz segítette.

Hogy a nyelv tekintetében milyen sokrétű a Parti Nagy-átírás, azt nem is a nagyobb egységek, a mondatok, hanem a szöveg mikroelemei, a szavak, a szókapcsolatok tanúsítják. Ilyenek a finomkodó, s épp ezáltal groteszk hatást kiváltó szavak: csupántly (a csupán helyett), punktli (éppen, pontosan), tűzipattanás (tűzrőlpattant), türtőz (türelem), habdagály (érzés), a kicsavart idegen szavak, szókapcsolatok, nyakatekert képződmények (mea culpám, icce homo, ergo ergorum, oh tempora, oh mores, de gustibus non est vita, avanszírozhatnám, attakérozni, laudérozom, spekuliroznak, paffirozva leend, fikatérozva, argumentálva vagyok, arcpiriter mód, zaklatissimus, lárrikum-fárrikum, buzgonária stb.), erőltetett képződmények (úrkiköpésileg, nyakadtöriglen, térdemiglen, következményekiglen, tespedet stb.), népieskedő kifejezések (punnyadt, baktokány, sikitéroz, agyabugya, szukacemendéje stb.), mai nyelvi klisék (pártvonalice, abnormalice, lerendezzük, mai napság, perpillanatban stb.), de említhetnénk komikus hatást kiváltó bizalmaskodó kifejezéseket (lücköng = lüktet, elpötyyente = elszólta) erőltetett archaizálást (szolgabírópof), elferdített szókapcsolatokat (móresre húzva), tautológiát (női hölgy), mai szlenget (királyi bőr = szép nő), különös szókapcsolatot (pajesz magyar = zsidó) vagy irodalmi reminiscenciákat (A haza minden előtt; Legelőjén fű kövér; setétlajos; Osszd meg és Farkasfalvy).

Van itt: nyelvi lom, morfológiai ficam, erőltetett szóképzés, elrontott idegen szó, téves szókapcsolat, minden, ami a nyelvi finomkodást s az általa kiváltott komikus hatást segíti, illetve a szót gesztussá teszi. Nagyon célratorően nyúlt Parti Nagy Lajos a *Tisztújításhoz*, s tehette, mert a nyelvi és stílári polifónia Nagy Ignác eszköze is.

## Poszthumusz változás

„A végén kellett volna kezdenem...”  
(Böndör Pál: Bőség)

Most tél van és nincsen csönd. És az én  
édes anyanyelvem mégsem a C+.  
Nem segít a változás, naprakész  
a felejtés, egy a biztos: a mínusz.  
Feladatom a fordítás, úgy-ahogy.  
Szóról szóra, szétszóródva, elvagyok  
turmix szórványomban, kétéltűként.  
Nyelvem városa ez: *grad mog jezika*.  
Naponta járom utcáit, eltűnnék  
rejtett sikátoraiban, *bez lika*.  
Példaképem a Paprika Jancsika,  
pipál az *egészre*, nem sír utána.  
Untat a semmi körbetotyogása.  
Nem kell semmi talpra állító himnusz.  
Talpam alatt a föld már rég poszt-humusz.

# Hajnali partizán

Fölsimernéd-e a Kedvest,  
ha a sima bőrét,  
melyet oly finoman cirógattál,  
szénné égve látnád,  
s az égett hús orrfacsaró szaga  
töltené be a romokat  
illata helyett?

És hogyan szólítanád gyermeked,  
ha belei kifordulva  
lógának kezekben,  
eszedbe jutna-e a sok becenév,  
látnád-e a széttrancsírozott  
szervekben a kölyköt?

Te is váratlan célponttá válhatsz.  
Fölsimernéd-e magad,  
nemzetiséged, fajod,  
anyanyelved  
a csonkolt mondatokban,  
véres húscsapatokban,  
darabokban?

Ellamentálsz a borzalom arcáról,  
az apokalipszis mustjáról,  
mint egy hajnali partizán,  
ám csődöt mond  
csődör képzeleted,  
kinyiffannak teóriáid,  
mikor hálószobádba  
henteskéssel törnek be.

# O

*(Sok boldogságot kívánok nők napja alkalmából című vers)*

kedves kiskegyed, ma már egyre megy  
bár a fél nyolc jobb lenne mindenféleképp  
de

mi lett a régmúlt időkből, s közös  
ismerőseinkből, „kihegyezhetem a ceruzám”  
s ha kellett negyvenszer elmondtam újra  
bár az eredmény csonka lett  
ám

a vérünk egybefolyt, hiába volt a  
folt kicsinyke bennem buzogsz  
örökre s feledni könnyed lenne, de nem  
tudok

s annám is hallgat sorstól meggyötörten,  
s hiába én nem gyötörtem, bár jó lett  
volna újra, de feledett, s más rabja  
lett

negyven cigarettám elloholt, s az emlékekből  
sose volt. több mi kellett, s feledtük egymást  
így meg úgy mindenféleképpen újra  
szeretlek

## kedd: A NAP

s berreg a telefon,  
igen, én vagyok,  
jól vagyok,  
bár . . . ,  
hallottad, szól,  
és csacska vicceket  
mesél,  
vagy csak úgy, egyszerűen,  
lezseren,  
kibeszél másokat,  
indulni kéne,  
ébred közben énem,  
s berreg a telefon:  
elfelejtettem mondani,  
hallgatom,  
ám nem olyan fontos,  
csak tudni jó,  
köszönöm, értem,  
jól vagyok,  
bár . . .  
és topogva,  
menni kéne  
már,  
belül feszengve,  
szorító feszültségben  
érkezem végre,  
s figyelem,  
nem értem  
a feltörő  
vég nélküli  
(kár)örömet.

# Európa európaiak nélkül

Nagy Károly

Európa és a rajta kívül álló területek közti határok mozgatása képezi azt az állandót, illetve azt a tengelyt, amely köré egyáltalán föltekeredhet e kölcsönös kapcsolatok szövete. Európa a háború szelleméből született, ahogy *Európa az evolúció és az eutanázia között* című élesen polemikus könyvében írja Tomáš Mastnak, és ez legalábbis arra int bennünket, hogy a közös európai identitás megteremtésének kísérleteit feltétlenül az erőszakos konfliktusok hagyományának keretében olvassuk.

Bár az európai nemzeti közösségek különböznek egymástól a tulajdon jellegzetességeik megértésében, közös bennük a múltra való hivatkozás. A múlt modern története lineárisan és fejlődésében íródik le, vagyis mint a történelmi tudat. Néhány kiválasztott traumára összpontosít, melyek főszerepet játszanak, amikor kölcsönösen kijelölik a közös azonossági pontokat. E traumatikus események külső jelképei az uralkodó társadalmi felfogásban általában úgy vannak kódolva, hogy a visszavágásokat karddal vagy tollal indokolják, hisz nem élhetnek a dicső múlt és a csodálatra méltó *hősök* nélkül.

De legyünk óvatosak: már a mítoszképzésben utánozott hősiességnek és a hősöknek, mint a kiváló magatartás kritikátlanul elfogadott modelljeinek az eszméje is különféle értékalapokon nyugszik. Ezek az egyes közösségi imaginációk és azok helyi viszonyai szerint különbözőek. Érdekes például, hogy azoknak a népeknek, amelyek viszonylag későn értek el az önálló államisághoz, még a történettudásai is nehezen szabadulnak attól, hogy ne a közös tradíció szelektív kisajátítására szolgáló eszköznek tekintsék az egyéni hősöket.

A hősök tudniillik nem egyenrangúak a *kulcsfigurákkal*. Az alapvető ismeretelméleti és ennek következtében erkölcsi különbség abban áll, hogy a

hősöknek és hőstetteiknek feltétlenül pozitív hatást tulajdonítanak a történelem menetére, míg a kulcsfigurák cselekedeteinek pozitív hatásai éppúgy lehetnek, mint negatívak. A modern német elképzelések képernyőjén Hitler például az egyik kulcsfigura, ettől azonban messze nem hős, mint Wolf Schmidt megvilágítja.

Az Európa uralkodó szerkezetében bekövetkezett egyik ilyen kiválasztott traumatikus esemény a 732-ben Poitiers-nél vívott csata. A VII. évszázadban megkezdődött az arab erők inváziója, ezeket a damaszkuszi Omajadok dinasztiája vezette harcra a Római Birodalom nyugati fele ellen. Egyiptom és Észak-Afrika elfoglalása után Tarik ibn Zijard hadserege átkelt a két földrészt elválasztó szoroson, azt elfoglalta, és Gibraltárnak nevezte el (Dzsebel-al Tarik, azaz Tarik hegye).

Az iszlám csapatok előretörték az Ibériai-félszigeten, ahol ez a hódítás tette lehetővé, hogy később megszülessék a pazar mór kultúra a maga sajátos rendjével és a környezet formálásának különféle stílusaival. Európai területen az iszlám tartós örökségében kétségkívül legfontosabb a víz, a fény és az árnyék kihasználását művészi fokra fejlesztő mór építőművészet, valamint az antik Görögország arisztotelészi filozófiája, mely éppen az arab és zsidó tudósoknak köszönhetően maradt fenn. Vagyis az ő fordításaik nélkül, melyeket a keresztény középkor nem vágott el, lényegében nem lettek volna meg a feltételei az európai reneszánsz kialakulásának, amelyben pedig a modern nyugati paradigma alapját szemlélhetjük. Az iszlám befolyások a történelem folyamán tehát segítettek az európai tudat kialakításában.

Katonai szempontból a mór erők azonban sohasem vetették meg a lábukat a Pireneus-hegység keleti oldalán, habár betörték a mai Franciaország területére. Ott a különböző országokból toborzott zsoldoseregek a frank kiválóság, Martell Károly vezetésével a poitiers-i csatában véglegesen megakadályozták az európai földrész nyugati felének muzulmán elfoglalását. Ha most eltekintünk az *européens* szó felületes használatától a közös keresztény hadsereg leírása alkalmával, tudnunk kell, hogy az európai eszmetörténet ezt a csatát döntőnek ítéli az állandóság és a stabilitás civilizált élethez szükséges alapvető minimumának felállításához, mint Kenneth Clark bemutatta *Civilizáció* című művében.

A keresztény és az iszlám e világi ambícióiról sokat elmond e csatának az arab krónikákban játszott szerepe. Az arab írók és történészek számára tudniillik a poitiers-i csata annyira jelentéktelen volt, hogy időnkénti említésre is alig méltatták. Egy volt csak az új, alternatív vallási tanok nevében vívott számos határ menti összecsapás közül, a birodalom további növelése érdekében, mely birodalmat a hívők közösségéről, mint *a béke házáról* szóló iszlám elképzelés pontosan olyan egyetemes küldetéssel ruházta fel, mint amilyent a kereszténység is tulajdonít önmagának.

A frankok képezték az egyedüli keresztény erőt, amely kíméletlen katonai elnyomással biztosította a stabilitás szükséges minimumát a VII–VIII. századi Európában. Eleinte egymással harcoltak. A belső frank összecsapásokban a Karolingok sikerrel szorították ki a rivális Meroving-dinasztiát. Majd a Pireneusoktól délre felállított spanyol provincia révén biztosították birtokaik legnyugatibb szárnyát a mór betörésekkel szemben, királyi székhelyüket pedig elvitték északnyugatra.

Nagy Károly frank királynak ugyan különböző városokban voltak palotái, ideértve a régi meroving uralkodói székhelyeket Compiègne-ben és Atinyban, továbbá Frankfurtban, Ingelheimben és Wormsban, majd 795-ben megállapodott az aacheni téli palotában, ahová a hőforrások és a gondúzó vadászatra alkalmas kiterjedt erdők is vonzották. Hadvezérként azonban szüntelenül úton volt, hiszen meghódította a bajorokat és északon a szászokat, továbbá délen a longobárd királyságot, mellyel a római pápa is perben állt. Nagy Károlyt 800 karácsonyán Rómában megkoronázták, és ezzel a frank uralkodó lett a szent római birodalom császára, a pápa szavaival „Dávid új királyságának” megalapozója. A legyőzött merovingoktól eltérően, akik a trójaiaktól való leszármazásra alapozták jogfolytonosságukat, a karoling uralkodók legitimitásukat a keresztény egyház áldásától nyerték. A sajátságos „adok-kapok” jegyében Nagy Károly katonai védelemben részesítette a pápát, cserébe elnyerte az uralkodásra való isteni felhatalmazást. Mint *rex, pater Europae* egyike az európai történelem kulcsszereplőinek. A fegyveres erők és a stratégiai megfontolások segítségével sikerült közigazgatási egységbe ötvöznie a mai Nyugat-Európa jelentős részét, egymillió négyzetkilométert a Pireneusoktól a Dunáig, hatalma délen kiterjedt Szicíliáig, Isztriáig és Dalmáciáig, beleértve a mai szlovénok elődeitől lakott valamennyi területet.

Bár a Római Birodalom bukása után Bizáncban keresztény császár uralkodott, a nyugati kereszténységnek tulajdonképpen sokkal intenzívebb kapcsolatai voltak az iszlámmal, mint a keleti kereszténységgel. Ez utóbbi önmagával összhangban, a saját ritmusa szerint fejlődött. Míg a pravoszláv vezetők már háromszáz éve nem lépték át a latin Róma küszöbét, a frank király személyesen fogadta a római egyház főpapjait. Ezzel a gesztussal, melyet később állítólag megbánt, tápot adott a világi és az egyházi hatalom közti hosszadalmas konfliktusnak. E dinamikus vita nélkül azonban, mely végigkíséri az európai életet a középkoron át, bizonyára lassúbb lett volna a gondolkodásmódok, a közösségek felügyeletének és irányításának a fejlődése, sőt talán holtvágányra is fut, hasonlóan a bizánci vagy az egyiptomi birodalomban beálló helyzethez, ahol egyetlen tekintély egyesítette az összes szellemi és anyagi hatalmat.

Nagy Károly, akinek ambícióit összefoglalja uralkodói pecsétjének felirata: *Renovatio Imperii Romani*, hozzáfogott az európai tartományok egye-

sítéséhez, hogy hódításaival a rómaihoz hasonló birodalmat hozzon létre, amelyben a felügyelet és az irányítás egységesített módszereit alkalmazzák, kifelé pedig egységesen lépnek fel a barbárok és az iszlám fenyegetései ellen. Az abszolút monarchia, melynek fejedelmi udvara a legkiválóbb tudósokat és művészeket gyűjtötte egybe, Nagy Károly halála után ugyan hamarosan összeomlott, de elég sokáig állt fenn ahhoz, hogy az antik könyveket és a klasszikus örökséget átmásolják a monostorok scriptoriumaiban, a korabeli „fénymásolókból”, melyeket szisztematikusan létesített a frank óriás. Sokat elárul róla egyik mondása, miszerint „a jótett többet ér a megfelelő tudásnál, de a jótett a tudásból ered”. A karoling írás praktikus áttekinthetősége és vonzó külalakja okán újraéledt a reneszánsz idején, és a mai napig él a műveltség hasznosságának tudata, melyet az éppen hogy csak írástudó Nagy Károly oly lelkesen terjesztett. A mai kommentátorok arra is figyelmeztetnek, hogy a hajdani karoling birodalom területei, mint Franciaország, Németország, Itália, Hollandia ma lelkesebben vesznek részt a modern európai egység kiépítésében és az Európai Unió erősítésében, mint a skandináv országok és a Brit-szigetek, vagyis azok a részek, melyekre nem terjedt ki Nagy Károly uralma.

## Napóleon

Ami az egységes hatalmi struktúrákat illeti, az európai korai középkor és a feudalizmus számára Nagy Károly az, ami *mutatis mutandis* Napóleon a modernitás és a kapitalizmus szempontjából. Mindketten egy központból uraltak kiterjedt területet, mindkettejüket a korukhoz képest új politikai eszmék és az új haditechnika robbanékony elegye inspirálta. Érvényes ez a Római Birodalom teljességének megújított gondolatára Nagy Károly programjában éppúgy, mint lovashadseregében a kengyel első tömeges használatára, ami mozgékonyabbá tette csapatait, és növelte győzelmi esélyeiket. Napóleon serege nemcsak a francia forradalom felszabadító eszméit terjesztette, hanem a császár képzett tüzérként is merész újításaival aratta egyik győzelmet a másik után: előnyben részesítette a tüzérséget az akkor általános lovasság és gyalogság helyett, és seregét a gyors csapatmozgások új stratégiája szerint egymással kapcsolatban álló, de önmagukban is helytálló egységekké szervezte.

Napóleon persze csak a francia polgári forradalommal a háta mögött szövögethette birodalmi álmait az egységes Európáról és annak észak-afrikai meg levantei meghosszabbításairól. Az amerikai republikánus forradalom hatására pár évvel korábban a francia *harmadik rend* szétzúzta a Bourbon-dinasztia abszolút hatalmát. A minden polgárra kiterjedő emberi jogok nyilatkozatával 1789. augusztus 26-án Franciaország úgy rajzolta fel a szabadság új térképét, ahogyan az a feudális *ancien régime* jogrendjében és mentális keretei

között teljességgel elképzelhetetlen volt. Az európai országokban hamarosan tömeges érdeklődést keltettek a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméi. Meggyőző erejük azonban nemcsak nyilvánvaló szabadságtöltetükből fakadt, hanem abból a tényből is, hogy Franciaország, az ősi monarchia volt a korabeli Európa legerősebb állama, és nem Amerika, az éppen önállóságra szert tett egykori gyarmat, az óceán túlsó partján.

Miután 1792-ben a guillotine kosarába gurult a poroszokkal és az osztrákokkal vívott háborúban hazaárulással vádolt utolsó király feje, s ezzel az *ismeretelméleti cezúrával* nemcsak a monarchiának lett vége, hanem a szó szoros értelmében minden lehetségessé vált. A francia forradalmárok kikiáltották a köztársaságot, és hozzáláttak a jogrend, a társadalmi szokások, a naptár és a származás szerinti megkülönböztetés kíméletlen átalakításához. A jakobinus terror a forradalmat átváltoztatta a gyermekeit felfaló szörnyeteggé. A minden polgár számára egyenlő jogok haladó elvét tömérdek áldozat vére öntözte az arisztokraták köréből éppúgy, mint a paraszti népességből, amelynek körében lezajlott vendes-i tömeggyilkosság csak a legismertebb epizódja a lakosság azon rétegén elkövetett forradalmi erőszaknak, mely nem óhajtotta a változásokat.

Itália, Belgium, Hollandia, Németország és Ausztria népei a forradalmi eszmék okán felszabadulásként élték meg a francia hadsereg bevonulását. A liberális polgári erők Európában mindenütt azért fogadták el a francia katonai terjeszkedést, mivel azt az *új társadalmi eszmék* eljövetelének értelmezték. Ezek többé nem a nemesi származás vagy az egyházi tradíció örökölt kiváltságain alapultak, hanem a szekularizáción, az állampolgároknak a törvény és a képviselői hatalom előtti egyenlőségén.

A Napóleonnak és hódító hadjáratainak utat nyitó eszmék ilyenén kedvező fogadtatását szemlélhetjük Johann-Jean Krstnik-Scherer *A feltámadt Illíria* című allegorikus képén, a ljubljanei Nemzeti Múzeumban. A képen Napóleon elhossa a szabadságot a jogfosztott és ezért hálás tömegeknek, melyeket térdeplő parasztlány alakja jelképez. A festőt, aki szemléletesen ábrázolja a győztes hadvezér nagylelkűségét, bizonyára megihlette Valentin Vodnik 1811-ben írt azonos című dicshimnusz: „*Karomat egyfelől / a gallokra támasztom, / a másikat barátin / a görögöknek nyújtom.*” E sorokkal Vodnik tanfelügyelő, tankönyvíró híven elismételte Napóleon politikai mitológiájának központi jelszavát: Bonaparte ugyanis a római birodalom és a görög bölcsélet örökösének tekintette magát. Az ősi illír területet, melyet a rómaiak valaha uralmuk alatt tartottak, Napóleon maga nevezte el *Illír provinciáknak*. 1809-ben Ljubljana először nyerte el a főváros rövid életű, de fontos státusát. Annak a tartománynak lett fővárosa, mely August Marmont tábornok kormányzása alatt Dalmáciára, Isztriára és néhány adriai szigetre, továbbá Gorizia, Trieszt és Karintia területére terjedt ki.

Noha a több mint hatszázezer szlovénnek is otthont adó Illír Tartományok csak 1813-ig léteztek, mégis bizonyos javulást hoztak a mindennapi életbe. Ezt kell látnunk a nemesi adókedvezmények eltörlésében és a szlovén oktatási nyelv bevezetésében, ami a Habsburgok idején elképzelhetetlen volt. Nem csoda, hogy a korabeli értelmiség vékony rétegén úrrá lett a lelkes meggyőződés, miszerint a francia megszállásnak felszabadító jellege és egyetemes küldetése van: „*lélek költözik a szlovénba, / Napóleonné, új nemzedék kél, újjászületik*”, énekelte Vodnik ma már talán naivnak tűnő, de a maga korában hiteles lelkesedéssel.

Csak miután Bonaparte Napóleon császárrá koronáztatta magát, kezdték lerázni magukról a népek a hódítók felszabadító céljaival kapcsolatos illúzióikat. Egyre gyakrabban látták már bennük a dinasztikus mohóság hordozóit. Ebben az ellenállásban a leigázott tartományok elitjei paradox módon a francia felvilágosodás filozófiáját alkalmazták. Az egyenlőség és a szabadság elidegeníthetetlen jogának új eszméje szerint szálltak szembe azzal a birodalommal, amely tűzzel és vassal akarta érvényesíteni azon állami keretek egyetemességét, melyek között a jogok könnyen érvényesülhettek.

Ilyen szempontból nem véletlen, hogy az Emberi Jogok Nyilatkozatában Franciaországot nem említik pontos határokkal rendelkező államként. A „minden politikai csoportról” és „minden társadalomról”, valamint többes számban a „kormányokról” szóló nyilatkozat szó szerint az egyetemes elveket mutatta be, mint a politikai hatalomgyakorlás alapjait általában, a franciákat pedig mint elsőt a népek között, vagyis az összes többi népnek szóló példaképet. A francia nép küldetése a felvilágosodás filozófusainak utópisztikus elképzeléseiben is megvalósul, mint ahogyan azt Condorcet megfogalmazza, arról írván, hogy *egyszer szabad emberekre fog sütni a nap*, meg a franciák küldetéséről szóló önbeteljesítő jóslatban, ahogyan Napóleon fogalmazta meg lakonikus rövidséggel: *ami jó a franciáknak, az jó az egész világnak*.

Hadvezéri hatalmának csúcán a napóleoni *Grande Empire* annyi európai területet tartott uralma alatt, és annyi hatalmat összpontosított, mint előtte soha senki. A három skandináv királyságon és a versenytárs osztrák, porosz és ottomán birodalmakon kívül az egész kontinentális Európa, a földrész negyven százaléka Napóleon kezén volt. Ha hozzávesszük az osztrák hercegnővel kötött házasságát, mellyel a Bonaparték korzikai klánja 1810-ben sorsát kis időre a Habsburg Monarchiához kötötte, világossá válik, hogy Napóleon hatalomkoncentrációja milyen elképesztően nagy jelentőséggel bírt Európa számára.

E hatalom nem volt öncélú. Az egységes jogrend bevezetésével, ahogyan a *Code Napoleon* általános használata azt lehetővé tette a birodalom teljes területén, Napóleon a hódításainak próbált történelmi legitimitást adni. A törvénykönyv, amely ugyan a magántulajdont védte, egyszerismind felszá-

molta a feudális intézményeket, kezdetben nagyon vonzó volt a polgári jogrend alapjaként, hiszen rendkívüli újdonságával, mármint a polgároknak a törvény előtti egyenlőségével szabadságot ígért minden rétegnek, főként a nagyszámú paraszti tömegeknek. A törvénykönyv általános bevezetése kiterjedt hivatalnokréteget igényelt, melyben a helyi elíttek is első ízben léphettek be a modern közigazgatásba.

Miután a nevezetes waterlooi csatában, 1815-ben az angol Wellington admirális és a porosz Blücher tábornok egyesített erői legyőzték Napóleont, az egyesült Európáról szőtt birodalmi álmom is szertefoszlott. Ugyanabban az évben a bécsi kongresszuson Oroszország, Ausztria és Poroszország hagyományos keresztény monarchiái megalapítják a konzervatív *Szent Szövetséget*, amely a régi rend szisztematikus megújítására esküdött: ez a megújítás a trón és az oltár liberális és nacionalista ellenségeivel való harcot jelentette. Szent Ilona szigetén Napoleon sajnálkozva figyelhette, hogyan zökken vissza Európa a nagyhatalmi erőegyensúly régi kerékvágásába. Mitévő lehetett? Írta az *Emlékiratait*. E műfaj vasszabályaival összhangban nemesebbnek tüntette fel magát, mint volt valójában, és ha gyakorlatától igen, eszméitől nem lehet megtagadni a vitalitást és a látnoki erőt.

Látomásában, az *európai szövetségben*, mint az egész földrész jólétének és boldogságának a zálogában, amelyre törekedett, fontos szerepet játszik a közös jogrend, az egységes bíróság, az egységes hossz- és súlymérték, valamint az egységes fizetőeszköz. Vagyis a közös európai berendezkedés talpköveinek sora, melyekről elmondható, hogy ugyan megváltoztatott és alkalmazott formában, de ezeket most vezeti be az Európai Unió. Napoleon Európájának tartópillérei ideális forgatókönyv esetén a közös európai akadémiával és a tudományos kutatás szorgalmazásával együtt olyan államalakulatot segíthetnének világra, melyben Európa hasonlatossá válhatna egy családhoz, az emberek közös hazának tarthatnák, ahogyan Pim der Boer vezeti le az *Európa-eszme története* című gyűjteményes kötetben.

Napoleon európai öröksége eszerint kétarcú: kegyetlen katonai hódításaival a császár egyfelől bátorította a lázadó nacionalista ideológiákat, melyek 1848-ban, a *népek tavaszán* értek forrpontjukra, másfelől viszont az egyesült Európáról szőtt elképzeléseivel az egész földrészre érvényesen újraélesztette a központosított és egységes államszerkezetre irányuló, nemzetek feletti törekvések történelmi folytonosságát.

Mivel Franciaországban a központosított hatalomgyakorlás szorosan összefonódott az egyes tartományok közösségi identitásaira mért módszeres erőszakkal, érdekeiknek meg kellett hajolniuk az állam iránti elvont hűség előtt, a francia forradalom eredményei (az állam és egyház szétválasztása, az emberi és állampolgári jogok, a jogállamiság, a hatékony közigazgatás stb.) a modern világban a nyilván kikerülhetetlen és erkölcsileg változatlan elnyomás

terhével kezdték pályájukat. Nem mehetünk el ugyanakkor azon ellentmondás mellett, hogy éppen az egyik, a monarchista szövetség despotizmusával való szembenállás és a másik, a Napóleon birodalma által megtestesített despotizmus iránti ellenállás gyorsította fel az Európáról való gondolkodás alternatíváinak kutatását.

## A felvilágosult Európa

Eltérően Nagy Károly korától, amikor Európa alig volt valamivel több laza területmegjelölésnél, a XIX. század elejére teljesen elfogadottá válnak az Európára és civilizációjára való hivatkozások. A véresen kompromittált francia forradalomban csatlódott vezető európai romantikusok, főként Novalis és Chateaubriand mohón kutatni kezdték a középkorban elgondolt európai közösségi ideált. Szenvedéllyel ünnepezték a kereszténység, illetve a keresztény *géniusz* integráló képességét, mely fő erőként állt a középkor művészeti, zenei, építészeti és teológiai emlékeinek születésénél. Ezt értelmezték erkölcsi szempontból magasabb rendűnek a pogány görög-római antikvitásnál.

A keresztény középkor átértékelése, melynek eredménye nemcsak a pápai uralom nosztalgikus magába zártsága volt, hanem a felhívás is a hitnek, mint a forradalom hullámtörőjének a megújítására, az Európa-fogalomnak is megadta az esélyt, hogy történelmi kategóriává váljék. Azaz változékony és instabil minőségeket nyert, melyekkel lehetővé vált szelektív értelmezése, az elítélés mindennapi politikai, társadalmi és kulturális szükségletei szerint. Európa fogalma a XIX. század elején megérte tulajdon historizálódását és politizálódását, amikor az Európáról folyó vita magukról a vitázókról szóló vitává vált.

Mindez a felvilágosodás filozófiájának keretei között történt. Míg a Diderot szerkesztette nevezetes *Enciklopédia* még szikáran annyit közöl, hogy Európa a négy kontinens egyike, méretét tekintve a legkisebb, gazdagsága és civilizáltsága szerint viszont a legfontosabb, Charles Montesquieu *A törvények szelleméről* (1748) című könyvében aprólékosan mérlegelte az uralkodás európai rendszerének és Európának, mint egységes közösségnek a különböző szempontjait. Az Európa és Ázsia sarkalatos ellentétéin alapuló könyv fő üzenete, hogy egyedül Európában léteznek a szabadság lehetőségei, Ázsiában viszont nincsenek meg. Montesquieu ugyanis kifejlesztette éghajlatelméletét, miszerint Ázsia nélkülözi a mérsékelt éghajlatot, míg Európában a forró és a hideg égővek végletei kiegyenlítődnek. Mivel a hideg erősít, és a forróság legyengít, Ázsia erős népei szüntelen hadban állnak a gyöngé népekkel, Európában viszont erős népek élnek ugyanolyan erős népek szomszédságában, s ezek kölcsönösen sakkban tartják egymást. Az egyensúlynak az utóbbi állapotában lehet csak utat nyitni a szabadság számára.

Az *Európa-Ázsia* páros ideáltípusa olyan általánosításokra ragadtatta a szerzőt, melyekben figyelmen kívül hagyott bizonyos történelmi részleteket és körülményeket. Európa fogalmát a tevékenység jellemzi, míg Ázsia a sorsba való belenyugvást testesíti meg. Minden időtlenül változatlan, ami a despotikus rendszer másik neve. A szabadság e szempontból leginkább olyan országban vihető diadalra, melyben a hatalom több centrum között oszlik meg. Amikor a különböző centrumok együttműködnek egymással, és ugyanakkor versengenek a hataloméért, kialakul a kívánt erőegyensúly, amely nélkül nem létezik szabadság.

Montesquieu persze nem a valóságos helyzetet írta le, hanem a modernizáció utópisztikus programját, melyben a hagyomány tekintélyét a kritikai gondolkodással kell helyettesíteni. Amennyire lehetséges, az életet az értelemnek kell próbára tennie, ami csak Európában lehetséges. Ázsiának ugyanis a természet szab határt. Mi több: Ázsia a *természet*. Ilyen perspektívából Európa persze úgy lép fel, mint a *kultúra* megtestesülése. Kiváltsága az értelem, melynek az ázsiai despotizmusban nincs helye, hiszen helyette a szenvedély uralkodik.

Pont a szenvedély, az érzéki spontaneitás, a testi élvezetek és a sorsba való belenyugvás játszik fontos szerepet a másik, vagyis Ázsia és a Kelet történelem közvetítette képében. Az emberi egzisztencia e kiterjedéseit Európa fejlődésében állítólag már túlhaladta, Ázsia meg titkon irigyli ezeket. E ketősséget Montesquieu szellemesen az Európa és a valóság közti különbséggel aknázza ki. Ily módon kritizálhatta, és egyúttal eszményíthette is Európát, mint a tökéletesedés, a javítás és a haladás befejezetlen folyamatát. Ilyen a felvilágosodás szabadságfogalma is: tartalmazza az individualizmust és az értelem felügyelte vad szenvedélyek lüktetését. Európa pozitív fogalma tehát a felvilágosodás szabad, értelmes és igazságos társadalom projektjének jelképes hatásaiból ered, mint Ronny Ambjornsson figyelmeztet *Európa kulturális csomópontjai* című kötetében.

Európa a felvilágosodás filozófusainak elképzelései szerint nemcsak általában kulturális, hanem mindenekelőtt urbánus jelenség volt. Rousseau például olyan embereknek látta az európaiakat, akik nagyvárosokat népesítenek be, amelyek között úgymond nincsenek nagy különbségek, Voltaire pedig még a keletfrancia parasztokról is olyan szánakozva szólt, mint az ázsiaiakról, vagyis mint *nem igazi, potenciális vagy fél európaiakról*. A fizikai földrajz körülményei ugyanis csöppet sem meghatározók, hiszen csak a megfigyelő nézőpontjától és szelektív elbeszélésétől függ, hogy ki az „igazi európai”, és a mentális egyenlet melyik oldalára biggyeszti majd a becsmérő jelzőket, amelyek nélkül a pozitív konstrukciója sem lehetséges.

A szimbolikus földrajznak itt lényegi jelentősége van: azon területek definíciójának a kritériumai, melyeken halmozottan jelenik meg a fejetlen és a

zabolátlan, a festői és az archaikus, hosszadalmas közös folyamatokban formálódnak. Ázsia, mint az elmaradottság általános megtestesülése különböző történelmi korszakokban különféleképpen jelent meg a nyugati közbeszédben. Az európai „másság” felfogásban a mai napig sztereotip képek uralkodnak a Kelettől a keleties despotizmusig és Oroszországtól (Szentpétervárt és Nagy Pétert kivéve) a Balkán *sötét vilajetjeiig*. Függetlenül attól, milyen képről van szó, mindig az a kérdés, mi az elfogadható, a mienk, mi a hazai és másfelől mi az, ami elfogadhatatlan, az övék, az idegen.

Ez a meghatározás persze nem adatik meg egyszer és mindenkorra, hanem szüntelen közös viták eredményeként születik meg arról, hogy hol haladnak a hazai és az idegen közti mentális határok. Ezen a nyáron szemléletesen feltárult előttem a szimbolikus földrajz egyik megnyilvánulása. Egy hétig nálunk vendégeskedett egy háromgyerekes katalán család. Persze sokat csavartunk Ljubljana óvárosában. Barátaink hamar észrevették, hogy a burek az egyik leggyakoribb szó, amely minduntalan felbukkan a gyorséttermek hirdetőtábláin, a vár alatt kanyargó utcákban és a lustán hömpölygő folyó mentén. A burek azonban, melyet minden szlovén városban kínálnak a főként albán kioszkok és nagyon népszerű, legalábbis a kispénzű szlovén fiatalság körében, több testi eledelnél. A burek eledel a szellem számára is. El kell ismerni, hogy a szlovénok a tápláló és olcsó étkek e kulináris hibridjét a gasztropuristáknak a burek „alsóbbrendű” balkáni eredete miatti minden sopánkodása ellenére befogadták. Ez a koleszterinbomba égi áldásban is részesül, hiszen a burek visszafelé olvasva annyit tesz, mint *kerub*, az erotikus szenvedély gömbölyded angyala! Ez pedig egyedül a Balkánról érkezhethozzánk, tehát azokról a tájakról, melyekről a burek származik, amint azt Branko Gradišnik és Emil Filipčič szellemesen föltárta *Kerubini* (1979) című négykezes regényében.

## A Nyugat és a Balkán

A Balkán? A Balkán sem csak egy tájegység neve. Nemcsak az európai földrész délkeleti részen húzódó hegyvölgyes félsziget, Nyugat-Európa felé néző bizonytalan határokkal és olyan névvel, melyet August Zeune német geográfus vett át egy török térképészől a XIX. század elején. A háborúk, a Habsburg, az ottomán és a jugoszláv birodalmak erőszakos határmódosításainak utolsó kétszáz évében és főleg a XX. század elején lezajlott két balkáni háború után a Balkán a Kelet civilizálatlan és vad mentalitásának a metaforája lett. Áttételeivel úgymond hamar megfertőzte az „egészséges” lelkeket a globális kapitalizmus, vagyis a hagyományosan racionális Nyugat világában. Valamely ország vagy közösség balkanizálódása ma szitokszó, mely a nagy egésznek a mind apróbb darabokra való szétmorzsolódását jelenti. A véron-

tásban és a kegyetlen gyűlölködésben, az „etnikai tisztaság” agyafúrt moralizmusában, valamint az elődök tűzhelyeire való szertartásos esküvésekben ez a töredékesség kifejezetten modern, vagyis erőszakos és pusztító folyamatként tolatodik elő. Pont úgy, ahogyan jellegzetes a XIX. század európai nemzetállamainak a keletkezése.

Ahogy a Balkán modern képe is sok változaton keresztül fejlődött, melyekben az idegen, a más és a másféle megértésének nyugati módjai tevőlegesen részt vettek az eredeti *barbarogeniusz* kultúra keresésének kísérleteiben, úgy a szlovén kollektív önkép sem hagyhatja többé figyelmen kívül azon balkáni elemeket, amelyek már beépültek a mindennapi szlovén életbe. A burek csak egyike a mindenütt jelen lévő, bár éppen ezért a legkevésbé észrevehető példáknak, melyek szerint a kulturális csere hosszadalmas folyamataiban válik az idegen hazaiává.

De hol is van tulajdonképpen a Balkán? Igaza volt Metternich osztrák kancellárnak, amikor az európai monarchiák konzervatív kongresszusán, 1841-ben leszögezte, hogy Európa a bécsi Landstrassén ér véget, vagyis az innen délre eső területek már a Balkánhoz tartoznak, ahol – köztudottan – a vadak élnek? Csak kacagni lehet a tényen, hogy a kancellár annak a szalonnak a parkettjén bocsátotta útjára mondását, amely mindössze egyutcányira volt a mostani bécsi autóbusz-pályaudvartól, ahová napjainkban menetrend szerinti járatokkal érkeznek az utasok valamennyi balkáni országból. A Balkán vajon Zágrábban kezdődik a Hotel Esplanade teraszának déli oldalánál, ahogyan a modern horvát író, Miroslav Krleža óhajtotta ironikusan? A Balkán már a vendégmunkások kocsmáiban is otthon van a bécsi *Südbanhof* környékén, mint azt az osztrák kispolgárság bulvársajtója bizonygatja hevesen? Vagy a Balkán a Szlovéniát Horvátországtól elválasztó Kupa folyó déli partján kezdődik, ahogyan a szlovénok azon többsége véli, mely egyetért a graffitivel, miszerint „a dél dögletes” (Južno je kužno)? Vagy a Balkán tulajdonképpen mindenütt megjelenik, ahol napi gyakorlat a politikának a magánéletbe való beavatkozása, mint a kortárs szerb író, Dragan Velikić jegyezte meg szarkasztikusan? A Balkán mint jelképes *limes* eszerint lebegő határjel volna, mely elválasztja a stabil és rendezett társadalmat a törzsi erőszaktól? Bárhová át lehet helyezni.

A Balkán „stigma” ide-oda helyzetetésével a modern nyugat-európai szemlélet a mentális uralom két fő formáját alkalmazza. Az elsőben a modern egzotizmus atyáskodó fellépése látható, amely az ismeretlen országok izgalmas festőiségét a kényelmes dehistorizálással szemléli. Ezt a magatartást leplezte le remekül Danilo Kiš, nekem a volt Jugoszlávia legkiválóbb modern írója. A múlt század nyolcvanas éveiben *Homo Poeticus, mindennek ellenére* című programszerű esszéjében Kiš gúnyosan ecseteli, hogyan jelennek meg a jugoszláviai kultúrák az európai radaron: „Egzotikum vagyunk, politikai

botrány, ezen felül szépséges adriai naplementék, sligovicával megöntözött halvány turistaemlékek a békés, tetszetős tengerparti napszálltákról. Ennyi az egész. Az európai kultúrának aligha vagyunk részesei... Politika – az igen! Turizmus – úgyszintén! És persze Sliwowitz (német ortográfiával)! Na de irodalmat ki az ördög keresne egy ilyen országban! Meg aztán ki is tudná magát kiismerni a nacionalista szarakodásaikban, azokban az egymáshoz oly közeli és (szerintük) mégis oly különböző nyelvekben és nyelvjárásokban, az összekeveredő vallásokban és tájegységekben?”<sup>1</sup>

A mentális uralom másik formáját a *romantikus antikapitalizmus* adja. Ezt az igazságtalan piaci körülmények és a modern fogyasztás butító hatásaival szembeni ellenállásban a baloldali gondolkodás fejlesztette ki, az általános kritikai hozzáállásért cserébe kész volt beáldozni a sajátos társadalmi körülményeket, és szemet hunyni etikai vétségek fölött. Peter Handke a *Süddeutsche Zeitung*ban 1996-ban megjelentetett *Igazságot Szerbiának* című vitacikkével beírta magát az ilyenfajta ideológiai rövidlátás katalógusába.

Fiatal költőként intenzív lelkesedéssel olvastam Handke kiváló könyveit, mint a *Balkezes*, *Vágy nélkül*, *boldogtalan*, *A kapus félelme a tizenegyessel* és a *Rövid levél*, *hosszú búcsú*. Említett esszéjével azonban ez a talán legfontosabb poszt-Beckett szerző új és politikai szempontból teljességgel elfogadhatatlan fényben jelent meg.

Írásában pont a Slobodan Milošević uralta nemzeti szocialista Szerbiára vetítette a pásztoridill iránti mélységes nosztalgiját (amit valaha Szlovéniában vélt megtalálni, de csak a független államiság megteremtéséig!). Szerbiában Handke szerint az emberek összhangban élnek a természettel, elemi vágy él bennük, hogy megérintsék a honi rögöt, és egyesüljenek az ottani teljességgel, melyben a Nyugat urbánus modernizmusa még nem rontotta el őket. Ne értsenek félre, Handke esszéjében felszikrázik néhány szó szerint csodálatos lírai részlet, különösen a szerb paraszt leírásában. Handke őt tette meg a szerb kultúra reprezentatív alakjának. A tiszta, romlatlan, de valódi identitás keresésében megfogon a *rög és vér* kriptofasiszta ideológiája is.

Handke persze szívesen hívja fel magára a figyelmet politikai botránykeléssel. Így volt e könyv megjelenésével is, melyben pont a tulajdon ellenállás poétikájával szemben alakított ki radikálisan más elképzelést a megalomán szerb rezsimről, s köpte arcul a nyilvánosságot már a *Gruppe 47* avantgárd írócsoporttal való indulásától kezdve. A német nyelvű nyilvánosság többsége ugyanis a jugoszláv örökségért vívott háború idején a boszniai és horvátországi szerb népiirtó hadjárat áldozatainak a pártján állt.

Különösen fontos tény, hogy Handke egyik nagy versenytársa a modern művészeti kánonban, Milan Kundera Szlovénia és Horvátország független-

<sup>1</sup> Danilo Kiš: *Homo Poeticus, mindennek ellenére* című esszéjéből Balázs Zita fordításában közöljük a részleteket. In: *Kételemek kora*. Kalligram, Pozsony–Forum, Újvidék, 1994

ségének kikiáltását követően kiállt a két ország nemzetközi elismertetéséért, élesen elítélte a szerb nemzeti szocializmus területszerző étvágyát és katonai kíméletlenségét. Kundera nagy hatású esszéje, a *Közép-Európa tragédiája* óta Handke és Kundera mint két küzdő fél áll szemben egymással a politikába való írói belebeszélés síkos terepén. A cseh emigráns párizsi műhelyében egy svéd lap számára született esszé szenvedélyes védőbeszéd volt Közép-Európa és sajátosságai mellett, és igazán nagy visszhangot a *New York Review of Books* másodközlésével keltett 1984-ben. Kundera szerint a térség lényege az uralkodó központ hiánya, a különbözőségek egymás mellett élése és a kis kultúrák, nyelvek, etnikai örökségek kölcsönhatása. Kundera figyelmeztetett a terület iránti nyugat-európai ignorancia káros következményeire, s a politika keretétül a kultúrát próbálta felmutatni esszéjében, mellyel kiterjedt, elkeseredett vitát keltett.

Handke ezzel szemben látványosan lekezelő módon *meteorológiai jelenségnek* minősítette Közép-Európa kulturális identitását, a kilencvenes években pedig az emberek természetes állapota iránti nosztalgia nevében szemet hunyt az etnikai tisztogatás szerb politikája felett. Kundera kulturizálta, Handke pedig naturalizálta a politikát.

Handke magatartására a művészi szabadságban kereshetnénk megértően a magyarázatot, ahogyan mindenáron különbözni akar a többségi véleménytől, véleményem szerint azonban pusztán az elvi ellenkezés, a provokáció és a botrány vágya hajtja őt. Nem tudok ugyanis szabadulni a benyomástól, hogy voltaképp az a gondolkodásmód szólalt meg Handkénál, ami nem egyedüli és nem is határeset a mai Európában. A hatvanas évek balos sztereotípiája a Nyugat-Európán kívüli országokat romlatlan és a Nyugattól egyelőre meg nem rontott lakóival vonzóan egzotikusnak találja. Az ősiségen érzett lelkesedése ezúttal a balkáni népekben testesül meg.

Az európaiak Balkán iránti ambivalens viszonyának ez a modellje megtalálható a szlovénok körében is, midőn átpillantanak, déli irányban a Kupa folyón: mindazok, akik szerb-horvát nyelvet beszélnek, számukra egyszerűen bosnyákok. Minden egyedi kulturális sajátosság elmerül az általános misztifikációban, akár a *čapec* és a *dizelaš* vagy a *boskur* és a *čefur*<sup>2</sup> csúfnévvel illetik egymást. Bosznia a szlovénok, a nyugat-európaiak számára még mindig inkább a veszélyt, egyszerűs mind az erotikát és a metafizikai érintetlenséget testesíti meg, a civilizációtól elzárt világot, melyet a vágy és a szenvedély bénult kultusza jellemez.

Bizonyos túlzással – a hatásosabb érvelés kedvéért – azt is mondhatnók, hogy ebben az általános alakban, melyben nincs helye a különböző sajátos

---

<sup>2</sup> A „gyüttment” Szlovéniában használatos, bosnyák, illetve szerb nyelvű szinonimái. A fordító megjegyzése.

(bosnyák, szerb, albán és más) kultúráknak, a Balkán úgy hat, mint egy pszeudovallásban a *mysterium tremendum et fascinans*, ugyanakkor annak a szenvedélynek a kulturális pótléka is, mely a Nyugatból hiányzik. Ha kelemetlenkedve jelezzük, hogy ezzel feledésbe merülnek a gyarmatosítás, a rasszizmus és a genocid törekvések társadalmi hatásai, az ilyen figyelmeztetéseket a romantikus antikapitalizmus a rendkívül problematikus erkölcsi álláspont példáinak veszi.

Az erkölcsi álláspont a Nyugat dekonstrukciójának szószólói számára többnyire gyanús, szubjektív és egyoldalú. A fent leírt bűvölet cinikus előfeltevése, hogy a negatív hatások a szükséges ára annak, amiért vesszük a bátorságot, és ellenállunk a nyugati paradigmának. A Nyugat feltétel nélküli kritikája, számos nyugati értelmiségi kedvenc hivatkozása, ha túlhajtott formában, ad absurdum is, de tulajdon megtestesülését látta a szerb nemzeti-szocialista rendszer brutális politikájában.

## Az identitások koncentrikus körei

A Balkán nemcsak a nyugat-európai fantázia tartós lerakatát képezte. A tapasztalatgyűjtés nyugat-európai stílusával szembesülve sikerült kialakítania saját elképzeléseit és elgondolásait. A Balkánon ugyanis él egy kulturális hagyomány, éspedig a kozmopolitizmus hagyománya, amely lehetővé tette az eszmék, stílusok és jelképek nyelvi és etnikai határok feletti intenzív cseréjét. Igaz, a két háború között ez a hagyomány elenyésző volt, de azért bekapcsolta az alkotóképzelet néhány olyan eredményét, mint a *zenitizmus*, a konok történelmi avantgárd, melyet az orosz konstruktivistákkal és a német expresszionistákkal együttműködésben ápolt a Zágráb–Belgrád vonalon mozgó Ljubomir Micić; eredeti ötlete, a *barbarogeniusz* szemléletesen jelképezte azt a népszerű meggyőződést, hogy a romlatlan balkáni erő majd a forradalom friss vérét pumpálja az erkölcsileg elkorcsosult Európába; Srećko Kosovel prófétai hangja és az európai nihilizmus kritikája; a horvát lírikus, Tin Ujević elegáns meditációi az elmúlásról; a párizsi alapító atyákkal egy időben és szoros együttműködésben fejlődő szerb szürrealizmus; a fatalista életfelfogás forrataga Ivo Andrićnál, kinek életművét a szerbek éppúgy magukénak vallják, mint a horvátok és a bosnyákok – és még sorolhatnánk.

De – mint már bevallottam – a reám legnagyobb hatást gyakorló életmű, amely ma is felkavarja képzeletemet, Danilo Kiš (1935–1989) opusa volt. Kiš, a prózaköltő, a termékeny fordító és karizmatikus *bon-vivant* az első meggyőző felszabadítót jelentette számomra a szocialista realizmusnak, mint a rendszer vezérelvének járma alól. Gondolatvilágát a zsidó, a szerb és a magyar hagyomány mozgatta, hiszen az osztrák–magyar és a balkáni örökség kereszteződésében alkotott, felvállalva *az utolsó jugoszláv író* jelzöt,

amely kifejezte a nacionalista kizárólagossággal szembeni engesztelhetetlen ellenállását. Engem Kiš azon fontos felismerése vezetett, miszerint az író hivatása, hogy az egyetemes emberi körülményekről szóló egzisztenciálisan szükséges írói tanúságtétellel haladja meg a nemzeti korlátozásokat. Ezt mutatta meg Kiš, J. L. Borges, az argentin lírai varázsló önjelölt gyermeke, továbbá Bruno Schulz, a galíciai zsidó, a „lengyel Prousté”, amikor kiválasztotta ihletének esztétikai forrásait, melyek szerbhorvát anyanyelvének kulturális kincstárán túl megszólították őt.

Kiš élete utolsó tíz évét önkéntes párizsi száműzetésben élte. Gyakran találkozott a francia értelmiségi elit előítéleteivel, melynek mentális környezete az önnön civilizációs felsőbbrendűségéhez és a verdiktekhez való magától értetődő joga volt és maradt. Már említett esszéjében az irodalmi, mint a valódi kozmopolita vízió szenvedélyes védőbeszédében Kiš így utasította el azokat a jó ízlés azon nyugati bírálóit, akik a világ másfajta megélésével az egyetemes emberit is szívesen megtagadnák: „Mert egyaránt költészet, egyaránt irodalom (e két fogalom közé, akár Paszternak, egyenlőségelet teszek én is) a mi barbár álmaink és az önök álmai, a mi szerelmeink és az önök szerelmei, a mi emlékeink és az önök emlékei, a mi hétköznapijaink és az önökéi, a mi boldogtalan gyermekkorunk és az önök (esetleg szintén boldogtalan) gyermekora, a mi halálmegszállottságunk és az önök (feltehetőleg azonos töről fakadó) rögeszméje úgyszintén.”

Az író, akinek az anyanyelv az otthona, ugyanis tudatában van, hogy a nyelv nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem metafizikai világlátás is. A „szabadon lebegő” internacionalizmus meg ezzel szemben kétli, hogy az ember teljességgel otthonra lelhet a nemzetek feletti társadalmi rendben, mely például a kommunista párthűség nevében követeli az etnikai és kulturális kapcsolatok eltiprását. Danilo Kiš műveiben, főleg az egyén politikai tévedéseit életszerűen bemutató *Borisz Davidovics síremlékében* (1976) és a mulandó dolgok iránti érzelmileg lendületes figyelemben lírai regényében, a *Kert, hamuban* (1965) találtam igazolást ahhoz a meggyőződéshez, hogy lehetünk egyszerre hűségesek a személyes földrajz és történelem primer vidékeihez, és ápolhatunk kapcsolatot a globális kulturális mozgalmakkal.

Ezt a fajta patriotizmust feltétlenül el kell választani a nemzetállamtól. Vissza kell szorítani forráshelyére, a vidékre és annak lakóira, akikkel valódi és nemcsak kigondolt kapcsolataink voltak és vannak. Hogyan lehetséges ez? Kiš azt tanácsolja, hogy figyeljünk oda a helyi eseménykrónikákra és azoknak az életrajzára, akik még mindig azon a vidéken élnek. A helytörténet ugyanis mindig része a világtörténelemnek. Joggal ünnepelhetjük a köztünk lévő különbségeket, de nem mint valami véletlenszerűt vagy lényegtelenet, hanem mint a különböző világlátásokét. Ez adhatna lehetőséget az abszolút értékekről való töprengésre és ezáltal a felismerésre, hogy mit osztunk meg a többiekkel.

Danilo Kiš jól tudta ezt: „...tudatában kell lennünk annak, hogy az irodalom, a költészet a barbarizmus gátja, és hogy a költészetnek, ha talán nem is »nemesíti az érzékeket«, valamilyen szerepe mégiscsak van: némi értelmet ad a létezés hiúságának.

Továbbá, legalábbis az antropológiai tényállás szerint, mi is az európai népek családjához tartozunk, zsidó-keresztény, bizánci és török hagyományainkat tekintve pedig jogunk van e kulturális közösségbe kapcsolódni, ugyanolyan jogunk, mint másoknak, ha nem több.” Ilyen kozmopolita látomásból és reflexióból merítettem a bátorságot, hogy megpróbáljak ellenállni a nacionalista köldöknézésnek éppúgy, mint a „globális állampolgárságról” való jámbor neoliberális álmodásnak. Az identitás koncentrikus körei végül is a közösség tapasztalataiba plántált, a helyi, a nemzeti és a regionális kultúrák áramlatain keresztül terjedő énképekből fakadnak.

E koncentrikus körök forrásait, melyekben a kozmopolitizmus megterem, és ahol leledzik, meg lehet találni már az antik világban, az egyénre és a többiekkel való szolidaritására helyezett hangsúlyokban. A középkorban az egyház volt a közvetítő a szolidaritás terén, noha csak a hívekre korlátozta tevékenységét. Ez a szemlélet nem fejezett ki szükségszerűen morális aggodalmat. A középkori társadalmi szolidaritás úgy szolgálta a kizsákmányolás feudális formáit, ahogyan az egyetemes összefüggés víziója hajtott hasznot a nemzetközi kereskedelemnek „a felfedezések korában” és az új földrészek gyarmatosítása idején.

A reneszánszban ismét feléledt az ókor szekuláris szemlélete az individualizmussal együtt. A kozmopolita tudat megerősödéséhez a felvilágosodás hozzáadta a racionálisan gondolkodó egyén jelentőségét is. A kozmopolita, mint gondolkodó lény ugyanis tevőlegesen szembeszáll azzal, hogy pusztán elfecsérelje identitását. Hamar megsejti, hogy nem kell félnie a máságtól, hanem ez az, ami nem tűri annak rögzülését, voltaképp megmentő, mivel az identitás ugyanannyira időleges, mint amennyire tétova.

Itt azonban a kozmopolitizmus vitába száll a nacionalizmussal, mint a stabil identitás fikciójával. A nemzeti azonosságtudat ugyanis egy csak az egyén énjének számos rétegéből, még ha a vezető rétege is. A nacionalizmusnak, akár a kozmopolitizmusnak, sok alakváltozata létezik. Míg a kozmopolita magatartás egyik lényegi jellemzője kapcsolatos az egyetemes jogokba és a szabadságba vetett hittel, a másik, nem kevésbé fontos jellemzője, a relatív viszonyok szaporodása és azok mindig csak időleges természetének tudomásulvétele. Tágabb értelemben tehát mondhatjuk, hogy a kozmopolitizmus erkölcsi energiáit és előre való irányultságát például az univerzális emberről szóló elképzelésből meríti, míg a nacionalizmus mindig visszatekint, és a múlt győzelmeinek vagy vereségeinek emlékéből merít erőt.

A nacionalizmus ereje ugyanis fellépésének és lényegében érzelmi üzenetének az egyszerűségében rejlik. Mivel a nacionalizmus intellektuálisan

nem igényes doktrína, igen egyszerűen lehet propagálni: ez a sikerének a titka. Minden ember spontán odaadással viseltetik tájak és emberek iránt, melyekkel gyermekkor óta kapcsolatban áll. *Ha felnyitnánk az embereket, tájakat találnánk bennük*, fogalmazott pontosan Agnes Varda francia filmrendező. Hogy ezt a lokális odaadást kiterjeszteni más tájakra, más emberekre, csak mert ugyanazt a nyelvet beszéljük és ugyanazon tetszőlegesen meghúzott határokon belül élnek, valóban használnunk kell a fantáziánkat. Pontosán ezt érte el sikeresen a nacionalizmus ideológiája. A XIX. században ment ki a divatból a „békaperspektíva”, melyben az egyes vidékek és regionális közösségek érzelmileg-szemléletben megértik egymást. Az újságok, regények, enciklopédiák, almanachok és statisztikák tömegei, melyeket az újonnan támadt nemzetállamok elitjei előállítottak, gondoskodtak a nyilvánosság számára arról a „madártávlatról”, melyben az embereknek, akik addig a környezetükben élő többi emberrel többnyire a szemtől szembe közvetlen kapcsolatokat szokták meg, hirtelen meg kellett tanulniuk, hogyan ismerjék fel egy új, nemzeti közösség elvont és megkülönböztető jegyeit.

A tulajdon érdekeiket féltékenyen őrző nemzetállamok hagyományai tehát olyan mélyek, hogy bennük lakozik a kelet-európai népeknek az európai demokráciák iránti bizalmatlansága is. A *müncheni szindrómával* szembeni ellenállás a közös nevezőjük: Chamberlaine angol miniszterelnök megátalkodott, pusztító közönye Kelet-Európa „messzi idegen országainak” sorsa iránt 1938-ban, mint alkalmazkodás a náci erőszakhoz, amely nyugodtan bekebelezheti a Keletet, ha a Nyugatot békén hagyja, úgy irányította Nyugat-Európát, hogy az később a volt szovjet lágér országait is cserbenhagyja. Emlékezzünk 1956-ra és a kudarcba fült antikommunista magyar forradalomra, 1968-ra és a reformista emberarcú szocializmus elfojtott cseh reményeire meg 1980/81-re, a lengyel Szolidaritás mozgalomra, mely perdöntő európai segítség nélkül szállt szembe Jaruzelski tábornok katonai kormányával, mint Jacques Rupnik figyelmeztetett józanul *Keleti terjeszkedés* című írásában.

A kozmopolitizmusból talán valóban hiányzik az érzelmi vonzerő, amely megvan a nacionalizmusban, de bizonyos erkölcsi súly birtokában mégis a javára billen a mérleg. A kozmopolitizmus nagyrészt az egyén etikai elhatározásának dolga. Talán ez az egyik fő oka, hogy a kozmopolitizmus nem vonz tömegeket. Biztos vagyok azonban, hogy meg kell erősíteni, ha közösségeinkben a pusztta túlélésnél értelmesebben és biztosabban akarunk élni. Igazat adok Adam Meluccinak, aki *A különbségek együttélése* című írásában így figyelmeztet: „Az elviselhető jövőbe vetett remény a közös fennmaradás irányában ható erkölcsi nyomás és tulajdon sajátos és korlátozott elhelyezkedésén, vagyis a világban való *jelenlétünk* kombinációján nyugszik. Ez annak tudomásulvételét követeli tőlünk, hogy az életünk nem öncélú, hanem elválaszthatatlanul össze van kapcsolva a földgolyó minden lakójának a sorsával,

és csakis közösen, velük együtt hozhatjuk létre a méltóság és az emberiesség világát. Ezt csak akkor tehetjük meg, ha valóban mi magunk leszünk. A kozmopolita globalizmus és a patrióta lokalizmus eszerint a világ pillanatnyi szituációjának két elválaszthatatlan eleme. A kettő közötti feszültség feloldhatatlan.”

A kozmopolitizmust tehát interkulturális jogosítványokkal kell felruházni. Eszerint az egyén kifejezőmódja a más nyelvekkel és kulturális hagyományokkal kölcsönösen megtermékenyülve erősödik. A kultúrák közötti jogosítványok a megismerés kíváncsiságán és ugyanakkor az *együtt-érzés* és a *bele-érzés* képességén alapulnak.

A kozmopolitizmus mint szellemi perspektíva a kultúrák közötti jogosítványokból ered, és legkönnyebben művészi metaforákban nyer kifejezést, melyeknél a „másik világába” való beleélés szükséges feltétel. Formális-jogi megfelelőjét fellelhetjük az állampolgári identitás fogalmában, melyet teljességgel csak a demokratikus politikai rendszerben lehet kialakítani. A tudatos elhatározás, hogy az egyén elfogad egy bizonyos állami identitást, különbözik ugyanis a „természetes” etnikai identitás kényelmétől. Ahelyett hogy pusztán a különböző nemzeti hagyományok iránti liberális tolerancián alapulna, a társadalmi identitás e hagyományok iránti tiszteletből és ezek aktív kinyilvánításából ered. A liberális tolerancia felfedi tulajdon passzív természetét; egyszerűen megengedi ugyanis a többieknek, másoknak és a különféle hagyományoknak, hogy kölcsönös közönyben létezzenek egymás mellett. Mint ilyet el sem lehet különíteni a paternalista magatartástól, mely mellőngetve büszkén hirdeti tulajdon felsőbbrendűségét. A kozmopolitizmus másfelől tevélegesen összeköt, de nem próbál egységesíteni. Ugyanis a más tradíciók iránti nyílt érdeklődésből fakad.

Feltételezem, hogy az igazán kozmopolita személyiség gond nélkül elfogadja a máságot, miközben nem akar lemondani nemzeti környezetéhez fűződő egyéni kötődéseiről. Ilyen fajta kozmopolitizmussal találkozunk például bizonyos szerzők életművében és életrajzában, mint James Joyce, Pablo Picasso, Rainer Maria Rilke, Samuel Beckett és Paul Celan. Sőt állíthatjuk, hogy állampolgári identitásuk lényegében véletlenszerű volt. A racionális állampolgári identitás mint egyéni választás dolga ugyanis élesen elkülönül a „természetes” etnikai identitástól, hiszen a különbözőségek republikánus tiszteletben tartásán és azok kinyilvánításán alapul. Az állampolgárság etnikai szempontból semleges felfogásán alapuló kozmopolitizmus hozzájárul a „természetes”, az „öröklött”, a „valódi” identitások állampolgári identitássá való átalakulásához. Ez az általános törvényeken alapul, amelyeket szabad és egyenjogú egyének szabadon fogadnak el.

Ilyen szempontból a kozmopolitizmus lehetővé tesz némi, az elemzéshez feltétlenül szükséges distanciát, ha ugyan nem emiatt szegényebb érzelmi és

etikai érzékenységgel, ahogyan azt a kiválasztott közösség szövetsége tartalmazza. Valójában választásról van szó és nem csupán magától értetődő biológiai „adottságról”. Nemcsak az állampolgárság kiválasztásáról, hanem a sokkal megfoghatatlanabb közösségről is, melyben él az elvont, de egzisztenciális szempontból szükségszerű eszme, hogy embernek lenni nemcsak jog, hanem felelősség is. Ilyen felelősséget vállal a boszniai háborúban élete kockáztatásával is a lakosok nagy hányada, mely az ellenséges csapatok elől rejtegette a másik, az üldözött és démonizált közösség tagjait. A kozmopolitizmus tehát nem kizárólag azok sajátja, akik a nemzetközi reptereket vallják ideiglenes lakhelyüknek.

Mivel mindannyiunkat, akik szívesen működnének együtt ilyen közösséggel, az a valóban már csak halvány remény védhet meg, hogy a divatáramlatokban és ideológiákban való kételkedés ellenállást kínál a *status quo* elfogadásával szemben, és megakadályozza, hogy közömbösen fogadjuk a rossz megannyi arcát, mint a mindennapok megkerülhetetlen alkotórészét. A lengyel esszéista és a *Café Europa* nomád íróegyesület hajtóereje, Krzysztof Cyszewski *Bosznia fájdalmasan a mienk marad* című írásában úgy fogalmaz, hogy mi, 1960 körül született írók vagyunk „a bosnyák nemzedék”. Igaza van. De annak a nemzedéknek nincs felhatalmazása a biológiai kizárólagosságra, amely erkölcsileg és politikailag hátborzongatóan komor égbolt alatt formálódott, ahol a szarajevói Városháza állt a pusztító 1992. augusztusi bombázásig, benne a Nemzeti és Egyetemi Könyvtárral. E nemzedéket a hidegháború végén és a kommunizmus alkonyán mindenekelőtt kettős vereség sújtotta, melyet sok gondolkodó ember magára vállalt: a gonosz elutasításának kudarca, mely Jugoszlávia széthullása idején véresen az arcunkba csapott, és minden olyan illúzió meghasonlása, hogy szükséges a közjó keresése. Erről nagy áron tanított ki bennünket éppen Szarajevó ostroma, a srebrenicai tömeggyilkosság és Bosznia-Hercegovina szétszakítása, mely a legsebezhetőbb módon testesíti meg a nemzetek feletti eszmét, a jugoszlávizmus eszméjét.

Mivel magam is a „bosnyák nemzedék” tagja vagyok, nem csoda, hogy az Európai Unióról, a szlovénok új, „tágabb hazájáról” szóló elmélkedéseimet átítatja az én jugoszláv gyermekkorom mostanra szétzúzott kulturális, nyelvi és vallási mozaikjának fájdalmas emléke. Ugyanakkor a mozaik egyes darabkái életben maradtak a részleges nemzeti szuverenitás politikai keretében, melyben az alkotmányos tagok az egykori közös országban a Szerbek, Horvátok és Szlovénok Királyságától a Karađorđevićok unitarista és Tito szövetségi Jugoszláviájáig önállóan rendezték be bizonyos, ugyan szűkösen megszabott élettereiket.

A volt Jugoszláviákban a sajátos nemzeti identitások megérték, hogy a belgrádi udvar példaképe a francia centralizmus és az unitarista állam politika volt. A demokratikus rend hiányától függetlenül éppen a nemzeti ha-

gyományok sajátos különbségei szavatolták, hogy mi, szlovénok törvényesen kitarthattunk a nemzeti autonómiához való jogunk mellett egészen az egykori szövetségi állam 1991. évi széthullásáig. Ha elhallgatom is az egységes jugoszláv nép és az integratív jugoszlávság létrehozásának fantazmáját, amely visszanyúlik egészen a XIX. század első felébe, Ljudevit Gaj és Stanko Vraz terméketlen illírizmusáig, egy szót sem szólok a védekező s ezzel a „jóindulatú” nacionalizmus önelégült ideológiájáról, mely a mai független Szlovéniában széles körű társadalmi elfogadottságnak örvend, jó adag biztonsággal állíthatom, hogy – ha más nem – ez a többi néppel közös fedél alatt megszerzett történelmi tapasztalat tápot adott a reménynek, hogy a szlovén nemzet értelmes életet élhet az új, „tágabb hazában”.

Egykori „tágabb hazánk” ellentmondásos öröksége azonban nem múlik el egykönnyen. Jugoszlávia erőszakos szétesése hozta a XX. század utolsó, illetve a XXI. század első háborúját, ahogyan a tömegkommunikációs eszközök gyakorta leírták a NATO 1999. évi, Kosovo és Szerbia elleni légitámadásainak idején a Balkán háborús tűzfészket. A nemzetközi nyilvánosságnak a volt Jugoszlávia területén zajló események iránti érdeklődése mára persze lelohadt, hiszen szeptember 11-e és az Afganisztán majd Irak elleni amerikai támadás áthelyezte a világproblémák tűzfészket.

Ma írni a Balkánról és Európáról, a XXI. század elején, mely a jó (Európa, Amerika, a Nyugat) és a rossz (az iszlám világ) megújított manicheusi beszédével új fenyegetést hoz az emberi méltóság ellen, ezért nem a totális rendszerek végéről, hanem inkább azok alkalmazkodó újjáéledéséről való írást jelenti. Közép- és Kelet-Európában hozzájárult ehhez a kommunizmus lelki alakzatainak a nacionalista öltözékben való kozmetikázott újraéledése, és ebben Szlovénia sem kivétel. Ilyen szempontból bizonyára teljességgel átlátható, miért kell megőrizni emlékezetünkben a szerb elitnek és a népnek a közelmúltban arra irányuló próbálkozásait, hogy ágyúkkal próbálják letörölni a Balkán arculatáról a kulturális mozaik fontos elemeit.

Szerintem fontos az emlékezet ilyen szerepe. Enélkül e területeken elbukik minden próbálkozás az egymás tájékoztatására, a megismerésére, a diskurzus hagyományának megújítására. E tradíció formálásának módjai, mely tradíció nem írható le kozmopolita hagyományként, az utóbbi évtizedben sok kegyetlen megpróbáltatásnak voltak kitéve, az ignorancia és az arrogancia falához állítva. De engem az akarat optimizmusa vezet, hogy e módzatok a nagy európai integrációk korában szükségesek, bár értelmem pesszimizmusa figyelmeztet, hogy nem szabadok.



# Titkosan megrendezve

Interjú Szorcsik Krisztával, Mezei Kingával és Nagypál Gáborral

*A budapesti Bárka Színház decemberben bemutatott Hamletjét Tim Carroll, a londoni Globe Színház főrendezője vitte színre. A „színházi kísérlet” műfajmegjelölésű előadás sok furcsasággal bír. Nem különül el például a nézőtér és a játéktér, a dobogókból álló, kör alapú emelvényen a nézők tetszőleges helyre tehetik székeiket, de a színes rongyszőnyegek által kijelölt utaknak szabadon kell maradniuk – ezen folyik ugyanis a játék. A tér főle szimbolikus világtojásként kifeszített, közepén lyukas fehér ponyva alatt végig totálfényben zajlanak az események. A színészek saját ruhájukban játszanak, kelléket és zenét – előzetes kérés alapján – a közönség hoz. A címszereplő Balázs Zoltán kivételével a színészek számára sorsolással derül ki, hogy a lekettözött vagy letöbbszörözött szerepekből aznap este ki mit játszik.*

Mezei Kinga *Ophelia* vagy *Fortinbras*, Nagypál Gábor *Horatio*, *Laertes*, *Rosencrantz* vagy *Guildestern*, Szorcsik Kriszta pedig *Gertrud* vagy a *Színészkirálynő* szerepében látható estéről estére a nagy sikerű produkcióban. Az Újvidéki Színházból a *Bárkába* szerződött három színésszel február végén beszélgettem.

*Az előadás dramaturgiáját több szempontból is a véletlen szervezi. Hogy lehetett erre felkészülni? Hogyan zajlottak a próbák? Mire figyelmeztetett benneteket Tim?*

Sz. K.: Koncepciója alapvetően az improvizációra alapult, ezért nem hagyományos próbafolyamat volt. Nem tartottunk olvasópróbát, nem elemeztük a karaktereket, nem rendelkezünk le a jeleneteket. Minél gyorsabban és pontosabban meg kellett tanulnunk a szöveget, de nagyon sokáig csak játszottunk.

M. K.: Rengeteg gyakorlatot csináltunk, amelyekkel Tim állandóan helyzetbe hozott bennünket.

N. G.: Azt persze elemeztük, és mindig szem előtt is tartottuk, hogy miről szól a darab, az adott jelenet, és hogy azon belül az egyes szereplőknek honnan hová kell eljutniuk. Tim végig azt sulykolta belénk, hogy ezek a célok Shakespeare által nagyon pontosan meg vannak határozva, és minden körülmények között adottak. A szövegelemzés tulajdonképpen ezek rögzítésére vonatkozott. Abba már nem mentünk bele, hogy a szereplők milyen karakterek.

Sz. K.: Timet ez annyira nem érdekelte, hogy én megkaptam az anya, Gertrud szerepét. Azt mondta, ne foglalkozzak azzal, hogy a címszerepet játszó Balázs Zoltánnal egykorúak vagyunk, a szerepek közötti viszony a lényeg.

*Ezek a gyakorlatok a szövegbeli helyzetekhez és viszonyokhoz kapcsolódtak?*

N. G.: A gyakorlatoknak közvetlenül nem volt közük a szöveghez, inkább a képesség- és személyiségfejlesztést szolgálták. Például amikor minden megszólalás előtt el kellett mondanunk, hogy „Én itt vagyok, te ott vagy”, nemcsak koncentrációs feladatként működött nagyon jól, hanem a saját és a partner helyzetének, a kettőnk közötti aktuális viszonyoknak a tudatosítására is felkészített. Emellett a közlés mint szándék és meggyőzés képességét is fejlesztette, erősítette. Egy idő után ugyanis annyira automatikusan jött a segédmondat, hogy már nem arra figyeltél, hogy ne felejtse el mondani, hanem az tudatosult benned, hogy a másik „ott van”, te meg „itt”, és hogy a szavaidnak, a valódi közlendőnek el kell jutnia hozzá.

*Azt lehetett látni, hogy ebből miként lesz előadás?*

Sz. K.: Bár fölmerült bennem, hogy ez a sokféle gyakorlat hogy fog előadással összeállni, és a rengeteg szereplő hogyan fog viszonyokba rendeződni, kétkedésem hamar elmúlt. A feladatok ugyanis annyira jók voltak, és oly biztosan mutattak valami felé, hogy egy idő után feltétlen volt bennem a bizalom. Láthatatlan erők működtek, amelyekkel Tim szinte titkosan megrendezte az előadást.

N. G.: Én sokkal tovább voltam szkeptikus, mint Kriszta. Még a főpróbahéten sem tudtam elképzelni, hogy ez a játék egy háromórás előadással fog összeállni. De Tim fölkészített bennünket arra, amire nem lehet fölkészíteni. Olyan hihetetlen módon találta ki az egészet, hogy nem vettük észre: vezetve vagyunk. Miközben mindent szabad volt, és mindent szabad.

*Amellett, hogy „mindent szabad”, voltak-e, vannak-e más játékszabályok?*

Sz. K.: Vannak. Ha például egy helyzetet sikerült megoldanod, akkor azt a következő előadásban nem ismételheted meg. Így állandóan arra kell

törekedni, hogy az adott szerepen belül más és más megoldások szülessenek, s ez nagy kihívás.

N. G.: Tim soha nem mondta azt, hogy valamit nem szabad. Ha olyan megoldás született, amely nem jól sült el a próbán vagy az előadáson, akkor sem azt mondta, hogy nem lett volna szabad megcsinálni vagy rossz megoldás volt, hanem azt, hogy rossz döntésnek bizonyult. Soha nem bírált bennünket, hanem megpróbált ötleteket adni ahhoz, hogy az adott szituációban mi lehet a jó döntés.

Sz. K.: Nem engedte, hogy értelmezzük a jelenetet, hogy azt keressük, minek mi az előzménye vagy következménye. Azt kérte, menjünk be a térbe, és kezdjük el.

*Milyen volt a közönséggel való találkozás? Ha jól tudom, nyilvános próbákat nem tartottatok, holott az előadásnak a nézőkkel való játék legalább olyan fontos eleme, mint a történet elmesélése.*

N. G.: Azt nem lehetett előre látni, hogy az előadásnak ez a része hogyan fog működni. Nem gondoltam, hogy a közönség ennyire be lesz vonva a játékba. De ez előadásonként is változó. A néző ugyanolyan szükséges velejárója az egésznek, mint bármi más. Nekem a legkisebb gondom is nagyobb annál, minthogy a nézőkre koncentráljak. A társaimra figyelek, hogy mi hogyan reagálunk egymásra. Őszintén szólva, az sem a próbákon, sem az eddigi előadásokon nem nagyon izgatott, hogy a közönséggel hogyan fogok bánni. Sokkal érdekesebb az, hogy az adott estén a színészek miként hatnak egymásra. Ez továbbra is teljesen kiszámíthatatlan.

Sz. K.: Az viszont nagyon érdekes, hogy mivel közel vagyunk a nézőkhöz, és az előadás nincs bevilágítva, azaz végig totálfényben zajlik, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a közönség reakcióit.

N. G.: „Arcba unatkozza magát” a néző, ha „hasa van az előadásnak”, ha laposodik...

Sz. K.: És ezek a reakciók sokkal közvetlenebbek, mint más előadásokon. Az emberek nagyon nevetnek, ha valami tetszik nekik, és nagyon sírnak, ha valami megérinti őket. És nagyon tudnak unatkozni is. Mintha ez az előadás lerombolta volna azt a felesleges sznobizmust, ahogy az ember a színházban viselkedik. Itt köhögnek, tüsszögnek, pusmogznak, helyezkednek, adogatják a tárgyaikat, és ez mind hozzátartozik a produkció teljességéhez.

*Kellékekkel próbáltatok?*

M. K.: Csak a próbafolyamat végén. Inkább az volt a fontos, hogy mindenki oda-vissza, középről elkezdve is biztosan tudja a szerepét. Tim csak

a főpróba előtt hozott be néhány kelléket, vagy ekkor történt meg, hogy a levetett cipőinkkel kellett játszani.

*Ehhez képest „éles helyzetben” legalább száz kellékkal találjátok magatokat szemben. Van arra mód, hogy előre gondolkodjatok és a szöveget figyelembe véve válasszatok tárgyat, vagy véletlenül vesztek el a nézők kezéből valamit?*

M. K.: Nem lehet előre gondolkodni, mert ha kinézel valamit, azt vagy valaki elveszi, vagy elveszted szem elől, mivel a közönség minden felvonás előtt a tér másik helyére költözik, és pont akkor nem találod meg, amikor kellene. De az is előfordul, hogy mire az adott jelenetre sor kerül, már teljesen más irányt vett az előadás, amihez a kinézett tárgy nem is illik. Jó kelléket többször is be lehet vinni a játékba, ennek viszont szabályai vannak.

*Mik ezek a szabályok?*

Sz. K.: Nem jó, ha egy kellék túl gyorsan visszakerül a játékba. Nem tilos újra behozni, de figyelni kell arra, hogy köthető legyen, hogy ugyanabban a „szellemiségben” jöjjön vissza.

M. K.: Nagyon izgalmas, ha egy-egy tárgy úgy kerül vissza a játékba, hogy „története” lesz, egymásra rakódnak a hozzá kötődő jelentések, és ezek motívumszerűen végigkísérik az előadást. Néhányszor sikerült egy-egy gondolatot így végigvezetnem. Az Ophelia–Polonius jelenetben például egyszer „az apám” diót tört, és azt ette. Az örülési jelenetnél megtaláltam a tányért a félig megtört diókkal, és azokat osztogattam a nézőknek a szövegbeli virágok helyett. Ebben benne volt a meghalt apám emléke, de a meddőség és a szerelemről, az életről való lemondás is – mivel a dió a férfiaság jelképe, azzal együtt mintha a szeretett férfit, Hamletet is szétosztogattam volna. A másik emlékezetes élményem pedig az volt, amikor Hamlet egy hatalmas vázát hozott be abban a jelenetben, amikor számon kéri rajta Polonius halálát. Ekkor a tárgy urnaként szerepelt. Amikor szintén az örülés-jelenetre mentem be, megláttam egy szék mellett az ott hagyott vázát, aztán bevitettem abban a jelenetben, amelyben Laertes is szembesül a húga állapotával. Álltam előtte a hatalmas vázával, amiben „benne volt az apánk”. Emellett még virágok is voltak az oldalára festve, amiket „osztogathattam”.

*Az is szabály, hogy a tárgyak ne a megszokott funkciójukban kerüljenek be a játékba? Bármilyen tárgy lehet bármi? A Hamlet-előadások kanonikussá vált kellékei – mint például a koponya – tabunak számítanak?*

M. K.: Nem, sőt arra kell törekednünk, hogy ha valamelyik néző például furulyát hozott, akkor azt a fuvolás jelenetnél használjuk, ha van valakinél koponya, akkor azt a Yorickről szólóban. Az előadás nem akar szándékosan furcsa lenni. Ha csak azért nem használnánk kardot a vívásnál, mert az

nem elég nagy poén, akkor öncélú lenne, és nem is működne a dolog, mert nem a tárgyakon van a hangsúly, azoknak csak szolgálniuk kell az előadást. A lényeg nem a furcsálkodás, hanem hogy a nézők által hozott kellékekkel játsszuk el a Hamlet-történetet. Ha plüssmacit hoznak, akkor kénytelenek vagyunk azzal eljátszani a koponyát.

N. G.: Viszont, ha a néző olyan kelléket hoz, amely benne van a darabban, akkor annak az a szépsége, hogy eltalálta, mire van szükségünk. Mit nem adnék például, ha egyszer rendes papír lenne a levél, amit Horatióként föl kell olvasnom. Végére is mindent föl lehet olvasni – olvastam már a pláfont is...

*Az előadás elsődleges célja, hogy elmesélje a Hamlet-történetet. A furcsaságaiival azonban sok minden másról is szól. Rákérdez például a színházi működés mibenlétére. Nézőként folyamatosan szembesít a színházhoz, a játékhoz, a játékossághoz való viszonytal...*

M. K.: Az előadás sok mindenről szól, és pont ez az izgalmas benne. Persze, hogy el kell mesélni a Hamlet történetét, de ezenkívül minden este ott a lehetőség, hogy a színész saját magán keresztül mutassa meg az adott helyzetet. Ez más előadásokban is így van, itt viszont kifejezetten rájátszhat erre – sokkal inkább láttathatod magad. Játszhatod magad, a kötött szövegen átengedheted, átszűrheted saját problémáidat.

*Színészként mi mindennel szembesít ez a játék?*

Sz. K.: A színésznek amellet, hogy tehetséges, bölcsnek és okosnak is kell lennie, hogy helyzetét minden szituációban fel tudja mérni, hogy ne önmaga megvalósítására törekedjen, hanem célirányosan vigye a cselekményt előre. Mert úgy vannak kialakítva a szabályok, hogy ez rajta áll. Az embernek tudnia kell lemondani önmagáról, miközben önmagán keresztül kell láttatnia mindent.

M. K.: Ez alázatot és lemondást követel. Folyamatosan le kell mondanom az ötleteimről, hogy működhessen az előadás. Illetve másként kell játékba hoznom azokat – nem kívülről, hanem mindig a partner ötleteihez viszonyítva. Ezért kell nagyon figyelni egymásra. És ehhez alázat kell. Hogy észrevegyem a másik impulzusait, javaslatait egy-egy szituációra.

N. G.: Pedig közben mennyi minden csábít! Például a kellékek. Meglátsz egy jó tárgyat, már vinnéd is a játékba, de ha előre gondolkozol, nem veszed el, mert tudod, hogy egy kard például milyen jól jön majd a párbajjelenetben. Vagy beérkezel egy szituációba, adott egy hangulat, amelyre szíved szerint rácsatlakoznál, a szereped szerint azonban nem teheted. Ugyanis bármi történik, azon a csapáson kell menned, amelyen a történet halad. Ehhez végig nagyon ésnél kell lenni.

*Többnyire bent vagytok a térben, és követitek az előadást. Ilyenkor kívülállóként, nézőként nézitek a történéseket, vagy készültök a következő jelenetre?*

M. K.: Nem lehet készülni, mert ha kitalálsz valamit, az biztos, hogy érvényét veszíti, mire sor kerül a jelenetre, hiszen pillanatonként változhat a játék. Én azt szoktam figyelni, hogy akivel jelenetem lesz, milyen irányba indult el, milyen hangulatokat él meg, aznap este épp milyen figura. Erre aztán vagy rácsatlakozom, vagy ellene megyek.

Sz. K.: Én teljesen bele tudok feledkezni az előadásba – főleg ha a Színeszíráltnő szerepét játszom, mert ekkor kevesebbet vagyok „színpadon”. Figyelem a többieket, és az a legizgalmasabb, ahogyan a színészi játékban az adok-kapok viszonyok lezajlanak. Hogy el tudják-e fogadni a partnerek egymás felajánlásait, vagy sem, illetve, hogy ezt hogyan teszik. Hogy rá tudnak-e csatlakozni egymás döntéseire, vagy nem.

*Mondanátok példát?*

N. G.: Számomra a szigetelőszalagos jelenet volt a legemlékezetesebb, amikor nem működött, vagy nem jól működött a partnerek közötti adok-kapok viszony. A Hamletet játszó Balázs Zoltán a „lenni vagy nem lenni”-monológ közben egy nézőt arra kért, hogy fehér szigetelőszalaggal tekerje be őt. Amikor a következő jelenetben megérkezett hozzá az Opheliát játszó Varga Gabi, a lányt is magához kötöztette. Egy ideig jól működött a jelenet, ám amikor Hamlet nem engedte, hogy Ophelia érvényesítse abbéli szándékát, hogy kibontsa magukat a kötözésből, hanem egyre szorosabbra fűzte a szalagot, már akadályozta a játékot. Mozdulni sem tudtak, és mind az ő, mind a nézők figyelmét az kötötte le, hogyan fognak kimászni a helyzetből, és fizikailag is megszabadulni a szalagtól. A jelenet pedig közben nem szünetelt meg.

*Az előadás látszólag új dolgokkal kísérletezik, amikor interaktív helyzetbe hozza a közönséget és a színészt. Az egymással való játék azonban mégiscsak hagyományos szerepeket rögzít. Szabadság ugyanis meghatározott keretek között van. Benneteket a szöveg irányít, a nézőt pedig a színházi helyzet korlátozza. Senki sem csinálhat bármit.*

Sz. K.: Lehet, hogy a néző nem csinálhat bármit, de ebben az előadásban sokkal többet tehet, mint más esetben. Hacsak nem kimondottan a nézőre kitalált előadásokról beszélünk. Ez a helyzet ugyanis annyira közel hozza a nézőt, hogy tényleg nincs „negyedik fal”. Nem úgy néznek bennünket, mint ha tévét néznének, hiszen ott vannak mellettünk, hozzánk tudnak érni, ha akarnak – és néha meg is teszik. Mi is hozzájuk érünk, használjuk, provokáljuk őket. És ez – ha kötött is a forma –, olyan óriási élmény, amelyre „hagyományos” keretek között nincs lehetőség.

*A közönség nagy része szinte euforikus állapotba kerül az előadás hatására. Sokan úgy nyilatkoznak, hogy szeretnék újra látni és átélni. Az „itt és most” megismételhetetlenségének varázsa is folyamatos újranézésre csábít. De mi az oka annak, hogy a tapasztalatok szerint a másodszori vagy harmadszori megnézés gyengíti az élményt?*

Sz. K.: Talán az, hogy a néző minden este szenzációra vár. Nemcsak arra, hogy minden egyes *Hamlet* más legyen, hanem arra is, hogy felülmúljuk azt, amit már látott. De az előadás természetes velejárója a véletlenszerűség és az esetlegesség. Könnyen előfordul, hogy annál a jelenetnél, amelyet tegnap nagyon jól sikerült megoldanunk, ma nem találjuk fel magunkat. Nem találunk ugyanolyan jó kelléket, mint előző nap, így a jelenet sokkal kevésbé lesz „cirkuszi mutatvány”. Ha pedig inkább „önmagáról szól”, semmint a helyzetről, az a közönség figyelmét kevésbé köti le.

N. G.: A néző valószínűleg beleszeret bizonyos pillanatokba, megoldásokba, amelyeket azután vár a következő előadáson is. Felemeljük az ingerküszöbét, és ha annak mégsem tudunk megfelelni, csalódik. De van egy másik nézői „elvárás” is: *mindenki* tudja, hogy a színházban egy előadás sokáig készül, és mindent előre megbeszélnek benne. Itt viszont a néző egyszerűen nem hiszi el, hogy nincs „megbeszélve”. Szkeptikus, ezért újranézéskor keresni kezdi az ismétlődéseket, ami más irányba tereli az érdeklődését.

M. K.: Az egyik kritikus azt írta, hogy ugyan jól működik a véletlenszerűség, és minden előadás más, de az egérfogó-jelenet a különböző előadásokon kísértetiesen hasonlóan tűnik. És ez így is van. Rátapintott a lényegre, csak rossz felől közelítette meg. Tim ugyanis ennél a résznél azt akarta, hogy ha minden variábilis és improvizatív, ez az egy jelenet – amely valóban színház a színházban – rögzített legyen: a színészek zenével kísért, kötött koreográfiájú maszkos némajátékként adják elő az öreg Hamlet megöletésének történetét.

*Számotokra az improvizáció felszabadító játék, vagy inkább kötöttség?*

N. G.: Ó, nekem már volt hatalmas nyűg is! Amikor már az előadás elején azt éreztem, hogy jobb lenne, ha felállnék, és bevallanám: ma este részemről ennek nincs semmi értelme. De voltak fantasztikus játékélményeim is, amikor tényleg tobzódtam, és úgy éreztem: holnap is színész akarok lenni. Ez más előadásoknál is így van, itt azonban minden sokkal végletesebb: nagyobb a kínlás, hogy ne derüljön ki, ha rossz napod van, és intenzívebb az élmény, ha jó.

*És ha bent vagy a térben jelmezek nélkül, a saját ruhádban, az aznap esti hangulataidra és ötleteidre hagyatva, mennyire tudsz „szerepbe kerülni”, és mennyiben maradsz önmagad? Ha felállsz és elkezded a jelenetet, elsősorban Nagypál Gábor látod, vagy Horatiót?*

Sz. K.: Nem is jut időd ezen gondolkodni.

*De ha a partnertől teljesen váratlan, „szerepen kívüli” reakciót kapsz, amelyre nem lehet nem „privátból” reagálni? Mint amikor például Hamlet, majd egy néző is tojásokat vert szét Claudius fején... A trónbitorló, gyilkos király megalázása volt csupán, vagy az őt játszó színésze is?*

M. K.: Ilyen esetben nyilván a játékon belül is megdöbben az ember, meg civilként is. Nem tudsz mit csinálni, mert akár tetszik, akár nem, a fejedon szétloccsant egy tojás. És az első reakció, mivel nincs kötött forgatókönyv, mindig személyes. Máshogy fog reagálni ugyanarra Nagypál, máshogy Kriszta stb. De nem szabad teljesen kívülre kerülni, kiesni a játékból. A problémát mindig a szerep lehetőségein belül kell megoldani.

Sz. K.: Volt, amikor nem sikerült megoldanom egy helyzetet. Egyed Attila Claudiusa mellett Gertrudot játszottam. Az utolsó felvonás párbaj-jeleneténél, amikor a szöveg szerint a királynőnek Hamlet szerencséjére kell innia a mérgezett pohárból, a király megpróbálja ezt megakadályozni. Attila fizikailag annyira erősen lépett fel, hogy én, mint Szorcsik Kriszta ezzel nem tudtam mit kezdeni. Hosszú percekig birkóztunk, én közben aggódtam, hogy mi lesz a jelenettel, mitől tudok meghalni, meg attól tartottam, hogy a partnerek azt hiszik: elfelejtettem a szöveget. Végül dühömben lekevertem egy pofont a királynak, és kiittam a „mérget”. Utána viszont arra a következőre jutottam, hogy ez egyikünk részéről sem volt jó döntés, mert kiléptünk a szerep kereteiből, holott az előadás nem a mi privát erőviszonyainkról szól.

N. G.: A pofon azért is volt rossz döntés, mert egy nagyon fontos játékszabályt szegtél meg vele. Ugyanez történt a tojásos jelenetben, de számos más alkalommal is: elcsúsztak a szereplők közötti viszonyok. Azt ugyanis, hogy egy jelenetben ki mit csinálhat, hogyan reagálhat, mindig a szereplők közötti viszony és helyzet határozza meg.

M. K.: A próbákon az egyik legfontosabb feladatunk a Shakespeare által megírt hierarchiarend pontosítása volt. Erre szolgált például a buszmegállós feladat. Angliában az emberek érkezési rendben állnak sorba és szállnak fel a buszra. Ennek mintájára kellett nekünk is sorbarendezni a szereplőket. A hierarchia legmagasabb pontján Claudius áll, mert ő a király. Utána következik a királyné, majd Polonius, Hamlet és a többiek.

N. G.: Tim mindig figyelmeztetett bennünket arra, hogy ezt tartsuk be. Ha most visszanezem az elmúlt előadásokat, többször is sérült a hierarchia. Hamlet általában túl sokat enged meg magának például Claudiuszal és Poloniuszal szemben. A „mindenkori Hamlet” a „mindenkori királlyal” például nem tehetné meg, hogy tojásokat ver szét a fején.

*Lehet, hogy épp ez a személyesség az előadás legnagyobb varázsa. Az, hogy folyamatosan ki-be járkáltok a szerepek és önmagatok között. És mintha minden hitelesebb lenne azáltal, hogy ezeket a váltásokat láthatom is: a szerepsorsolásnál, vagy amikor nem vagytok jelenetben, civilként vagytok ott, majd felálltok, és megy tovább a történet. Látom, ahogyan szerepbe kerülnék, látom, ahogyan „csinálódik” a színház.*

N. G.: Az biztos, hogy én még ennyire privátul nem mentem be soha jelenetbe, mint itt. „Normál” előadásnál, ha a színész nincs jelenetben, akkor a takarásban, vagy a büfében van, és vár. Hívásra megjelenik, majd megcsinálja a feladatát. Itt viszont nem mehetek ki, így követem azt, ami történik. Ott ülök hosszú percekig, és egyszer csak azon kapom magam, hogy Szorcsik Kriszta mint Gertrud rámszólt, hogy mi a baja Opheliának. Felpattanok, ránézek és válaszolok. Megy a jelenet, és közben eszembe se jut, hogy készültem-e, sikerült-e a belépésem. Ez a ki-be járkálás a játék legmeghatározóbb élménye. Hogy végig ott vagyok, nincs titok, és mégis titok van.



# Kritika

könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv könyv

Utasi Csaba

## A sietség ára

*Koncz István összegyűjtött versei. Szerkesztette és az utószót írta Toldi Éva.  
A verseket Virág Ibolya gyűjtötte össze. zEtna, Zenta, 2005*

Csaknem tíz éve már, hogy az *Ex Symposion* tematikus számmal tiszteltett Koncz István írásművészete előtt. A szerkesztők, bár sejtették, hogy munkájuk nyomán a költő műve aligha válik a kánon szerves részévé, nemcsak arra ügyeltek, hogy Koncz István világát minél több esszé, tanulmány segítségével világítsák meg, hanem arra is, hogy az olvasó, elsősorban az irodalmunkat nemigen ismerő magyarországi olvasó számára hozzáférhetővé tegyék összegyűjtött verseit. Így aztán az *Átértékelés* (1969) és az *Ellen-máglya* (1987) című kötetben olvasható szövegek mellett közreadták a csak lapokban és folyóiratokban megjelent, illetve publikálatlan verseket is.

A teljességre törő, de azt el nem érő gyűjtemény plasztikusan érzékeltette a Koncz István-i költészet alakulástörténetének főbb erővonalait. Láthatóvá vált, amint a tizenéves ifjú lázadón széttekint környezetében, s dacos öntudattal bejelenti, hogy a lehúzó parlagon ellenében fölkészült az értékteremtés feladatára. Versbeszéde ekkor még a klasszikus modernség poétikai megoldásait mutatta föl, nem sokkal később, az ötvenes évek végén azonban, amikor a lírai én már *homo moralis*nak nevezte magát, költészetében mindinkább előtérbe kerültek az ember esélyeit latolgató, létkérdésekkel vívódó, sajátos nyelvi „repedezettség”-ről tanúskodó szövegek, melyekben a gondolat elindul valamely irányban, fontos, nemegyszer önálló versnek is tekinthető információig jut el, a következő pillanatban azonban az eszmélkedés fonala megszakad, újabb információk tolnak előtérbe, a folytonosságot beékelődő szintagmák és tagmondatok törik meg, úgyhogy a vers végül ezeknek az egymásba fonódó, egymást kiegészítő fragmentumoknak, kisebb közlésegy-

ségeknél interakciójában valósul meg. A gyűjtemény emellett azt a hosszan tartó folyamatot is láthatóvá tette, melynek során a későmodern költészet felé haladó lírai alany pozíciója viszonylagossá vált, az adott világ jelenségeit mind kevésbé tudta összeegyeztetni, a nyelvbe vetett bizalma pedig végérvényesen megrendült. S miközben az olvasó az emlékezetes, kötetben meg nem jelent kései versek nyomába szegődve a *Háromszor kértem* című utolsó versig is eljutott, amelyben búcsúzkodón még egyszer föllobban a konczi értelem, abban a meggyőződésben tehette le a folyóiratszámot, hogy változatlanul fontos költéssel állunk szemben.

Ilyen előzmények után jelent meg nemrégiben Zentán könyv alakban is Koncz István költői opusa. Bár az összegyűjtött versek valójában mindig is kötetbe kíváncsoznak, a kis formátumú, műszakilag igényesen megmunkált, finomabb sárgás papírra nyomtatott könyv meglepetést okozott, s nyomban felvetette a kérdést, hogy a költő halála utáni csaknem egy évtizedben kerültek-e elő újabb versek a hagyatékból, s ha igen, milyen szerkesztői megfontolások rendezték el végül az összegyűjtött anyagot.

Már az első lapozgatás során kitűnt, hogy Virág Ibolya számos olyan ismeretlen verset, vázlatot, töredéket talált, amelynek esztétikai hírértéke kisebb ugyan, mint az életmű gerincét alkotó verseké, de amelyeket a Koncz-kutatás aligha kerülhet meg ezután. Ugyanakkor szembetűnt az is, hogy a kötet nagyrészt az *Ex Symposion*-ban alkalmazott szerkesztési elveket követi. Itt is az *Átértékelés* és az *Ellen-máglya* nagy tömbjei állnak elől, majd a csak lapokban, folyóiratokban megjelent versek ciklusa következik, végül pedig a hagyatékból előkerült publikálatlan szövegek zárják a kiadványt. Ez az elrendezés, amely már az *Ex Symposion* vállalkozását is zavarkeltővé tette, hiányérzetet vált ki, elsősorban azért, mert Koncz Istvánnak életében nem kettő, hanem három kötete jelent meg. Az *Átértékelés* és az *Ellen-máglya* közé „ékelődve”, Végel László válogatásában és utószavával, a belgrádi Narodna knjigánál 1978-ban *Pesme–Verse*k címmel testes kétnyelvű könyve jelent meg, amelyről mind a folyóirat, mind a zentai gyűjtemény istápolói mélyen hallgatnak. Föltehetőleg nem azért, mert nem tudnak róla, hanem mert erre a közbülső kötetre az anyagelrendezés választott koncepciója nem alkalmazható. Végel László ugyanis *nyolc* vers kivételével átemelte a kötetbe az *Átértékelést*, ugyanakkor azonban *harminché*t olyan újabb verset is besorolt, amely csaknem tíz év után bukkan majd föl az *Ellen-máglyában*. A kötet anyagát tehát fölösleges ismétlődések nélkül semmiképpen sem lehetett újraközölni, ez azonban nem elegendő ok arra, hogy ne vegyünk tudomást róla.

Nyilvánvalóan látszik, hogy a megnyugtató megoldás az lehetett volna, ha a sajnálatos módon elmaradt jegyzetapparátus mindhárom kötet könyvészeti adatait és tartalomjegyzékét ismertetné. Így magukat a verseket, a kötetek szerkezetétől függetlenül, közzétételük időrendjében lehetett volna besorolni, úgyszintén a jegyzetekben tisztázva persze, hogy mikor és hol jelentek meg.

Ez az eljárás, amellyel hogy áttekinthetően feltérképezte volna a konczi költészet alakulásának, változásainak állomásait, egyúttal kiküszöbölhette volna azt az *Ex Symposion*ból automatikusan átvett, már-már képtelenséget súroló ellentmondásos megoldást, amelynek jegyében a szerkesztő a csak lapokban, folyóiratokban publikált versek megjelenésére vonatkozó adatokat következetesen közli, a kötetekben olvasható, végső fokon mégiscsak fontosabb versek esetében viszont ugyanezt elmulasztja megtenni. Arról nem is szólva, hogy ezeknek a végső fokon „idegen”, mert a versek végére *utólagosan* odaszerezelt adatoknak is az el nem készült jegyzetapparátusban lenne a helyük.

A kötet globális struktúráját meghatározó hézagok arra engednek következtetni, hogy a szerkesztés munkálatai súlyos időzavarban folytak. Hogy mennyire így lehetett, azt a kötet „alacsonyabb” szintjein megfigyelhető különös melléfogások is bizonyítják. Hadd említsek közülük néhányat. *Kötetben meg nem jelent versek (1956–1997)* hangzik a harmadik verstömb címe, elég azonban a megfelelő helyen föllapozni a könyvet, s máris kiderül, hogy a tömb első versét, a *Parlagont* 1955. január 28-án publikálta az *Ifjúság*. Ugyanabban a ciklusban olvashatjuk a *Dilettáns* című verset, amely véletlenül sem csupán az *Új Symposion* 100. számában jelent meg, mint a gyűjtemény sugallja, hanem a kétnyelvű verseskönyvben is. Az *Ex Symposion* érintett számában, a kötetben meg nem jelent versek között, két olyannal is találkozhatunk (*Az árnyék félelmetességei; Zarathusztra az Aranyszarv-öbölben*), amely menet közben szórén-szálán eltűnt. A *Versek, töredékek, vázlatok a hagyatékból* című záróciklus *kilenc* olyan verset is közöl, amellyel az *Ex Symposion*ban ismerkedhettünk annak idején. Ezek a versek 1997-ben csakugyan hagyatékból előkerültek számítottak, de mert megjelentek, helyük ma már mindenképp a harmadik ciklusban volna.

Az iménti példaknál is kínosabb pillanatokat okoz azonban egy vers alcíme. Koncz Istvánt, nem tudni pontosan, a pálya mely szakaszában, élénken foglalkoztatta Petőfi költészete. Egyik verse fölött *Petőfi Sándor „Az őrült”* cím látható, amelyet, az eredeti költemény keletkezésének helyére és idejére utalva, a következő alcím told meg: *Soltszentmárton, 1846. január*. Nem firtatnám, hogy honnan és miként került a vers élére ez a nem létező helységnev. Azt azonban biztosra veszem, hogy Koncz István tudván tudta: Szalkszentmártonról van szó, ahol a költő 1845–46-ban lakott, számos verset vetve papírra.

Félreértés ne essék, ezeket az észrevételeket korántsem valamiféle túlzó szigor mondatja velem. Sorra vételükre nem a kritikai kiadások tényfeltáró, rendteremtő alapossága készítet, hanem az, hogy Koncz István költészetének súlya jóval nagyobb annál a szellemi erőfeszítésnél, amely e költészet gondozására vállalkozott. Voltaképp nem más, ez az aránytalanság az igazán sajnálatos, gondolom hát, miközben a tetszetős kis könyvet jól látható helyre teszem a könyvespolcon.

## Az a territórium!

Kollár Árpád: *Például a madzag*. Fialat Írók Szövetsége, Budapest, 2005

„azóta mintha rá akarnál nyitni,  
rá az elkerített területre”

*palicsi expozíció*

Jelen írás Kollár Árpád *Például a madzag* című kötetét a territórium-problematika felől próbálja megközelíteni. Ezen problematika részét képezi az anyagság kérdésköre is, azaz a más, a különböző anyagba való behatolás eltérő érzékszervek általi megjelenítése.

A kötet az anyagság mibenlétéből indul ki az első ciklusban. Az anyagságot az érzékszervek különös viszonyával érzékelteti, azaz a haptikus (tapintani képes) szem jelenlétét vezeti be. A szem tehát nemcsak a látásért, hanem a tapintásért is felelős („kidomborodnak az élettelen testek/ zavarba ejt, többé nem tudom/ visszagyömöszölni alakjukat a képbe”, *lövészárok*, 11. o.). A *kép* szó a Mednyánszky-kép mellett a vers „képére” szintúgy utalhat, hiszen a vers anyaga a nyelv, és Kollár a nyelv „tapintásának” lehetőségét kutatja. A haptikus szem a különleges érzékszervek sorában az első, majd feltűnik a „szagolni” képes kéz („kezem először körbeszimatolt”, *zoknivers*, 12. o.). A „szagló” kéz azonban nem oly direkt módon jelenik meg, mint a haptikus szem, csak létezésének esetlegessége sejlik fel. Az érzékszervek, különösen a tenyér, jelentős pozíciót foglalnak el a kötetben. A tenyér ugyanis a tapintással a határokat, a territórium határait meg tudja határozni. A határ jelölhet akár egy képen belüli kisebb territóriumot („alá kellene bukni végre a / daróckek között a képbe”, *assisi light*, 17. o.), akár egy költő-, művészeldő nyelvének határát, amit még érinthet Kollár önnön nyelvének felépítésekor, akár az élet és a halál határát, amely a tenyérrel és a tapintással vázol fel rémisztő kapcsolatot a *kölessel hinti nagyapámban*. Az elődök nyelveire céloz a ciklus utolsó versében a „profán mitológiaturmix” (*kifeszített vászonként nyugszik*, 34. o.) kifejezés. A költemény a *vászonhoz* való hasonlítással összefoglalja a cikluson végigvitt problematikát, ugyanis a vászon akárcsak a „tetőtéri ablak” (34. o.) kijelöli saját territóriumát, illetőleg annak „széleit”.

Az első egység bevezeti az olvasót a kollári világba, így az a másodikban már e világ mélyére hatolhat. A *dogma* a benne ábrázolt territórium termé-

szetének sajátosságait vázolja fel: az Ördög az *én* nyomába szegődik; a *nyom* itt azért kap erőteljes hangsúlyt, mert az természetéből adódóan az egyik pillanatban még az *én* territórium volt, majd a következőben az Ördög rá lép/ belelép, így a *nyom* – az *én* önnön jegyeinek egy hányadát még magán viselve – felveszi az Ördög attribútumait; a territórium határai gyengülhetnek, ezért „tussal meg [kell] rajzol[ni]va, ha szétfolyt”<sup>1</sup>, azaz reterritoralizálni kell; az *én* megpróbálja az Ördög határait gyengíteni, illetve megpróbál annak territóriumába belépni és átvenni, saját birtokába venni e territóriumot, vagyis megkísérli végrehajtani a deterritorializáció aktusát. A territórium csökkentése azonban az Ördög territóriumának esetében nem sikerülhet, de a *vetett bizalom* kutyájának territóriumára kapcsán igen. A ketrec szűkös volta miatt csak „szikár mondatok”-kal lehet leírni „a történet tapasztalatát” (42. o.). A kutya megszűnik létezni. Hullamosóként a halál territóriumának a közelébe lehet kerülni, lehet róla írni. Az *én* és az *ő* territóriumai a halál ténye miatt viszont soha többé nem érintkezhet, nem lehet a *mi* territóriumai. Írni lehet, de már nem lehet a *mi* territóriumában élni. A kutya nyomokat hagyott régi territóriumában csakúgy, mint a „vénuzdombok/ [...] a ruganyos anyagban” (*fitnessszalon*, 43. o.). Ez utóbbi nyomokat a haptikus szem látja az üvegen keresztül. Az itt megjelenő haptikus szem nemcsak „egyszerű” tapintani, hanem a ritmusokat is dekódolni képes szem. A *fitnessszalon* a zsírsejtek, az izzadság-cseppek territóriumából való kiszakadását, a test zsírsejtektől való megfosztását is bemutatja. A zsírsejtek elhalnak, más formát vesznek fel, akár a test a halál után: a test „döghús”-sá (*love story*, 44. o.) válik, amelynek territóriumához a légy territóriumai kapcsolódik. A halál-képet ily láncolattal vezet be ismét Kollár. A halál és a territórium kérdésköre továbbra is összekapcsolódik: a tó vizét és annak egyéb limlomait kivették a tó gödréből, azaz a territóriumot megfosztották tartalmától. Ezzel az aktussal majdnem „megölték” a tavat, lehetne úgy fogalmazni, hogy deterritorializálták, legalábbis megpróbálták, de a tó ürege megtelt „újra megszokott nedveinkkel” (*a nádas tav.*, 45. o.), vagyis reterritoralizálódott. A végleges halál nem következik be, hiszen „ikarosz sem ájult volna / alá, ha a mi napunk felé tör” (46. o.). *A nádas tav.* utolsó „lógsz itthon és otthon, én és mi között” (46. o.) sora a territórium-problematikából kiindulva már sejtetni enged a janicsár lét megjelenésének fontosságát e kötetben. Tudvalévő a janicsárok (korábban) magyar gyerekek voltak, akiket a törökök elvittek, azaz eredeti territóriumukból kiszakították őket, és nekik meg kellett teremteni, újra kellett teremteni saját territóriumukat. Ez esetben tehát a territórium fogalmának jelentését egy kissé tágítani volt szükséges a kötetben. *A horrorhaikuk* az Ikarosz- és territórium-kérdést viszi tovább, sőt a *szecesszió*ban visszatér a dög megjelenítéséhez, ahol a képet a belek feltűnésé-

<sup>1</sup> A változtatásokat az elemzés miatt követtem el. Az eredeti forma: „tussal megrajzolva ha szétfolyt” (40. o.).

vel még borzalmasabbá teszi. A brutalitás itt központi elemmé válik: a *pilinszky-variáció*ban a csontba csapódott vasgolyó saját territóriumából kimozdulva a csont territóriumában rombolást végez; a *bétköznapi performansz*ban pedig a giliszták és a cipők territóriumának érintkezése az előbbieket halálát eredményezi. A további versek a territórium attribútumait megtartva reflektálnak néhol ironikusan az irodalomra, a művészetekre, illetőleg azok képviselőire.

A „bácskai ikarosok” a következő ciklusban, a *kollár lokálban* szintén feltűnnek, bár az előzőeket kiegészítve ez újabb egységben a *janicsár lét* markánsabban jelenik meg. A territórium-problematika kifejtésére szükség volt, hiszen a janicsár-kép arra támaszkodik. Nem véletlen, hogy e kép kifejtése előtt, úgyszólván visszalépve és kiteljesítve a territórium kérdésének hatókörét, e ciklus a multikulturalizmus tényét kissé kesernyés, humoros formába ölti. Az *árulás* irodalom-élet, azaz írni-élni ellentétpárának felállításával emelkedik be a majd később megvilágított janicsár lét. E szonettben az *én*-ek között létezik egy uralkodó *én*. Az alteregók a hasznos munkát végzik, még az irodalom szemszögéből is, az uralkodó *én* pedig nem képes nélkülük élni. Az írni-élni ellentét tehát tompult, hiszen az alteregók „írnak is, ha gazdájuk henyél” (72. o.). Az előbbieket elmentek, ezért lett az *ellenszonett*ből szonett, ugyanis a formai munkát eddig ők végezték el. A *például a madzag a között* megjelenésével eggyel közelebb lép a janicsár lét szelleméhez. A janicsárok léte is az *én* és a *mi* között helyezkedik el. Ők származásukból eredő és az aktuális létük között lebegnek. Egy brutális aktussal kell betörniük saját magukba, el kell jutniuk legrejtettebb emlékeikhez, akárcsak a *hát mégis én lennék énjének*. Ez után az aktus után az *én* „tükrözni akar / a pontot hol bensőjével / végre megütközhet” (*egy hangya andrás-vázlatra*, 81. o.), de soha nem képes a feledés tartományát teljesen reterritoralizálni. Hiába képezik az *én* territóriumának részét önnön emlékei, az *én* soha nem birtokolhatja őket egészen, a *palicsi expozíció*ban lefestett lakat nem engedi a reterritoralizációt, így az *én* „határozatlan helyhatározók” (*bonctan*, 85. o.) *között* mozoghat, vagyis az otthontalanság létformává válik. Az *én* számára nincs otthon, hiszen az *én* és/vagyis a *mi* elvesztette a vágy miatt („layгнаóлаzinanononoklab” = balkonon onanizáló angyal, *balkáni játékok*, 87. o.) az égi territóriumban létezés lehetőségét, így a rövid földi létre kárhozottat.

Kollár Árpád *Például a madzag* kötetében – amely az első kötete – a territórium problematikájának segítségével jut el a janicsár lét kérdésköréhez, majd a szálát a janicsár lét problémakörétől visszafordítja a territórium megvalósulásának mibenlétéhez. Ezzel a technikával jelzi, hogy könyvében minden egyes elem kapcsolatban áll a másikkal, amely tény csak egy ilyen kiváló módon megszerkesztett kötetben lehetséges.

#### IRODALOM

Deleuze, Gilles–Guattari, Félix, *Kafka – Pour une littérature mineure*, Paris, Ed. de Minuit, 1975

98 Deleuze, Gilles–Guattari, Félix, *Mille plateaux*, Paris, Ed. de Minuit, 1980

## Egy alliteráló, „dilettáns, debil” részregény

Mizser Attila: *Szöktetés egy zsúfolt területre*. Kalligram Könyvkiadó,  
Pozsony, 2005

*Mizser Attila* (1975, Losonc) annak a Pegazus-nemzedéknek a tagja, amely a 90-es években lépett színre a szlovákiai magyar irodalomban. A Miskolci Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán végzett 2001-ben. Eddig költőként volt jelen az irodalmi köztudatban: 2001-ben a *Hab nélkül* című kötetével mutatkozott be, melyért Madách-nívódíjat kapott, majd 2003-ban *Szakmai gyakorlat külföldön* címmel jelent meg újabb verseskönyve. A *Szöktetés egy zsúfolt területre* című regénye az első prózában tett próbálkozása – a költő azonban tagadhatatlanul jelen van ebben a kötetben is.

*Szöktetés egy zsúfolt területre* című regénye/részregénye egy regény megírásának kísérletét, a megírás folyamatát írja le, úgy, hogy közben szétírja a hagyományos szövegjellemzőket, iróniájával a konvencionális jegyekre fókuszál, parodizál. A készülő regényre vonatkozó metatextusok sokasága alkotja a szöveg egyik fő építőelemét – s ebből adódóan akár ellenregényként is olvasható.

Az irodalomban bekövetkezett paradigmaváltással polemizál, hangneméből jól kiérezhető az egész regényt átható irónia: „Avatottabb szerzők, akik hallottak a magyar irodalom nyolcvanas évekbeli prózafordulatáról, az akkortájt oly divatos kollázstechnikát is alkalmazhatják. Vagy itt vannak például a már részint említett illusztrációk, vendégszövegek, inter- és paratextus. A kontextust most mellőzzük (bár állítólag létezik még egy ilyen nevű internetes oldal).

Az igazat megvallva azonban irodalmi díjak előtt, sőt után sem okvetlen szükséges.

Kezdő írók kenyérre is kenhetik.” (23. p.)

Az „avatottabb szerzők” írástechnikájáról szólva a sajátjáról is vall, mivel a *Szöktetés egy zsúfolt területre* című szöveget is a kollázs módszere jellemzi, az íródo regény szüzséje alkotja a fő témát, az én-elbeszélő regényírása pedig a melléktema, de mindkettőbe egyaránt beépültek a közhelyszerű elemek. A mindennapi életből vett jelentéktelen, gyakran profán részletek, jelenetek épülnek be a szövegbe a helykitöltés, szöveggyarapítás eszközeiként.

A cím alatti paratextuális jelzés a részregény nem létező műfaji kategóriájába helyezi a szöveget – problematizálva ezzel műfaját. Részregényről kell beszélni kettős vonatkozásban is: az egész szövegre vonatkozóan általános értelemben a rész a teljesség, a komplexitás hiánya jelentésben, egy kiteljesedni nem tudó szövegvilág kapcsán. Valamint a szövegben születő, a *Szöktetés egy zsúfolt területre* című (rész)regénynek a szerves részét – részregényét – képező regénybetét kapcsán. Részregény vagy regényrész – ez a problematika nem csak a befogadóban merül fel, a narrációnak is ez az egyik fő dilemmája.

Az első fejezetet egy hagyományos regény első fejezeteként olvassa a gyanútlan befogadó, úgy mint egy történetet az Ucsásztok banda akciójának félresiklásáról. A második és harmadik fejezetben Szőcs történet nélküli történetei következnek, és csak a negyedik fejezetben válik világossá, hogy egy regény írásfolyamatába csöppentünk bele, ekkor válik bizonytalanná minden, merül föl az akkor most ki kicsoda kérdése. Egy regény íródik, keletkezésének mi is tanúi vagyunk, egymást követően olvashatjuk a készülő regény fejezeteit, és az írás kapcsán felmerülő történéseket (ha egyáltalán lehet történésről beszélni egy olyan szöveg kapcsán, mely csak próbál történetet mesélni), mozzanatokot.

Azzal, hogy a regény elején felismerjük hova is kerültünk, csak még egy lépéssel mélyebbre jutottunk a fikció erdejében, ugyanis nem lehet pontosan tudni, ki tartozik a fikció valóságába, és ki a fikció fikciójának szereplője. Mindkét regény az Ucsásztok banda történetével kezdődik: „Úgy gondoltam, hogy ez a regény úgy fog kezdődni, ahogy itt ez is.

Igen, az Ucsásztok banda harmadnapja dekkolttal” (43. p.). E kezdőmondatok egyértelműen az utóbbihoz tartoznak.

Az író elbeszélő és Szőcs történetei kapcsán viszont egyfajta átjárhatóságról kell beszélni – amit a betét-részregény virtuális világa tesz lehetővé. A regényírás folyamata egy számítógépes játékprogram működésével párhuzamosan zajlik, és a keletkező regény is átveszi a játék virtuális világára jellemző jegyeket, az írásfolyamat a játék technikáját kezdi követni. Ameddig az írói én-elbeszélő a történet folytatásán gondolkodik, magára hagyja hőstét, mintha csak egy játékban leemelnénk a kurzort a hősről, és az irányítás nélkül maradván le-fel sétálgatna: „Amíg Szőcs a parkban lődörgött, addig én a történetén merengtem, az útvonalon magán, a különféle megkötéseken, elágazásokon és természetesen, a kiutakon és lehetőségeken.” (40. p.)

A háború és a játék véget ért, meghibásodott a program, még mielőtt győzedelmeskedni lehetett volna. „Bukásod, kudarcod halálra ítélte a Program” (126. p.) – és ez a halálos ítélet egyben a regényre kimondott ítélet is. A „Gémover” nemcsak a játék végét jelenti, hanem a regény vége is egyben.

Szőcs és a narrátor viszonya a kezdetektől problematikus, és ez csak fokozódik a szöveg előrehaladtával. Kezdetben a narrátor fölnye érezhető, ci-

nizmussal tekint hősére, történetére: „Ezután – szinte befizetek rá – nagy séta lehetősége fog váratlanul földeregni, ahol is a főhős majd valamilyen be-, illetve ráhatás révén, útján összefut valami arccal...” (35. p.)

Majd az auriális én-elbeszélő fokozatosan elveszíti rálátását saját szövegére, tudatosan építi le, szűkíti be omnipotens nézőpontját, és vált motívált én-narrációra. A szándékoltságot jelzi, hogy egy jelentéktelen esemény kapcsán ismeri be a narratív világról való tudásának korlátozottságát, s azt külön ki is hangsúlyozza: „Hogy egy megállóban történt-e vagy két teljesen különbözőben, azt most nem lehet gyorsan eldönteni, vagy írjuk netán azt, hogy nincsenek az elbeszélő birtokában olyan dokumentumok, amelyekből ez megfelelő mód megadható, kőkeményen alátámasztható lenne.” (82. p.)

Végül Szócs, a szereplő/a szerepet játszó írója fölé emelkedik, átveszi az irányítást. A fikció fikciójából kilép, pontosabban csak átlép, átsétál a fikció valóságába – mintha a két sík egy dimenzióban helyezkedne el. Csak egyszerűen a térbeli távolságokat kell leküzdenie. „Elindultak a patak irányába, nagyjából tudták az útvonalat, hogy aztán majd, cirka két óra múlva a Kertész utca felé vegyék az irányt, ahol majd Szócs belép hozzám.

Persze, csak úgy hagyományosan.” (90. p.)

Bekopogtat az író én-elbeszélő ajtaján, és kijelenti „Eddig!!!”, és ezzel meghúzza a történet végének határvonalát – már ha egyáltalán volt történet.

Többször párbeszéd-szituáció alakul ki az íródo regényben szereplő Szócs és a készülő regényt író narrátor között. S e párbeszédnek matatextuális helyzetet hoznak létre a szövegben, ugyanis kettejük dialógusa mindig a regénnyel, a regényírás aktusával, a hagyományos próza kérdésével kapcsolatos.

Nemegyszer felmerül az elbeszélés elsődlegességének vitatása, Szócs, az én-elbeszélővel szemben, az idealizált történet híve, szerinte a szavak másodlagosak a szöveghez képest. Majd az „elbeszélés nehézségei”-nek közhelyes tényezőit veszik sorra mély iróniával áthatva: a címnél kezdik, majd a hagyomány, az intertextualitás jelenségeire való rájátszás, a konvencionális aktusok (mint amilyen a köszönetmondás aktusa is) kifigurázása következik.

E párbeszédnek alkalmával is felmerül a dominancia problematizálódása, viszonylagossá válása. Már nem egyértelmű, hogy az író vagy szereplője kezében van-e az irányítás: „– Mi az, hogy mit, egyébként is te, te nem tudnál egy valamire való lépést tenni nélkülem?! [...]”

– És ha csak úgy kísétnél neked ebből a nyűglődős nyavalyából, na akkor mit tennél, öregem?

– Megszabadulnék egy kurvára tehetetlen, destruktív szereplőtől, és talán írhatnék valami igazán helyénvalót!” (36. p.)

A regény és a vele kapcsolatos elváráshorizontok kigúnyolása a szereplők közötti dialógusokba is beférkőzik. Kimondják, hogy minden elkezdődik, azzal sosem voltak gondok (hiszen a kezdet viszonylagos, minden „[o]tt kez-

dődik (ott is)”, ahol a kezdetet kijelöljük, meghatározzuk. Mindig csak a folytatás jelenti a problémát. Ezekben a párbeszédekben is Szőcs képviseli a hagyományosabb álláspontot, míg a narrátoréhoz közelálló elveket Zsófi vallja. Kettőjük nézőpontjának közelségét bizonyítja az a részlet is, amely Zsófi egyik Szőcshöz intézett kérdése után olvasható: „már szinte abban a percben tudta, hogy ilyet egy Zsófi semmilyen körülmények között nem kérdezhet, ebben a regényben pedig pláne nem. Még akkor sem, ha rész, ha a helyet vizenyős és posványos lép fogja a felderíthetetlen fenéig is borítani, még akkor sem, ha...” (105. p.) Ki tudta mindezt? Maga az író (a betétregényt író), amint megfogalmazta a kérdést, rájött, szereplője ilyet nem kérdezhet – vagy az író által teremtett hős, Zsófi?

Szőcs és Zsófi tudatában vannak regénybeli szerepüknek, tudják, hogy ők is az alliteráló „dilettáns, debil mű”, a nem történő történet hősei. És a történet folytathatatlanságára való ráismerés is tőlük ered, Szőcs mondja ki, hogy „ebben a szerepben ezt már nem lehet tovább bírni, húzni, ennek ennyi, aztán legyen már vége. Ember így nem beszél” (107. p.).

A narráció rámutat a szöveg azon helyeire, ahol adva volt a történés lehetősége, ahol valamilyen irányt vehetett volna a cselekmény: „Talán meg kellett volna fognia Szőcs kezét, és így lefutni a kanyargós ösvényen, nem tördölve semmivel. Semmi mással. Akkor lehet...”

Már ami a részregényt illeti, egy kurzmahleres fordulat.” (100–101. p.)

De ezekből a sorokból is az ironikus hangot kell kihallanunk, hiszen már előbb megtörtént a mű öndefiniálása: „De nem lesz ez regény, se elbeszélés, se semmi, nem lesz történet – nem is akart –, olyan kandallós, nagypapás: Isonzótól kezdődően, lövészárokból kiindulva (az utolsó rohamra?), á, de-hogy, az utolsó rándulásig. Nem, nincs kecses ív.

Nem lesz itt más semmi, csak szöveg.” (77. p.)

Egy szöveg, regényrész/részregény, mely bűnügyi történetként indult volna, de a bűntény elkövetése előtti nevetséges lebukás következtében az Ucsásztok-szál egy kvázi szerelmi szál mögé szorult. Az Ucsásztok-történetek csupán „Készletek egy részülő regényből.” (65. p.)

A Szőcs-történetekben is felbukkan az Ucsásztok-szálra való utalás, a határon túli város újságjaiban is cikkeznek az Ucsásztokok bandájáról és a csokilopásról.

Az utazás külön fejezetet kap a részregényben. A hatodik fejezetben az utazás, mint belső kényszer jelenik meg: „Ha menni kell, akkor menni kell, ha váltani, akkor váltani.” (25. p.) Ugyanakkor az útra kelő hősben az új tájak, terek, emberek megismerésének igénye is jelen van – egy utaztató regény lehetősége rajzolódik ki a szövegben.

A kisebbségi lét problémája is felvetődik az utazás kapcsán, a narráció leplezetlen iróniával közelíti meg a kérdést. A Szlovákiában élő magyar pers-

pektívájából tekint Magyarország felé: a város, ahova utazni készült Szőcs, másik országban van, „a Szőcsével szomszédosban, ahol meglepő módon ugyanazt a nyelvet beszélik, mint a Szőcs országának egy részében. Ez meglehetősen furcsa, legalábbis Szőcsnek...” (25. p.)

Húsz fejezettel később kiderül, hogy szó sem volt az utazásról, mint helyváltoztatási kényszerről, Zsófi kirándulni hívta Szőcsöt egy városba – ez volt az az út, a kitérő, Szőcsnek az „a bizonyos” utazása, melyről már olvastunk.

Az utazási vagy utaztató regényre való rájátszással sikerül egy fejezetben annak paródiáját adni. Ilyen parodizáló szöveghelyek gyakoriak a műben, például a patakkel folytatott párbeszéd is a Duna-szövegekkel folytatott polémia: „figyelj, te hülye H<sub>2</sub>O, akarsz egy bármilyen, de reményeink szerint, regényszerű regényben szerepelni?

Mire az: minek?, meg, hogy kinek?, itt úgyse figyelne senki rá [...]

Hát jó.

Akkor nem lesz folyó szöveg, sem pedig szövegtenger.” (37. p.)

Redundancia, töltelékszavak, sőt -mondatok áradása jellemzi a regénynyelvet, és ebből adódik beszédmódjának töredezettsége, szaggatottsága is. Szójátékok, kifordított mondatok, allúziók, célzások, parafrázisok sokaságának hálózatából épül a regénynyelv, az alliteráció pedig „bevett szokás”-ként említődik, gyakorisága miatt. A mesterséges szöveggyarapítás, pusztán a helykitöltés kedvéért írt szavak, mondatok csak fokozzák a töredékességét.

Játék az elméleti terminológiával (szótárszerűsége való rájátszás), szójátékok sokasága, melyek eredménye a szétírás: „Az intenzív intenció tehát indokolt. Hogy csak az i-nél maradjunk, interpretálunk inunk szakadtáig. Kódolunk és de. Konnotációink kimeríthetetlen hozama. Már időnként motívumokkal is találkozhatunk, regényírókkal ellentétben, aki mindezen magatehetetlenül heherészik és maximum önreflexióba bocsátkozik, szűzies tapintatában a fikció iránt; anaphorákra és asszociációkra hajaz...” (60–61. p.)

Leépülő, a névmásokba, mint utolsó szilárd elemekbe kapaszkodni próbáló nyelv Mizser Attila regénynyelve.

A szöktetés motívuma behálózza a regényszöveget, a legkülönbözőbb kontextusokban hangzik fel a címadó mondat, először egy fogalmi dugó kapcsán olvashatjuk „A szöktetés a zsúfolt területre” (45. p.), így – határozott névelővel. Másodszor egy könyv olvasása ad alkalmat leírására: „Egy könyvet elővenni mindig vészjósoló vállalkozás, aggasztó esemény, mint akárcsak egy kézirat, vagy egy szöktetés egy zsúfolt területre.” (57. p.) Majd egy 2003 februárjában játszott Manchester United–Juventus mérkőzésre utalva Beckham labdaszöktetése kapcsán olvashatjuk újra, ismét határozott névelővel.

Szökés és írás jelentéstartama kiegyenlítődik a regény során: szökik, szöktet, ír – szinte egyre megy. A szökés az utolsó fejezete az íródo regénynek is, az Ucsásztok banda börtönből (csokoládélopás – feltételezhetően pár

Mozart Kugler elcsenése – miatt kerültek oda) való szökése közben marad abba/ér véget a regény.

A Mozart csokoládé után Mozart, a zeneszerző is színre lép a regényben, a művész mindenkori problémáinak adva hangot. A zeneszerző megrendelést kapott egy nagy projektre, egy operaprodukcióra, melynek címe: *Szöktetés a szerájból*; „Mozart arra döbönt rá, hogy élő alakokat kell megformálnia ebből az illékony anyagból, a zenéből [...] De, hogy ezt megtehesse, egészen új bonyodalmakra van szükség, meg laza szerkezetre. Hú...” (117. p.)

Mizser Attila szövege is „élő alakokat” próbált megformálni, a merevséget, a drámaiságot, az igazi történeteket/történéseket megkerülve, írja le a töredékes, kiteljesedni nem tudó léthelyzeteket. Laza szerkezetű prózát írt, mely nem tud regénnyé növekedni, így keletkezik a részregény. „...a »részregény« elbeszélője folyton kitér, más történetbe kezd, legtöbbször éppen a legizgalmasabb ponton szakítja félbe a mesét, melyet mintegy az olvasónak kell befejeznie...” – olvashatjuk a kötet fűlszövegén szereplő ismertetőben. Úgy vélem, nincs szükség e történetek befejezésére, hiszen épp a kibontakozni nem tudás a hangsúlyos a szövegben, a leírhatatlan és a kimondhatatlan.

## Struktúrák és folyamatok

Pászka Imre: *A fordított folyamatok struktúrái. Eszme- és tudástörténeti tanulmányok, esszék.* Belvedere, Szeged, 2006

Pászka Imre neve nem ismeretlen a vajdasági közönség számára. A kilencvenes évek végén több előadást tartott a Szakosított Akadémiai Stúdiomok keretében, Újvidéken, Szabadkán és Zentán is. Hovatovább arra is utalhatok, hogy a szerb tudományos nyilvánosság is regisztrálta beállítottságának fontosságát, különösképpen a Közép-Európával kapcsolatos látletelei tarthattak számot érdeklődésre. Hogy néhány írása szerb nyelven is megjelent, pontosan ezzel az érdeklődéssel magyarázható.

Most gyűjteményes kötetet adott ki a szerző, akit, ahogy az előszóban mondja, sokszor a „körülmények kényszere” terelt a tematikai sokszínűség irányába. Valóban, a felsorakozó témák inventóriumát vizsgálva, sokféle mutató érdeklődés rajzolódik ki. Ezenkívül a szerző témaválasztásai egyszerre kínáltak többféle értelmezési ösvényt, hiszen lehetőséget jelentettek meg a társadalomtudományok csomópontjainak átgondolására, a modernitás önreflexiók gyakorlatának jellemzésére, de a kortárs diszkussziók tárgyalására is. Ugyanakkor a könyv tagoltságával, átgondolt szerkezetével, afféle retrospektív ívével erőteljes koncepcióról tanúskodik, amely egységessé teszi a szemléletmódot, igazolja a tanulmányok egybetömörítését. Pászka Imrét a dinamikus jegyeket magukban foglaló társadalmi struktúrák megismerhetősége foglalkoztatja, és ez olyan vonatkozás, amely vörös fonálként húzódik végig írásaiban. A struktúrák történetiségének, a létrejövő szerkezetek összefüggéseinek feltárására, a folyamatszerűség megragadására tett kísérletet írásaiban. A történeti-genetikus módszerrel kapcsolatos elkötelezettsége, a genesis módszertana iránti igény teszi sajátossá *A fordított folyamatok struktúrái* című könyv szerzőjének eljárásait. Hiszen e módszer teherbírását, társadalomtudományi kapacitásait mérlegeli szinte minden eszme-futtatásában, fogalomképzési gyakorlatában, lett légyen szó eszme- és tudástörténeti tanulmányokról, vagy az etnikai viszonyokat feltáró esszékről. A genesis magyarázza a plurális kontextusok forgatagát, a térmorfológiai dinamikát, a habitualizációs gyakorlatokat, a beágyazódási rutin-beállítottságokat, amelyeket a szerző megannyi esetben tetten ér.

Hadd essék most több szó az említett tagoltságról, a könyv tematikai irányultságáról. Nos, a kötet három nagy tömböt vonultat fel, és az első szer-

kezeti egység jellegzetesen a *Strukturális alakzatok* címet viseli. Ennek első állomása diszciplináris jellegű, a szerző az eszmetörténet és a tudásszociológia viszonylatát kutatja, áthaladva megannyi releváns állásfoglaláson, szociológiai beállítottságon. E tanulmány nem véletlenül került a kötet elejére, hiszen nyitó-jellegéhez nem fér kétség. A tanulmány tétje ugyanis az eszmék státusának meghatározása a strukturális társadalmi dinamika viszonylatrendszerében, valamint a tudásközvetített társadalmi gyakorlatok fényében. A szerzőt pontosan az a kérdés foglalkoztatta, amely mindig előtérbe került, amikor tudásszociológiai vizsgálódások szökkentek szárba: milyen viszonylat áll fenn a tudás és annak egzisztenciális alapja között? Voltak olyan irányulások, amelyek egyfajta determinisztikus szerkezetből hámozták ki a tudásdinamika módosulásait, azt állítván, hogy megragadható az a „társadalmi alap”, amely meghatározó erejű a tudásalakulás szempontjából. Ezzel szemben álltak azok (mint pl. Max Scheler), akik határozottan tagadták, hogy a tudásnak minden fajtáját egyenlő mértékben meghatározza annak társadalmi alapja. Mert a különböző tudásformák (a népnyelvtől a technológiai ismeretekig) nem egyenlő mértékben determináltak, ami annak alapján is felmérhető, hogy változatosságuk is különböző. Amennyiben tovább vizsgálódunk, úgy Mannheimot említhetnénk: okfejtései arra utalnak, hogy a tudás létalapjának leírásához megkerülhetetlen a legkülönbözőbb csoportalakulatok figyelembevétele (nemzedékek, foglalkozás- és státuscsoportok stb.). Pászka Imre a fenomenológiai szociológia fogalomkészletét hívja segítségül, az életvilág, habitus, habitualizáció fogalmaival ugyanis a) szabályvezérelt cselekvések többirányú hatásmechanizmusait, b) az eszmék társadalmilag közvetített receptivitását emeli homloktérbe. Miközben így jár el, messzemenően figyelembe veszi és továbbgondolja azokat a dimenziókat, amelyek különös jelentőségűek az újabb társadalomtudományi orientációk számára: az intézmények evolúciós jellege, az útfüggés, a komplex alkalmazkodás rendszere, a kollektív tanulás, valamint olyan aspektusok, amelyek határt szabnak az egyéni akaratnak. Nem kevésbé lényeges, hogy a társadalmon belül kifejtett, illetve a társadalmat befolyásoló cselekvések távolabbi következményei jórészt akaratlanok, kiszámíthatatlanok, vagy mindkettő. Amikor a társadalomtudós arra vállalkozik, hogy megragadja az eszmék elfogadásának praxisát, mindig tudnia kell, hogy az adott történelmi pillanat eseményeinek sokszínűsége nem pusztán egy egységes tartalom kifejeződése, hanem többfajta időgörbe sokasága, amelyek mindegyikét saját különös történelmük törvényszerűségei határozzák meg. A tudás multidimenzionalitása, a világösszefüggések hallatlan komplexitása, a cselekvéseink melléktermékeinek, előreláthatatlan hozadékainak sokszorozódása a világban való mozgás, az artikulált és strukturált egész-tapasztalat látásmódjainak lehetőségeivel szembesít bennünket.

Meglehet, néhány olvasó számára az első pillanatban meglepetést okozhat, hogy a könyv előkelő helyén az „ázsiaiság, félázsiaiság” kérdéskörének értelmezése szerepel (egyébiránt a szerző éppen az ázsiai termelési mód sajátos értelmezésével lépett be a társadalomtudomány terébe a nyolcvanas években, vagyis nem véletlen a szöveg választása). Hiszen ezen értelmezés úgymond egy régvolt kor kelléktárát idézi, amikor az „ázsiai termelési mód”, a „bürokratikus termelési mód” elemzése hol implicit, hol explicit kritikái felhangokat tartalmazott a fennálló, reál-szocialista rend legitimációs gyakorlatával szemben. A reál-szocializmus hatalmi rendje, redistribúciós mechanizmusai felelevenítették az ó-kínai hatalomszervezési módozatokat, felcítálták az állami-bürokrata értelmiség beállítottságrendszerét, innen a történeti párhuzam. Még ha a reál-szocialista gazdaság teret is engedett a piaci áru- és pénzviszonyoknak, ezeket mindig a redistribúció logikájának rendelte alá. Lényeges azonban, hogy e tanulmányt nem valamilyen (akár a múltra érvényes, tehát visszafelé mutató) aktualizáló jelentések szomszédságában kell olvasni, hanem mint egyfajta gazdaságszociológiai esettanulmányt és alapvetést. Igaz, hogy e tanulmány él olyan fogalmakkal, amelyek kikoptak a főáramú társadalomtudományokból, ám nagyon is kapcsolatban áll a strukturális formák elemzésrendjével, a strukturális logika beállítottságával. Ugyanis ezen írás egy kiterjedt vitairat<sup>1</sup>, amelynek centruma éppen az eszmék szerkezeti pozicionálása egy meghatározott, történetileg kibomlott, társadalmi formáció keretein belül. Mert a szerző arról ad hírt, hogy az „ázsiaiság” kapcsán megváltoztatásra szorul az „alap” és a „felépítmény” determinisztikus relációja, mert a „felépítmény” birtokolja az alap rangját, ami sokkal több, mint egy egyszerű elemzési akribia, azaz konverzió, voltaképpen egy másfajta strukturális logika kibontakoztatásának lehetősége. Amikor azt mondom, hogy egy változó szerkezeti összefüggésrendszer körvonalai rajzolódnak ki, akkor arra gondolok, hogy ezáltal másfajta determinációs szerkezetek formálódnak a gazdaság értelmezése kapcsán. Magyarazatot nyerünk arra a jelenségre, hogy az eszmék applikációs gyakorlatát követő bürokrácia „önmagának oka”... Ezenkívül, vegyük észre azt az ellentmondást, amely itt sajátos történeti kontextusban jelenik meg, de a könyv mindegyik tanulmánya, *mutatis mutandis*, szembekerül vele: az alkalmasint zártsággal körülírt struktúra és a nyitottságot tanúsító történelmi processzualitás sokfajta formában megnyilvánuló ellentmondására célok. A társadalomtudós mindig a szerkezetek és a folyamatok egymásra vonatkozódását figyeli, perspektívája a szerkezet és a folyamatok koegzisztenciájának analízise kapcsán nyer formát.

---

<sup>1</sup> Voltaképpen a Tőkei Ferenc által fémjelzett elemzési irányultsággal való diszkusszióról van szó.

Az itt rögzített ellentmondás átvezet bennünket az első tömb harmadik írásához, amely példaszerűen villant fel eddig már említett vonatkozásokat. E harmadik írás ugyanis a nemzetközi hírű Gustival, valamint a román monografikus szociológiai iskolával foglalkozik. Nem annyira monografikus jellegű betétszövegek ezek, noha részletesek, és gondosan járnak körül fontos kérdéseket, hanem a már kibontott fonalakat szövik tovább. Az elemzés ugyanis a „sociologia cogitans”-ból indul ki, utalva Gusti beállítottságára, és a „sociologia militans”-hoz vezet el bennünket. Aligha lehet érteni ezt az ívet, ha nem vesszük ismételt figyelembe a struktúrák és a folyamatok relációinak ellentmondásait. Ugyanakkor, ezzel a tanulmánnyal egy geokulturális elmozdulás is végbemegy: a szerző gondolkodása először Kelet-Európa, majd Közép-Európa felé fordul. Hadd jelezzem, hogy ez a geokulturális érdeklődés a legmélyebb kapcsolatban áll a könyv címével, ugyanis a „fordított folyamatok struktúrái”-féle fordulat arra céloz, hogy a nyugat-európai folyamatok áterjedése, mimetikus elfogadása milyen sajátos következményeket eredményez Európa középső és keleti övezeteiben. Közép- és Kelet-Európa tragikus töréspontokkal övezett történelme tehát a modellkövetés és a modellalkotás szövevényes dinamikája, az utánzás és a nóvumalkotás dialektikája, a függésrend, a periferialitás-élmény és a kitörésvágy együttese.

Erre utal a könyv második tömbje is, amely egy konfrontatív jelzést, mármint a valóság és az utópia között kibomló feszültséget bátyázza körül. E tömbben először az ún. harmadikutas gondolatkörök felvázolását olvashatjuk<sup>2</sup>, majd több tanulmány is a román szituációra vonatkozik. Kétségtelen, hogy Pászka Imre roppant otthonosan mozog a román modernizáció területén, és méltányolható tudással rendelkezik a román hivatáselit beállítottságairól, orientációiról. Esettanulmányai bizonyítják ezt a tudást, ezekben utánajárt a „fordított folyamatok” romániai variációinak (csupán megjegyzem, hogy e gondolatmenetek mérvadók lehetnek egy szerbiai eszmetörténeti vizsgálódás számára is, természetesen *mutatis mutandis*). Nem véletlen, hogy a szerző kontinuos módon foglalkozik román eszmetörténettel, azaz hosszabb ideje foglalkozik választott témájával, ezért e tanulmányok a folyamatos érdeklődés kiteljesedésének tekinthetők. Nyilván növekedett a tudásunk az utóbbi másfél évtizedben olyan kimagasló szerzőkkel kapcsolatban, mint Cioran vagy Eliade, ám az itt tapasztalható társadalomtudományi kontextualizálás eligazító erejű, támpontokat kínál.

Ez a tömb még kétfajta adalékot tartalmaz, pontosabban még kétfajta távlatot nyit meg. Először is e tömb fontos adalék a kelet-európai értelmi-

---

<sup>2</sup> Talán érdemes megemlíteni, hogy ebbe a szövegbe is beépül egy vitaszerű értelmezés, Pászka Imre itt Szelényi Iván idevágó gondolataival kapcsolatban fejt ki bíráló megjegyzéseket.

ségszociológiához. Hiszen tudjuk, hogy Kelet-Európában a XIX. század utolsó harmadában már megjelenik a társadalmi-kulturális élet erőterében a nyugati értelemben vett professzionális értelmiség is, noha számban szűkös, egzisztenciájában bizonytalan. Az értelmiség bármely pillanatban értelmiségi proletárrá válhat, megélhetése bizonytalan, és a polgárságnak az a rétege, amely a kultúráért fizetni is hajlandó, bizony igen vékony. Nem beszélve arról, hogy a professzionális értelmiség társadalmi bázisa csekély, hiányzik a parasztságból kiemelkedő polgárság. Pászka Imre okfejtéseiben ezen értelmiségi nemzedékek ideológiai válságait, radikális válaszkeresési praxisát követhetjük. Láthatjuk a kimagasló tehetséggel megáldott értelmiségiket, akik robusztus kulturális teljesítményt hoznak létre, a politika szférájában pedig a szélsőjobboldalra (vagy a szélsőbalra) sodródnak, egyszerűen létbizonytalanságukat politikai radikalizmussal csillapítják. Láthatjuk ezeket a rétegeket, amelyek ideológiai vonatkozásokban különféle, sokszor ellentétes hívásoknak tesznek eleget. A másik fontos adalék, amelyről szólhatok e tömb kapcsán, ezen értelmiségi rétegek cselekvési terével kapcsolatos, egyfajta cselekvésszociológiai láttelelet képez. Milyen cselekvési potenciálokkal rendelkezhetett ez az értelmiségi szárny, amely genetikus-történeti helyzetével már nem tudott megbékülni, és akár alkotó professzionális értelmiségiként, akár forradalmárként új tartalmat kívánt adni az értelmiség szerepének?

Fontos, hogy a szerző nem toronymagassból beszél, azaz nem utasítja vissza a hisztériákat, lázalmokat, militáns jelzésekkel tűzdelt eszmei programokat, kétségbeesésből fakadó projektumokat, mint holmi agyrémekeket, nevetséges fantazmagóriákat, hanem a fenomenológiájukra összpontosít, kontextualizálja őket. A társadalmelemző inkább laterális pozíciót foglal el tárgyával szemben, jellegzetes az a mód, ahogy az „abszolútumba vetett hit” hétköznapijait elemzi, mármint ahogy végigkíséri a nyugat-európai egyetemeken tanult és utószocializálódott kelet-európai elitek visszatéréssel kapcsolatos csalódástapasztalatait. Ezek a tapasztalatok nem csupán Románia felé utalhatnak bennünket, mert másutt is tetten érhetőek Közép- és Kelet-Európában, de el kell ismernünk, hogy a romániai vonatkozások taglalása többszörösen indokolt, mert a romániai „hivatáselitek” erőteljes önreflexivitás és cizellált gondolkodásmód keretén belül formálták meg a modernizációval kapcsolatos látteleleteiket. Nem kevésbé lényeges, hogy miközben román dimenziók állnak elébünk, folytonosan ott vannak a komparatív távlatok is, amelyek elengedhetetlenül fontosak a szerző számára.

Ezen második tömb egy könyvismertetővel (Hankiss Elemér: *Az emberi kaland. Egy civilizációelmélet vázlatja*) zárul, amely arra hivatott, hogy ugyan másfajta értelmezési kontextusban, de ismételten demonstrálja a szerző beállítottságát. Pászka Imre ugyanis a civilizáció folyamatszerű értelmezése mellett tör lándzsát, amelyet olyan jelentékeny társadalomértelmezők arti-

kuláltak, mint Weber, Elias, vagy az Annales-iskola képviselői. Ez a civilizáció-modell evolúciós jelentéseket foglal magában, és nem az ugrásszerű, diszkontinuus változásokat tolja előtérbe. Mindenesetre, annak ellenére, hogy ez a könyv legrövidebb írása, mégis fontossá teszi fókuszált érvelésmódja, mint-hogy belátást enged a szerző gondolkodásának fősodrába.

A harmadik tömb a tér szemantikájával foglalkozik, itt a tekintet nyugat felé siklik. Két tanulmány Közép-Európát tárgyalja, további két írás pedig az európai térszervezést és az európai etnikai viszonyokat teszi tárgyává. Amennyiben a kortárs társadalomtudományi érdeklődést regisztráljuk, úgy szembevetődik, hogy szaporodnak a térértelmezések, azaz megnőtt az érdeklődés a tér társadalmi strukturálódása kapcsán. A földrajzi távlat, amelyet egyébiránt nem lehet elszakítani a történelmi elemzéstől, az említett történelmi töréspont következményeinek mérlegelése meghatározott regionális változások vonzatában.

A Közép-Európával foglalkozó írások is emlékeket idéznek, ott volt a nyolcvanas évek végén szárba szökkenő vitasorozat, amely Európa „közepének” jelentéséről értelmezte. Azóta a diszkusszió alábbhagyott, nem kevés olyan szerzőt jegyezhetek, aki irrelevánsnak minősíti a kérdést, arra utalva, hogy az európai egységesülés, még inkább a gazdasági egyneműsödés okán Európa „közepe” veszített súlyából, legfeljebb csak antikvárius érdeklődés tanúsítható iránta. Pászka Imrét nem annyira polemológiai szempontok vezérelték (amelyek mégiscsak meghatározónak bizonyultak az említett vita résztvevőinek esetében), morfológiai beállítottsága messze túlmutat a pillanatnyi érdeklődésen, ezen esettanulmányaiban ott vannak azok a szempontok, amelyeket már korábban szóba hoztam, a történeti-genetikai elkötelezettség, a civilizáció folyamatszerű és evolúciós ábrázolása. Történeti kutatásaival először is kontextualizálja Közép-Európa „feltalálását”, majd úgy szövö a szálakat, hogy a kortárs viszonylatokig vezet bennünket. Meggyőzően bizonyítja, hogy a politikai földrajzba való belemerülés többszörösen célszerű annak, aki Közép-Európa morfológiáját kutatja. Hiszen éppen a politikai földrajz enged belátást a közép-európai gondolat függőségi rendszerébe, dinamikájának modalitásaiba, a politikai földrajz segítségével gyűjthetünk támpontokat, amelyek segítségével bírálat alá vonjuk a „megtalálhatatlan Közép-Európa” állítására építő megfontolásokat. Fontos meglátni, hogy Közép-Európa területén két geopolitikai tengely húzódik. Az egyik kapcsolatot teremt Nyugat- és Kelet-Európa között, a párizsi medencéből indul ki, áthalad a német és a lengyel síkságon, és az Urálig folytatódik. A második geostratégiai tengely az európai kontinens déli részén húzódik, a Duna-medencén és a Balkánon át a tengersizorsók révén kapcsolatot teremt a Közel-Kelettel. Ennek a tengelynek központi területe a Kárpát-medence. Ezek az okfejtések teszik lehetővé majd a közép-európai gondolat helyzet-

függésének, a geopolitikai erőter dinamikájához való alkalmazkodásnak az elemzését. Egyszóval, a szerző úgy lépett bele a Közép-Európáról folyó vitába, hogy a politikai földrajz útmutatásait követve sajátos szempontokat juttatott érvényre, ezek a geoökonómia és a geokultúra metszéspontjain jöttek létre. Mindenesetre, e tanulmányok segítségével alkalom nyílik a Közép-Európa-vita újragondolására, hovatovább újraírására.

Régiókról sok szó esik manapság, az európai intézményrendszer pillantása is a régiókra szegeződik, s e pillantás mögött hosszú tradíció áll, az európai régiók hagyománya. Mindenütt súlyos nyomatékmal esnek latba a régiók, és vonatkozásukban felidézhető a modernizáció térnyerésének szinte egész problematikuma. Példának okáért ott van a nemzetállam és a régiók konfliktusokkal terhes politikai, gazdasági, kulturális viszonylatrendszere. Minden nemzetállam megszületésénél ott bábáskodik az erőszak, ezért a nemzeti határok megerősítése ejtett sebekről hírt adó varratokat mutat. Nincs térszerkezeti elemzés hatalmi konstelláció szemügyrevétele nélkül, innen azon látószög erősítése, amellyel a hatalmi vonatkozásokat lehet figyelembe venni.

Lényeges, hogy a szerző nem egy esetben jelzi, hogy létezik analógia a közép-európai gondolat és az Európai Unió egység-gondolata kapcsán, hiszen mindkét esetben helyzetfüggésről adhatunk hírt. Utóbbi esetben ezért beszélhetünk európai régió-tudatról. Éppen az európai emlékezet tárja elénk, miközben az európaiak szétrajzoltak a világterekben, egymásba fonódó szálakat hoztak létre. Hogy az „Európa” névhez kapcsolható azonosság komplexitása nem egyszerűsíthető pusztá kijelölésekkel, abból következik, hogy az itt felbukkanó jelentések mindig csomózó-, sohasem oldozó-fajták. Ama „szellemi alakzat” (hogy Husserl híres jelzését idézzem), nem az egyértelműségbe bezáruló irányulásban mutatkozik meg. Az európaiakat újra és újra megkísérti, hogy önmagukat kimerevített kettősségek segítségével pillantsák meg, ám nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy „Európában”, Európa kapcsán politikai, kulturális, gazdasági feszültségek sűrűsödnek össze. Minden önértelmezésbe beépülnek az átmenetiség, az eldöntetlenség nyomai, ami lehetetlenné teszi, hogy az európai önvonatkozásban valamilyen célirányos kitöltődést pillantsunk meg. Amennyiben azt állítjuk, hogy az európai önelbeszélésekbe mindig belejátszik a külső határok viszonylagosága, az abszolút határvonalak megrajzolásának lehetetlensége, úgy semmi sem hamisabb, mint azt fontolgatni, hogy ma, az intézményesedés formáival „Európa” nyugvópontonra érkezett.

Hogy Európát nem lehet zárvánnyá, átmenetek nélküli azonossággá merevíteni, az, ha úgy tetszik, belülről is megerősíthető. Hiszen a belső határteremtés nehézségei feltűnnek már akkor is, ha példának okáért, eredetkutató beállítottság okán a latin és a görög színezetű keresztény hagyományozódás szövevényeit firtatjuk. Mert az eredet pluralizálódása áll elénk. De ha az

elmúlt századra vetjük a tekintetünket, másképpen, és mégis hasonlóan az önelkülönöződés nehézségeit tapasztaljuk. Mert hogyan, példának okáért, beírni a Balkánt az európai jelentéstérbe, az „*európai*” Európa szemantikai mezejébe?

Jellegzetes, hogy a kötet utolsó tanulmánya az Európai Unióban tetten érhető etnikai viszonyokkal foglalkozik. Mert ugyan e tanulmányt afféle népszerűsítő szándék hozta létre, de távol áll minden leegyszerűsítő állásfoglalástól, az európaiság reduktív értelmezéseitől, amelynek ideológiai foszlányait nemegyszer tapasztalhatjuk. A tanulmány az etnikai viszonyok nyugat-európai megoldásait lajstromozza, autonómiaformákat dokumentál. Kritikai alapbeállítottsága egyértelmű, bíráló jellegű meggondolásoknak szolgáltat kiindulópontot. Hadd idézzem a szöveg azon részét, amely tanúsítja a szerző szándékát: „...amikor térségünkben a nemzetiségi autonómiák kérdése az érintettek részéről szóba kerül, ne adj Isten, írásos formát is ölt, akkor az immár automatizmussá vált válasz mindig az, hogy az nem »európai« megoldás. Nos, azt akartuk dokumentálni, hogy a nyugati részek alkotmányos monarchiáiban [...] némely köztársaságában [...] a történelmi, tősgyökeres nemzetiségek igenis széles autonómiával bírnak. Ha ez így van, akkor az a kérdés, hogy a keleti végeken szlogenné vált »európai« terminus mögé bújt elitek és holdudvaraik vég nélkül folytathatják-e most már globalizmussal-európaisággal álcázott kicsinyes cselszövéseiket” (11. o).

Pászka Imre utolsó tanulmányai, jellegzetes módon, kérdésekkel zárulnak. A tanulmányíró felelőssége, hogy a kérdések kibontakozását előkészítse, megalapozza. Nos, az utolsó írások pontosan ezt a célt szolgálják, fényt derítenek azokra a folyamatokra, amelyek még mindig bizonytalanságokkal terhelték.

## Barokkos bedekker

Barok u Vojvodini – Barokk a Vajdaságban – Barock in Wojwodina.  
Városi Múzeum, Szabadka, 2005

Nagyon kellene örülni ennek az alig egy centi vastag és nyolcvanpár oldalas kis valaminek. Könyv? Fotóalbum? Egy nagyszerű ötlet lecsapódása? Tulajdonképpen mindegy, minek nevezzük. Illetve nem is annyira, hiszen ennél az ötletlecsapódásnál azért időzzünk el néhány pillanatra. A Barokk a Vajdaságban voltaképpen egy fotókiállítás volt, annak a kutatómunkának az eredményeként, amelynek keretében a szabadkai Városi Múzeum munkatársai feltérképezték a Vajdaságban még fellelhető – elsősorban szakrális vonatkozású – barokk építészeti és képzőművészeti emlékeket. 2001-ben konferenciát is rendeztek ennek témájára, 2005-ben pedig megjelent ez az akkori fotókiállítás anyagából válogató kiadvány, amelyet a kiállítás szerzői, Korhecz Papp Zsuzsanna és Ninkov Kovačev Olga fotóalbumnak neveznek.

Remek ötlet. Kortyolgatok belőle, ízlelgetem. Minden újralapozásnál apró részleteket fedezek fel. Hálás vagyok a projektum kiötlőinek és a fotósoknak, hogy felfedezték számunkra a vajdasági barokkot, és csak reménykedhetünk, hogy ez a vállalkozás is a vajdasági szecesszió felfedezésének dicső útját fogja követni, tovább bővül, részleteződik, és ezáltal felkelti a figyelmet. Innen – talán – már csak egy lépés (lenne) e felbecsülhetetlen értékű építészeti/tárgyi emlékek megmentése. Lelkes vagyok. Hogyisne, hiszen a szerzők felkavarták az állóvizet, tettek egy olyan lépést, aminek óriási visszhangja kellene hogy legyen a szakmában. Most még talán van értelme feltárni a vajdasági barokkot, a képeken látható épületek állagát nézve néhány év múlva már korántsem biztos, hogy mindent megtalálnak.

Lapozgatom a könyvet. Lassan rájövök, nemcsak kedvezményezettje, de sújtottja is vagyok ennek a fotóalbumnak. A kivitelezésbe bosszantó hibák csúsztak, betűhibák vannak mindhárom nyelvű szövegben. Korrektorszem vajon látta-e ezt? Kicsit erőltetettnek tűnik a választott, archaizáló betűtípus. Zavar, hogy a hosszabb képaláírásoknál az olvasó szeme nem tud rásiklani a kiválasztott nyelvre, mert egybefolyik a szerb, a magyar és a német szöveg. De ugyanakkor kivétel is van. Pl. a 35. oldal, ahol sorkihagyással el van választva egymástól a három nyelv. Tehát következetlen. Azt sem értem

igazán, hogy a településenként felsorakoztatott barokk emlékek közé milyen meg gondolá sból csúszik be egy-egy „összegez ő” oldal, pl. a bog yáni kolostor és rend ház, valamint a csókai oldal között mit keresnek a vajdasági ortodox templomok? Bácsszentiván és Ruma közé hogyan keveredett egy topolyai, rumai, pancsovai és újvidéki emlékeket bemutató oldal?

De most miért keresem én a kákán a csomót? Ahelyett, hogy örülnék annak, hogy egyáltalán megjelenhetett egy ilyen kiadvány. Elvégre mikor jelent meg nálunk utoljára keményfedelű, színes fotóalbum, a könyvkiadás luxusterméke? Ráadásul hosszabb elemző tanulmány nélkül, ami viszont kéziratban a kiállítás rendezőinek fiókjában lapul jobb időkre várva. Nem akarok kötekedni, csak bátortalanul megkérdem: meddig és miért kell nekünk felhőtlenül örülni annak, hogy valami megjelenik hibákkal, melléfogásokkal? Csak azért, mert „örülünk annak, hogy egyáltalán ilyen is van”. Nem örülök. Mert ugyanennyi pénzért hibátlan kiadványt is meg lehetett volna jelentetni. Kiváló könyvtervezőink vannak, akik bizonyítottak, akik nagyon ki tudják találni a könyvészeti alakot. Miért nem közülük tervezte meg valaki ezt az albumot? Egységesen és szépen, úgy, hogy a szöveg és a képek harmonizáljanak egymással, úgy, hogy az egész album egyetlen egészt adjon, s ne suta próbálkozásnak tűnjenek a műszaki megoldások? És csak egyetlen korrektornak kellett volna figyelmesen átolvasnia a szöveget, és már hibátlan is lenne. Egy értő lektorral konzultálni, hogy a képeken szereplő egykori épületek ne „néhaiként” szerepeljenek, hiszen a „néhai” a Magyar nyelv értelmező szótára szerint is elsősorban a már nem élő, megboldogult személyt jelöli.

Nem szándékom most a könyv szerzőit okolni mindenért. Ez ennél sokkal összetettebb és szélesebb körű jelenség. A mű sosem egyszemélyes. Jó társak kellene k, mondja Konrád György. Trehányság volna hát most azzal elkenni a dolgot, hogy olyanok vállalkoznak könyvtervezésre, akik maguk híján vannak az idevágó szakmai ismereteknek. A baj nagyobb. A baj ott van, hogy hajlamosak vagyunk arra, amit jobb híján „kisebbségi igénytelenségnek” tudok csak nevezni. „Nekünk így is jó, nekünk többre nem telik.” Nem! Nekünk ez így nem jó, nem szabad annak lennie, és igenis „telik”, hiszen mint már jeleztem, kiváló szakembereink, „jó társak” vannak.

Az igénytelenség viszont nagy úr mifelénk. A vajdasági magyar könyvtermés nagy részére rányomja bélyegét. Sürgősen pótolnunk kell. Javítani kell a „tartásunkon”, míg nem késő. Ahogy lehet, ahogy megy, gyorsítva és akár túlórában. Azért, hogy ha könyveink eljutnak a magyar könyvpiacra (márpedig ez előfordul velük), ne a lenézett „szegény rokon” produktumaiként kezeljék őket. Egész egyszerűen azért, mert nem vagyunk azok. Ne a vajdasági magyar olvasó legyen már az a mesebeli kicsi, aki nem ment el vadászni, nem lőtt, nem cipelt, nem főzött, viszont mindent megevett.

## Harangoznak délre, avagy: harangozunk, harangozgatunk



Ebben az esztendőben nemcsak a bel- és árvizek dühöngenek, hanem az évfordulók is. Vannak spéci évfordulók, teszem azt: Bartók, Tinódi, melyekről azért nem lehet csak úgy, kapásból lerittyenteni egy cikket az újságba; az említett urak opusát illik ismerni, ha meg akarnánk emlékezni róluk, szóval nem elég a fölöttébb esendő emlékezet, esetleg nem ártana egyet s mászt újraolvasni. Ez pedig – tapasztaljuk szinte naponta – oly időigényes! Az olvasás nehézségei és hiánya szépen látszik kultúránkon.

Vannak aztán össznépi (össz-nemzeti) évfordulók, melyeknek kapcsán rajtaütésszerűen fölbukkannak a szakértők a csalitosból, s ontani kezdik féleszű szövegeiket a nyájas olvasó okítására és elkápráztatására. Errefelé ugyanis mindenki úgy tesz, mintha értene a néprajzhoz és a nemzeti történelemhez. Hát igen, az átkos emlékezetű kommunizmusban nem lehetett a nemzeti történelem rázósabb eseményeiről írni, különösképpen nem olyanokról, melyeknek voltak esetleg balkanisztikai vagy délszlavisztikai vonatkozásai. Mert – mit ád Isten! – lehet, hogy nem látjuk és értelmezzük egyformán az egyes eseményeket. Mivel azonban napjainkban az évfordulós emlékezőket (urak esetében) áthatja a honfikebel dagadása, (hölgyek esetében pedig) a honleányi kebel dagadása, ami, valljuk be, sokkal izgalmasabb, szép számban lehet az itteni sajtóban (de más nyomtatott termékekben is) rábukkanni össz-nemzeti évfordulók, vagy azok bizonyos vonatkozásainak taglalására. Ezek között akadnak csinos, zavaros gyöngyszemek is, melyeknek taglalására, ha kedvünk lesz rá, sort kerítünk.

Itt van például Nándorfehérvár, Hunyadi János, Kapisztrán János, a déli harangszó stb. Ezek némelyikéről magunk is nyilatkozni készülünk a közeljövőben; némelyikről oknyomozó dolgozatok képében, némelyikről kommentár formájában. Ebből az alkalomból – csillapíthatatlan kampanológiai vonzalmunknak megfelelően – azokat a dolgozat(részleteket) tárjuk az olvasó elé, melyekben a szerzők a déli harangszó eredetét, okait, hagyományát, gyakorlatát feszegetik, s jutnak igen változatos eredményre. E dolgozatok egy része abban sem látszik egyetérteni, hogy egyáltalán mióta lehet déli harangszóról beszélni. Mivel az alábbi szövegidézetek az elbeszélő szövegek

változatokban élésének sajátosságait viselik magukon, jómagunk – folklórkutatóként – még örvendezhetnénk is, ha itt folklórról lenne szó! Az idézendő részletek azonban – legalábbis szándékuk szerint – nem folklórként kívánnak funkcionálni, így a virtuális örvendezés nem indokolt, hisz a szerzők (urak és hölgyek) a történelem (nemzeti történelem!) okadatolt részeseményeit kívánják megvilágítani.

Mivel Nándorfehérvár, Hunyadi, Kapisztrán csodálatos és egyben tragikus évfordulói immár nyakunkon vannak, nem meglepő, hogy a vonatkozó dolgozatok szépen szaporodnak. Sőt némelyikük már idejében meg is született, és az olvasó előtt van. Mivel azonban Nándorfehérvár (igaz, nem félezer évvel korábbi állapotban) itt van a közelben, sőt Kapisztrán halálának és csodatételei megvalósulásai helyszíne is itt van karnyújtásnyira (igaz, ebben a pillanatban éppen külföldön), nem lepődnénk meg, ha a még előttünk lévő rövid időszakban további helyszíni riportok, beszámolók s egyéb hasonló termékek készülnének el s jelennének meg az itteni sajtóban. (Ezt még az anyaországi sajtó vonatkozásában sem tartanánk meglepőnek.) Így aztán – bízni lehet benne – további csemegézésre alkalmas szövegekben nyílik majd alkalom dúskálni a későbbiekben.

Addig is azonban – mint jeleztük – ezúttal csupán a kampanológiai vonatkozásokat vizsgáljuk meg, legalábbis azoknak a szövegeknek vonatkozásában, melyek elének kerültek. (Nem lepődnénk meg, ha később olyanok is előkerülnének, amelyeket eddig nem láttunk.) Következnek tehát azok az elképzelések, melyekben a szerzők a déli harangszóval összefüggésbe hozható ismereteiket osztják meg az olvasóval. Előbb itteni, utána anyaországi források alapján. Az itteni szerzőket nem nevezzük meg, hisz azt a kíváncsi olvasó a források visszakeresésével megállapíthatja, bár ahogy a körülményeket ismerjük, erre nem fog sor kerülni. Íme a szövegek.

1. „1456-ban Hunyadi János és Kapisztrán János megvédték Nándorfehérvárt a töröktől. Hunyadi János történelmi szerepének köszönhetően 70 évvel elhalasztódott a török hadak előrenyomulása Magyarország szíve felé. Nándorfehérvár megvédésének jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy III. Calixtus pápa elrendelte, hogy 1456. július 22-től kezdve, a győzelem tiszteletére minden nap délben a keresztény templomokban konduljanak meg a harangok. A nándorfehérvári csatában nagyon sok szerb vitéz is részt vett, ezért a népdalaikban Janko Sibirjaninnak ismerik.”

*Forrás: Magyar Szó–Tarka Világ, 2005. 12. 15. 5. p.*

*(Első kommentár: Az idézet nyelvi színvonala szárnalmas és jellemző. Csak az utolsó mondat kapcsán: kik és kit ismernek Janko Sibirjaninnak? A szerb vitézek, a szerb vitézeket vagy Nándorfehérvárt, a csatát vagy a nándorfehérvári csatát? Vagy netalán Hunyadi Jánost vagy Kapisztrán Jánost? A megoldás: Hunyadi János a szerb verses epikában Janko Sibirjanin, Janko od Sibi-*

na, de más néven is elő szokott fordulni. A kérdés magyar nyelvű irodalma Szibinyáni Jank néven emlegette hosszú ideig. Például Arany János is.)

2. „1456. VII. 22-én Hunyadi János fényes győzelmet aratott a törökök felett Nándorfehérvárnál. E győzelem óta szólalnak meg minden délben a harangok.”

*Forrás:* Hét Nap Vajdasági Magyar Kalendárium, 2006. Szabadka. 70. p.

*(Első kommentár:* Csak Hunyadinak tulajdonítani a nándorfehérvári diadalt téves. Kapisztrán mezítlábas keresztesei és zseniális hittérítő és inkvizitor vezérük, valamint a harmadik János közös érdeme a győzelem. Ezt a tényt nem lehet mellőzni.)

3. „Az első jelentős részben pár mondatban összefoglalva a török elleni közös küzdelemmel ismerkedhet meg az olvasó, így megtudhatja azt is, hogy ennek csúcspontja Nándorfehérvár 1456-os védelme volt. Arról egy szó sincs, hogy ennek tiszteletére harangoznak pontosan délben a mai napig az egész világon. Hogy a törökverő magyar Hunyadira emlékezik minden áldott nap a keresztény világ. Bármennyire is szűkös egy kötet fizikai terjedelme, egy ilyen jelentős tény elhallgatása semmivel sem indokolható.”

*Forrás:* Hét Nap, 2006. március 1. 10. p.

*(Első kommentár:* Nem vagyok benne biztos, hogy harangoznak minden délben az egész világon, s abban sem, hogy a magyar Hunyadira emlékezni-e minden áldott nap a keresztény világban.)

4. „II. Mohamed nagyravágyó európai tervei hatására, 1456. június 29-én III. Callixtus az egész egyházra előírta a déli harangszót pápai bullájában. Eszerint a harangok zúgása hívta imára a keresztényeket az immár Nyugat-Európát is fenyegető török veszély miatt. Mivel az egyházi rendelet késve terjedt, az 1456. július 22-én történt nándorfehérvári diadal örömhíre előbb jutott el sok helyre, így Budára is. Ekképpen kapcsolódott össze a déli harangszó a diadallal. Amikor e győzelem híre Rómába is elért, a pápa örök emlékezetül elrendelte Urunk színeváltozása ünnepét, augusztus 6-ára, és szokássá tette a déli harangszót. Ezt a hagyományt vidékünk templomaiban mai napig őrzik.”

*Forrás:* Magyar Szó, 2006. április 1–2. Hétféje III.

*(Első kommentár:* Az itt emlegetett pápa III. Calixtusnak írta magát, ma is így emlegetik, bár errefelé III. Kallixtusnak is írták ezt a nevet. Sem a Calixtus, sem pedig a Kallixtus nem követendő. Ami az Urunk színeváltozása ünnepét illeti, valóban III. Calixtus tette *egyetemessé az egyházban*, de korábbi egyháztörténeti vonatkozásai is vannak. Összefüggésbe hozása a nándorfehérvári diadallal indokolt és pontos.)

5. „A hazánkban általánosan szokásos déli harangszót az 1456. évi nándorfehérvári győzelem emlékére rendelték el.”

*Forrás:* Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest, 1979. 468. p.

(Jeles lexikon jeles szerzőinek szócikkében írtakat általában el szokták fogadni. Az idézett mondat valóságtartalma azonban nem minden tekintetben kifogástalan.)

6. „Az új pápa, a spanyol származású III. Calixtus elődjénél energikusabb szervezőnek bizonyult. Megválasztása után nem sokkal megesküdtött, hogy a törököt kiűzi Európából, s a nagy cél érdekében az egyház minden kincsét, ha kell, még életét is feláldozza. Hajóhad szervezése címén tizedadót vetett ki, a keresztény fejedelmeket pedig felszólította, vegyék fel a keresztet, és vegyenek részt az 1456 tavaszára tervezett nagy hadjáratban. A kereszties háború propagálásában nagy segítségére voltak a Ferenc-rendi szerzetesek, akik mindenütt prédikáltak a keresztet, és alamizsnát gyűjtöttek a háború céljaira. Emlékeztetül, hogy a kereszties háborúról senki meg ne feledkezzen, a pápa új déli imát rendelt el, melynek elmondására minden délben harangszó figyelmeztette a híveket.”

*Forrás:* Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora. Budapest, 1980. 201. p.

(A kitűnő alapműből származó szövegrészlet szinte minden állítása kifogástalan. Különösképpen az előbbieken idézett elképzelésekkel összefüggésben. Sajnos, a szerző kezében nyilván nem fordult meg III. Calixtus vonatkozó bullájának szövege.)

7. „Calixtus pápa [1456] június 29-én elrendelte, hogy az egész keresztény világ böjttel és bűnbánattal engesztelje ki az Urat. Hogy a hívek erről meg ne feledkezzenek, naponként dél tájban félórás szünetekkel háromszor húzzák meg az összes harangot a földkerekségen.”

*Forrás:* Kulcsár Péter: Kapisztrán János. Budapest, 1987. 184. p.

(Az ugyancsak kiváló műből vett idézet ugyancsak szinte kifogástalan, főleg a korábban idézett elképzelések fényében.)

Mármost: ha a nyájas olvasó egymás mellé teszi az előbbi idézetekben szereplő fölöttébb tarka tényálladékokat, megállapíthatja, hogy úgy aránylanak egymáshoz, mint szalonna a holdvilághoz. Miközben állítólag mindenki ugyanarról beszél, legalábbis kampanológiai tekintetben. Úgy vélem: az egybevetés mindenképpen tanulságos is lehet, hisz ékes bizonyítéka a magyarság vitathatatlan költői táalentomának; persze felmerülhet a költészet és valóság kérdése.

Mielőtt tovább mennénk, érdemes lesz néhány tény ezen a helyen leszögezni, számolva természetesen azzal, hogy e sorok írója magára vonja a nemzetidegenség vádját az ügyeletes bértollnokok részéről. Tehát:

1. III. Calixtus pápa nem rendelte el a déli harangszót, még csak a dél tájbanit sem, s különösen nem az egész világon.

2. Nem Hunyadi János nándorfehérvári diadala ünneplésének jegyében szólnak a harangok délben a keresztény templomokban.

3. Nem az 1456. évi nándorfehérvári diadal időpontja óta kondulnak meg minden délben a harangok.

Són, ugyi!?

Kézenfekvő lenne a megoldás, hogy ezután a kérdés releváns irodalma alapján felsorolnánk a valós történeti tényeket, s cáfolnánk az idézetekben szereplő téves elképzeléseket. Ez azonban nem lenne humánus megoldás. Miért?

Azért, mert – mint jeleztük – a hátralévő bő fél esztendőben további itteni dolgozatok remélhetőek, melyekben majd megmagyarázzák a szerzők a déli harangszó mibenlétét. Ezeket is érdeklődéssel várjuk. Gyakorló tanárként tudjuk továbbá, hogy a civilizált világban az a szokás, hogy mielőtt valamiről nyilatkozna valaki, számba veszi a kérdés irodalmát, hogy legalább tudja: miről is van szó. Tudjuk azt is, hogy a hírlapírók és a diákság szomjúhozza a tények megismerését, tehát nem lenne ildomos tőlük elorozni a kutatás és a felfedezés örömét és boldogságát. Nincs nagyobb boldogság az irodalom és a tények önálló megismerésénél és feltárásánál! Ha most itt csak úgy felsorolnánk a déli harangszó releváns irodalmát, hol maradna akkor az izgalom és a kreativitás?

Hogy errefelé (és másutt) nem olvas senki semmit, legfeljebb (urak esetében) ki-ki saját tökin a szórt, hölgyek esetében azonban az efféle élvezet és tevékenység – mutatis mutandis – árnyalatnyilag problematikusabb, hisz a valagrázó, debiltelefonos kopaszpina-módi ezt aligha teszi lehetővé; szóval ez nem lehet akadálya, hogy konkrét esetben tisztában legyünk a déli harangszó mibenlétével. Tekintettel arra, hogy hovatovább ezt a dolgozatot sem fogja elolvasni senki, különösen nem azok, akik errefelé még az év végéig a déli harangszót nyúzni fogják, végül is lesz megoldás!

A Híd idei decemberi számában, amikor majd lecseng a Nándorfehérvárral, Hunyadival, Kapisztránnal kapcsolatos hazafiúi buzgalom, a kampanológiai tanulságok összegezése után közölni fogjuk a déli harangszó releváns irodalmát is. Ha a fentebb emlegetett kreatív buzgalom ezt időközben felszínre hozza, annál jobb. Azt azonban már itt eláruljuk, hogy – horribile dictu! – a déli harangszó ügyeit már magunk is megírtuk, sőt – mit ad Isten! – már meg is jelent, ám mint mást sem, természetesen azt sem olvasta el senki.

# Krónika

## DÍJAK

**ÉLETMŰ DÍJ BÁNYAI JÁNOSNAK** – A Vajdasági Íróegyesület Életmű Díját Bányai Jánosnak ítelték oda.

**SAVA BABIĆ AZ EGYETEMES KULTÚRA LOVAGJA** – A Falvak Kultúrájáért Alapítvány a Magyar Kultúra Lovagja cím adományozására vonatkozó szabályzat alapján az Egyetemes Kultúra Lovagja címet adományozta Sava Babićnak a nemzetközi kulturális kapcsolatokban kifejtett munkásságáért.

**DÍJ NAGY JÓZSEFNEK** – A budapesti Trafó és MU Színház a magyar kortárs tánc legszínvonalasabb alkotásainak Labán Rudolfról elnevezett szakmai díját az Utolsó tájkép című Nagy József-mű érdemelte ki.

## RENDEZVÉNYEK

**A KÖNYV UTÓÉLETE ÚJVIDÉKEN** – Április 19-én Újvidéken a Szépirók Társasága és a Symposion A könyv utóélete elnevezésű estjén Térey János, Nagy Gergely és Szakmány György lépett fel.

**SAVA BABIĆ SZABADKÁN** – Április 19-én Szabadkán A szellem nem ismer határokat elnevezésű rendezvényen Sava Babić munkásságát méltatta Tolnai Ottó, Marija Šimoković, Milan Mitić, Laza Lazić, Slobodan Jović és Draginja Ramadanski.

120 39. KMV: BESZÉDMŰVÉSZETI VETÉLKEDŐ – Április 21-étől 23-áig

tartották Óbecsén a 39. KMV döntőjét. A beszédművészeti vetélkedőn a szavalók kategóriájában a szakzsűri két egyenrangú második díjat osztott ki Juhász Irmának és Miskei Edinának, a harmadik díjas pedig Pámel Csilla lett. A Képes Ifjúság különdíját László Judit érdemelte ki. A diákszűri ebben a kategóriában az első díjat Gál Herminának, a másodikat Miskei Edinának, a harmadikat Juhász Irmának adta. A prózamondó és a drámai monológ kategóriában a szakzsűri szerint az első Falusi Kinga, a második Gömöri Anikó, a harmadik Karácsonyi Éva lett. A diákszűri értékelése alapján az első helyezett Falusi Kinga, a második Kalmár Andrea, a harmadik pedig Karácsonyi Éva lett. A monológ kategóriában különdíjjal ju-



talmazták Kamrás Annamáriát, a Képes Ifjúság különdíját Kiss Igor érdemelte ki. Az énekelt versek kategóriában a Pistyák Gábor–Nemes Aranka duó lett díjazott.

39. KMV: IRODALMI VETÉLKE-DŐ – Az irodalmi vetélkedő keretében az önálló vers kategóriában a szakzsűri Molnár Lídiát, Mácsai Endrét és Czirok Attilát díjazta, míg a diákszűri döntése alapján a következő sorrend alakult ki: Mácsai Endre, Körmöci Norbert és Klémán Annabella. A novellairóknál Kovács Anikó kapta az első díjat, második László Ágnes, harmadik pedig Zabos Edit. A diákszűri Kalmár Gergelynek, Komlós Györgynek és Rajslí Saroltának ítélte oda a díjakat. Az értekező prózát írók közül a szakzsűri Márton Míneát tartotta legjobbnak, második Bohata Sára, harmadik Törőcsik Gábor lett. A diákszűri az első díjat Bohata Sárának osztotta ki, a másodikat Törőcsik Gábornak, a harmadikat pedig Márton Míneának. A publicisták közül a szakzsűri Bezzeg Ervint emelte ki, ő kapta a Magyar Szó különdíját is. A második Kerepes Lilla lett, és két egyenrangú harmadik díjat osztottak ki Karácsonyi Gabriellának és Szántó Borbálának. Kovács Hédi a Képes Ifjúság különdíjában részesült. A diákszűri szerint 1. Zubcsik Gábor, 2. Tóth Balázs, 3. Karácsonyi Gabriella. A humoreszk kategóriájában a szakzsűri döntése alapján 1. Huszta Attila, 2. Dejan Perić és Kovács Zoltán, 3. Balassa Lajos. A diákszűri véleménye szerint Kovács Zoltán bizonyult a legjobbnak, a második Huszta Attila, a harmadik pedig Dejan Perić lett.

KMV MŰFORDÍTÓI PÁLYÁZAT – A 39. KMV keretében és a Híd folyóirat szervezésében meghirdetett műfordítói pályázat díjazottai: 1. Szügyi Edit, 2. Pázsín Attila, 3. Márki Anna.

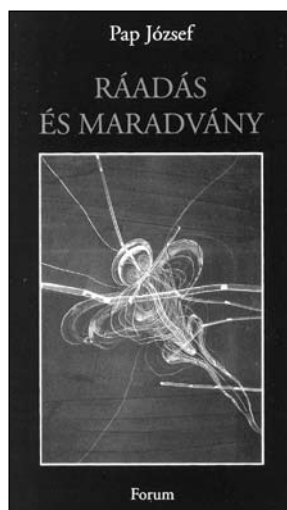
ZENÉS EST VAJDASÁGI MAGYAR KÖLTŐK VERSEIBŐL ZENTÁN – Április 29-én Zentán vajdasági

költők megzenésített verseit hallgathatták meg az érdeklődők a zentai Zyntharew zenekar, valamint Szőke Zoltán és Krnács Erika előadásában.

## KÖNYVBEMUTATÓK

JÓZSEF ATTILA KISHEGYESEN – Április 19-én Kishegyesen bemutatták a József Attila Kishegyesen című kötetet. Az est keretében felléptek a könyv szerzői, ifj. Virág Gábor, Németh István, Vigh Rudolf, Csordás Mihály, Nagy Farkas Dudás Erika, Sáfrány Attila, Mirnics Gyula, valamint Kocsis Gyula és Odorics Ferenc.

## MEGJELENT



Pap József: Ráadás és maradvány – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Ökrész Károly: Temerin a magyar szabadságharcban 1848–1849 – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

Ádám István–Csorba Béla: A templi füles, a tavalyi lődör meg az idej penderítés. Temerini anekdoták és mókás történetek – Lux Color Printing, Óbecse, 2006

Csík Mónika: Metszetek – Sziveri János Művészeti Színpad, Muzsla, 2006



Aaron Blumm: Csáth kocsit hajt – Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2006

## SZÍNHÁZ

**SZABADKAI ELŐADÁSOK BUDAPESTEN** – A Határon Túli Színházi Estek rendezvénysorozat keretében a szabadkai Népszínház magyar társulata két előadással mutatkozott be Budapesten. Április 20-án az Emma című darabjukat, 21-én pedig a Futó port mutatták be. A szabadkai Kosztolányi Színház is vendégszerepelt Budapesten május 9-én és 10-én a Godot-ra várva és a III. Richard című előadásokkal.

**ÚJVIDÉKI ELŐADÁSOK KOLOZSVÁROTT** – A Harag György Emléknepok keretében az Újvidéki Színház május 8-án Euripidész nyomán: Médeiakörök, május 9-én Brian Friel: Pogánytánc című előadásával lépett közönség elé.

## ZENE

**A BARTÓK VONÓSNÉGYES SZABADKÁN** – Április 12-én Szabadkán vendégszerepelt a világhírű Bartók Vonósnégyes a zeneszerző születésének 125. évfordulója alkalmából.

**CARMINA BURANA SZABADKÁN** – Április 20-án Szabadkán Huszár Elvira karnagy 220 fős kórus és zenekar segítségével Carl Orff Carmina Buranáját szólaltatta meg.

## KIÁLLÍTÁS

**AVANTGÁRD KIÁLLÍTÁS ÚJVIDÉKEN** – Az egykori délszláv térségek avantgárd művészete 1914–1989 között címmel rendeztek kiállítást Újvidéken. Csernik Attila, Szalma László, Slavko Matković, Vladimir Kopiel, Ács József és más művészek alkotásait a város három galériájában állították ki.

**NEMES FEKETE EDIT KIÁLLÍTÁSA** – A közönség április 13-a és 18-a között az újvidéki Art Expo keretében megtekinthette Nemes Fekete Edit kerámiáit.

## FILM

**SIFLIS ZOLTÁN FILMJE A MEDIAWAVE 2006-ON** – Az április 28-a és május 6-a között megrendezésre került Mediawave fesztivál versenyprogramjába beválogatták Siflis Zoltán Hangvarázsló című Király Ernőről készült portréfilmjét.

**APCZI JENŐ FILMJÉNEK SIKERE** – A II. „VAS-FILM” fesztiválon dokumentumfilm kategóriában fődíjat kapott ifj. Apczai Jenő A mozi ötven éve – A magyarkanizsai mozi fél évszázada című filmje.

*NOVÁK Anikó összeállítása*

